

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Antropologická studia

Bc. Predrag Dukić

Damnatio memoriae – památníky 2. světové války v Chorvatsku
Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Yasar Abu Ghosh, Ph.D.

Praha 2024

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Dále dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v depozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 3. ledna 2024

Predrag Dukić

Poděkování

Rád bych vyslovil své upřímné poděkování Mgr. Yasaru Abu Ghoshovi, Ph.D., za jeho dlouholetou podporu, trpělivost a cenné rady, které mi poskytoval po celou dobu mého psaní diplomové práce. Také děkuji všem respondentům, kteří si našli čas na rozhovor a sdíleli se mnou své příběhy, jež tvoří základ celé této práce.

Abstrakt

V mé práci se věnuji tématu odstraňování a bourání památníků partyzánům a boji proti fašismu v období druhé světové války. Tento jev se v Chorvatsku odehrává v různých vlnách s proměnlivou intenzitou od 90. let minulého století. Moje práce vychází z opakovaných návštěv a terénního výzkumu, který jsem prováděl v Chorvatsku. Empirickou část práce tvoří narativní epizodické rozhovory a nezúčastněné pozorování slavnostních komemorací. Zkoumal jsem, jakým způsobem narátoři vysvětlují své postoje k památníkům jako symbolům určitého společenského pohledu na minulost. Ve své práci jsem čerpal z teorie sociálního původu paměti Maurice Halbwachsa a dalších teoretických konceptů, které se k jeho práci vztahují. Zajímaly mne mechanismy tvorby, udržování a přenášení sociální paměti z generace na generaci. Ukazují na existenci více perspektiv při nahlížení na minulost a zkoumám, jaký dopad má tato multiplicita perspektiv na vztahy v chorvatské společnosti.

Klíčová slova: identita, kolektivní paměť, komemorace, místa paměti, památníky, sociální spravedlnost, vzpomínání.

Abstract

In my work, I focus on the removal and demolition of monuments **by** partisans and the fight against fascism during the Second World War. This phenomenon has been occurring in Croatia in various waves with changing intensity since the 1990s. My work is based on repeated visits and field research that I conducted in Croatia. The empirical part of the work consists of narrative episodic interviews and unobtrusive observation of commemorative ceremonies. I examined how narrators explain their attitudes towards monuments as symbols of a particular societal view of the past. In my work, I drew from Maurice Halbwachs's theory of the social origins of memory and other theoretical concepts related to his work. I was interested in the mechanisms of creating, maintaining, and transferring social memory from generation to generation. I show the existence of multiple perspectives in viewing the past and examine the impact of this multiplicity of perspectives on relationships in Croatian society.

Keywords: collective memory, commemoration, identity, memory sites, monuments, remembering, social justice.

OBSAH

1	ÚVOD.....	7
1.1	Damnatio memoriae	7
1.2	Téma práce	7
1.3	Metodologie	8
1.4	Teoretický rámec	11
1.5	Představení kapitol	16
2	PAMÁTNÍKY A KOMEMORACE	17
2.1	Jeden vznik a dva zániky Jugoslávie.....	17
2.2	Památníky.....	22
2.3	Komemorace	23
3	PARKOVIŠTĚ, DĚTSKÁ HRŠTĚ.....	32
3.1	Rekonstrukce a obnovy	32
3.2	Obětovali jsme život za vaši radost.....	33
3.3	Hrdí dědicové	38
4	ANTIFAŠISMUS JE NAŠE IDENTITA	48
4.1	Tento památník ubráníme.....	48
4.2	Nejistá identita	54
4.3	Paměť zespodu	58
5	POLYFONIE PAMĚTI.....	63
5.1	Uliční cedule v historickém kontextu	63
5.2	Zvolání jako místo paměti.....	67
5.3	Potlačované vzpomínky se vynořují	72
	ZÁVĚR	79
	POUŽITÁ LITERATURA.....	83
	SEZNAM PŘÍLOH.....	91

1 ÚVOD

1.1 *Damnatio memoriae*

V oblasti bývalé Jugoslávie po 2. světové válce vzdali hold tisícům vojáků padlých v boji, zabitým civilistům a vězňům koncentračních táborů, a to s cílem uchovat vzpomínky na oběti války. V období od konce 2. světové války do roku 1990 bylo vybudováno v Chorvatsku kolem 6000 památníků, pomníků a památních desek. Mnohé pomníky nesou jména mrtvých, jiné jsou postaveny jako symbol odporu nebo boje obyvatel jednoho kraje, města či vesnice; jinde připomínají těžké nebo důležité bitvy 2. světové války mezi partyzány a německými okupačními vojsky podporovanými kolaborujícími útvary (která existovala na více místech bývalé Jugoslávie), další se nacházejí jako komemorace na místech poprav odpůrců válečných režimů nebo masového zabíjení v koncentračních táborech. Obrovský počet památníků rozetých po celém Chorvatsku je zřejmě především odrazem potřeby poválečné společnosti formulovat a udržet si vzpomínku na nejdramatičtější válečnou zkušenost. Památníky a jejich nejbližší okolí často sloužily jako místo každoročního ritualizovaného vzpomínání na vítězství nad fašismem a utvrzování stávajícího politického řádu. Už zpočátku války v Chorvatsku z kraje 90. let započal v Chorvatsku proces bourání, demolování, poškozování a odstraňování monumentů a památníků 2. světové války. Proces v takto silné intenzitě asi do roku 2000. V tomto období, dle zdrojů veteránských sdružení partyzánských bojovníků bylo zasaženo něco kolem 3 000 různých typů památníků (Hrženjak, 2002, s. XII). Za demolicemi a poškozování obvykle stáli aktivní vojáci nebo váleční veteráni z války za nezávislost Chorvatska (velmi často s podporou nebo tolerancí tehdejších místních a celorepublikových politických struktur) na jedné straně a okupační vojska bývalé Jugoslávie a radikální členové srbských vzbouřenců na straně druhé. Proti těmto činům se v době války a po ní stavěli pouze partyzánské veteráni 2. světové války, část politických stran nebo media z levé strany politického spektra.

1.2 Téma práce

Na otázku, jak jsem vybral téma své diplomové práce, bych mohl odpovědět velmi jednoduše. Byl jsem zkrátka velice oslněn kurzem Politika paměti a chtěl jsem se do tohoto tématu hlouběji ponořit. Během mé cesty do Chorvatska za rodinou se můj příbuzný zmínil, že má společný umělecký projekt s osobou, která se zasazuje o ochranu partyzánských

památníků a jejich obnovu. Potkal jsem se s aktivistkou Danou, dozvěděl jsem se více o jejich aktivitách, a najednou se mi toto zajímavé téma zdálo jako aktuální a přiměřené pro mou diplomovou práci. Tématem mé práce jsou události spojené se odstraňováním, ničením a bouráním pomníků z doby 2. světové války na území Chorvatska. Válečné památníky měly připomínat jedno důležité historické období a partyzánský, antifašistický boj a vítězství nad německo-italskou okupací tehdejší Jugoslávie. Odstraňování pomníků v různých intenzitách, formách a časových rozpětích probíhá v Chorvatsku od 90. let minulého století až do současnosti. Rovněž zkoumám, jak se ve společnosti opět objevují potlačené vzpomínky (counter memory) na určité historické události.

V mém výzkumu se zaměřuji na procesy, strategie, jejichž prostřednictvím se různí aktéři v Chorvatsku staví proti odstranění památníků.

Zajímá mě, jaké si tito aktéři vysvětlují vlastní postoje k událostem a aktivitám souvisejícími s přepisováním a popíráním dějinných událostí 2. světové války.

Cílem mojí práce je ukázat pomocí jakých mechanismů a médií se vytváří, udržuje a přenáší kolektivní paměť. Dále mě zajímalo, jak je činnost různých aktérů motivována a utvářena pomocí jejich sebepojetí a vlivem rodinného nebo sociálního prostředí.

1.3 Metodologie

Práce vznikala prostřednictvím terénního výzkumu, který jsem prováděl v rámci mých šesti cest do Chorvatska v letech 2021 až 2023. V rámci terénního výzkumu jsem jako metodologický postup pro sběr etnografických dat použil epizodické narativní interview (vyprávění o nějaké události), nezúčastněné pozorování a analýzu sekundárních pramenů (data různé povahy – korespondence sdružení, aktérů a státních úřadů, mediální zprávy a rozhovory, analýzu www stránek a sociálních sítí).

Rozhovory, které jsem vedl v chorvatštině, což je můj mateřský jazyk, jsem nahrával na telefon, vzápětí ručně doslovně přepsal, a potom za pomoci Google translatoru a Chat GPT po menších částech překládal do češtiny. Dále jsem tento překlad upravoval do podoby, kterou jsem považoval za adekvátní. Stejný postup přepisu a překladu jsem použil pro data ze sekundárních pramenů. Tento přístup k rozhovoru, narativní interview, je specifický v tom smyslu, že se snaží minimalizovat vliv otázek výzkumníka na odpovědi informátora, aby byly získány co nejautentičtější informace. Podle Fritze Schütze cíl narativního rozhovoru spočívá „v dynamickém proudu spontánního vyprávění, kdy dochází ke znovuoživení proudu

vlastních prožitků a – do současnosti transportovaného – vrstvení zkušeností. Toto vrstvení zkušeností se váže k původnímu průběhu jednání a interakce v rámci kdysi aktuální každodenní praxe, a obsahuje tedy jen relativně všeobecně platný soubor představ, kategorií myšlení a interpretací.” (Schütze, 1999). Dalším důležitým prvkem narativního rozhovoru je reflexivita a individualita, kde osobnost a přístup jak výzkumníka, tak informátora mají významný vliv na průběh a výsledek rozhovoru. Samotný moment tohoto interview je poznamenán asymetrickým vztahem, ve kterém výzkumník vyvolává interview a nastoluje téma, sémantické pole, o které má zájem. V jeho průběhu se jedna osoba ptá a druhá odpovídá. V této mocenské konstelaci je respondent v nejisté pozici, protože neví, jak jeho odpovědi budou interpretovány a jak na něj kvůli tomu bude pohlíženo. Zájmem výzkumníka je pochopit názory, pocity a postoje informátora, jeho subjektivní zkušenost a způsob, jak toto vše dává do souvislosti se svým životem. Dále je možné interpretovat výpověď informátora v širším kontextu jeho vyprávění, zahrnujícím i informace, které nejsou přímo spojeny se zkoumaným tématem, ale mohou ho ovlivňovat. Respondenti mého výzkumu měli v rámci rozhovoru volný prostor pro formulaci svých myšlenek, názorů a přístupu. Každý respondent jako individuum má svůj vlastní způsob porozumění, vlastní slovník. A o to nám v narativním interview jde – porozumět, jak sám sobě respondent rozumí a jaký význam přikládá určitým událostem.

Další použitou metodou bylo nezúčastněné pozorování. Výzkum jsem prováděl na různých místech Chorvatské republiky. Navštívil jsem vícero památných lokalit. Byl jsem přítomen na několika slavnostech a komemoracích, které probíhaly během státních svátků a během důležitých milníků obou válek, a to jak 2. světové, tak vlastenecké 90. let minulého století.

Pracoval jsem s více druhy sekundárních pramenů. Důležitým zdrojem byla zapůjčena korespondence od členů „Iniciativy pro ochranu antifašistického památníku v Perušiči“ a sdružení SABA vedená úřady a ministerstvy, kterou jsem obdržel od některých členů „Iniciativy“. Další informace jsem shromažďoval z webových stránek veteránských sdružení a od jednotlivých aktivistů, kteří zveřejňovali informace o svých aktivitách a projektech. Také jsem čerpal z jejich veřejných vystoupení a různých mediálních rozhovorů.

Do terénního deníku jsem zapisoval svoje interakce během výzkumu, způsob seznámení se s respondenty, místa setkání a atmosféru, která panovala během rozhovoru. Zároveň jsem zaznamenával i pokračující, často velmi užitečné konverzace s respondenty, které proběhly po vypnutí diktafonu a ukončení rozhovoru. Moje zápisky v terénním deníku zaznamenávaly atmosféru, dění a průběh různých komemorací, popisy památníků, památných míst, která

jsem navštěvoval a vlastní dojmy, myšlenky a pochybnosti, které jsem prožíval v průběhu výzkumu.

Zpočátku mého zajmu o památníky a v průběhu rozhodování a výběru tématu mojí diplomové práce jsem prvotní informace obdržel od Dany, architektky a aktivistky ze Záhřebu, která pro mě byla klíčová informátorka a určitým způsobem i gatekeeper (Hamersly, Akinson, 2007, s 49–50). Na začátku mého výzkumu poskytla široký pohled na situaci v Chorvatsku a pomohla při získávání kontaktů a orientaci mezi skupinami a jednotlivci zapojenými do zkoumaných aktivit. Vyprávěla mi o různých případech odstraňování a bourání památníků. Doporučila mi také několik osob, které se podílejí na obraně těchto pomníků, předala mi na ně kontakty. Další osoby jsem kontaktoval na základě doporučení od známých a po vyslechnutí zajímavých příběhů. Veřejně známé osobnosti jsem oslovil prostřednictvím sekretariátů politických stran. Na konci se mi podařilo uskutečnit šest individuálních a jeden skupinový narativní rozhovor. Setkání s většinou respondentů proběhlo jenom jednou. Na začátku rozhovoru jsem každého respondenta seznámil s charakterem a obsahem mého výzkumu a vysvětlil důvod, proč se zajímám právě o něho. Jasně jsem v úvodní otázce formuloval zájem o jejich příběh a moje vlastní porozumění jeho aktivit. Informovaný souhlas od účastníků jsem obdržel v ústní formě, kdy každý souhlasil s audio nahráváním. Respondenti byli seznámeni s tím, že interview můžou kdykoliv ukončit. Většina mých respondentů byla veřejně činná (buď se angažovali v politice nebo vystupovali na komemoracích, protestních akcích a poskytovali mediální rozhovory). Tato skutečnost mne přivedla k otázce anonymizace. Přestože většina respondentů prohlásila, že nechtějí anonymizaci a přejí si vyjadřovat své postoje veřejně, „za tím, co říkám, si stojím“, nakonec jsem se pro anonymizaci rozhovorů rozhodl.

Největším problémem mého výzkumu bylo najít způsob, jak získat důvěru mých respondentů. A to od samého začátku, procesu negociace, k získávání rozhovoru a úspěšné vysvětlit „svoji, určitým způsobem omezenou motivaci „(Madden, 2017, s. 56) k něčemu, co může mít pro aktéry v terénu zásadní význam. Dále byl pro ně velmi těžko přijatelný mnou deklarovaný neutrální vědecký zájem. Respondenti, kteří byli aktuálně angažováni v nějakém případě, ode mě očekávali spíše podporu a medializaci. Moje informátorka Dana mě v průběhu výzkumu přestala podporovat, když se se dozvěděla, kdo byli respondenti z té „druhé strany“. Dalším problémem byla skutečnost, že jsem se s respondenty měl možnost sejít pouze jednou.

1.4 Teoretický rámec

Na začátku bych uvedl teoretické koncepce, které se vztahují k vytváření, udržení a přenášení sociální paměti, které budu ve své práci využívat pro analýzu etnografických dat.

Tady představuji teorie sociálního původu paměti Maurice Halbwachse, na kterou se určitým způsobem vztahují všechny ostatní teoretické konceptualizace, které uvádím níže.

Halbwachs ve své teorii sociálního původu paměti tvrdí, že naše individuální paměť a vzpomínky nejsou pouhým výsledkem biologické podstaty, ale že naše schopnost vzpomínat je podmíněna sociálně. Podle Halbwachse jsou to jen naše *vzájemné interakce*, jež jsou uloženy v kolektivní paměti skupiny, které nám umožňují smysluplně a koherentně vzpomínat. Samotný proces pamatování Halbwachs popisuje jako „*konstruktivní a zároveň racionální aktivitu ducha, která se nemůže odvíjet v průběhu spánku, ale je jediné možná v uspořádaném, koherentním a přirozeném sociálním prostředí, v němž dobře rozumíme chování skupiny a jejímu směřování*“ (Halbwachs, 2013, s. 52). Abychom si na něco mohli vzpomenout, potřebujeme vzpomínky rozpoznat a lokalizovat. Podle Halbwachse jenom sociální interakce vytváří rámec, který nám poskytuje možnost vzpomenout si neboli rozpoznat a lokalizovat vzpomínky. Paměť se tedy podle autora vytváří, trvá a rekonstruuje jako určitá kolektivní funkce ve společenských skupinách, které tvoří sociální rámce paměti. V rámci jedné skupiny osob, různé paměti pomáhají jedna druhé a „*umožňují nám naši vzpomínku porovnat se vzpomínkou skupiny lidí, kteří se mohou zaručit za opravdovost našeho zapamatování*“ (Halbwachs, 2013, s. 35).

Jedinec patří v průběhu života do více sociálních skupin, jako jsou rodina, školní třída, sousedství, společenská třída, náboženské, profesní a zájmové skupiny, politické a národní organizace, a „*naše vzpomínání je bohatší v té míře, kolik z těchto sociálních rámců se setkává a částečně překrývá*“ (Halbwachs 2013, s. 299). Znovu si vybavit vzpomínky podle Halbwachse neznamena je snadno znovu reprodukovat, ale spíše provést jejich rekonstrukci (Halbwachs, 2013, s. 108). Minulost se neobjevuje znovu taková, jaká kdysi byla, není někde uschovaná, ale *znovu se rekonstruuje* a její začátek je v naší přítomnosti. „*Ta rekonstrukce se musí odehrávat na základě sdílených informací a myšlenek, které se nacházejí v naší mysli a zároveň v mysli ostatních, protože mezi nimi opakovaně přichází informací*“ (Halbwachs 2009, s. 135). Halbwachs uvádí, že v kolektivní mysli můžeme rozlišit dvě aktivity: „*první je pamatování, rámec složený z různých pojmů, které slouží jako referenční body, které se*

vztahují výlučně na minulost a druhou je racionální aktivita, (můžeme ji označit jako vzpomínání) která se odvíjí v souladu s aktuálními společenskými podmínkami, s výchozím bodem v přítomnosti“ (Halbwachs, 2013, s. 311). Sociální rámce nejsou nezměnitelné konstrukce, mohou se v průběhu času měnit. Jakákoliv společnost si v závislosti na okolnostech a sociálních změnách různými způsoby představuje minulost, kde se v čase „mění ustálený způsob jednání a jeho členové se dávají do souladu s těmito konvencemi a ohýbají vzpomínání ve směru, v jakém se vyvíjí kolektivní paměť“ (Halbwachs, 2013, s. 299). Když rekonstruujeme minulost usuzováním, nedovolujeme minulým událostem, aby se jenom objevily, ale začneme je proměňovat, aby se „minulost stala více koherentní nebo abychom ji přivedli do souladu s našimi aktuálními potřebami nebo převládajícími představami“ (Halbwachs, 2013, s. 310).

Rámce sociálního pamatování nejsou sestrojeny z kombinace nebo součtu individuálních vzpomínek a nejsou prázdnou formou, kam se ukládají vzpomínky odjinud, ale jsou nástrojem, který kolektivní paměť používá, aby znovu složila obraz minulosti v souladu s přítomnou převládající myšlenkou společnosti (Halbwachs, 2013, s. 12). V průběhu času si už určité vzpomínky nemůžeme znovu vybavit. Důvodem není jejich stáří a s tím provázané pomalé pomíjení, příčina se nachází v jejich původní existenci „v rámci systémů, konceptů, které dnes už nemůžeme najít“ (Halbwachs, 2013, s. 107), protože skupiny jako nositelé kolektivní paměti jsou omezeny v čase a prostoru a když „zmizí rámec zapamatování tvořený určitou skupinou, veškeré vzpomínky, které s ní jsou provázány, mají tendenci se rozkládat“ (Halbwachs, 2013, s. 114). Halbwachs také obrací pozornost na vztah paměti a prostoru a uvádí že: „neexistuje kolektivní paměť, která by nebyla ukotvena v prostorovém rámci, který jako skutečnost trvá“ (Halbwachs, 2009, s. 135). Předměty jako knížky, rytiny a obrazy nám mohou pomoci přivolat vzpomínky. (Halbwachs, 2009, s. 109).

K teorii sociální podmíněné paměti Maurice Halbwachse se hlásí i Jan Assmann, ale on navrhuje dvě formy vzájemného sdílení paměti, a proto svůj termín komunikativní paměť zavádí za účelem vymezení rozdílu mezi Halbwachsovým konceptem kolektivní paměti a jeho vlastní chápání kulturní paměti, kdy Assmannova komunikativní paměť je ta, která zahrnuje „vzpomínky, které se vztahují k nedávné minulosti a kterou jedinec pomoci každodenních interakcí sdílí se svými současníky“, a kulturní paměť je ta „ která přesahuje tu sdílenou paměť vlastní generace a pohybuje se v čase historickém a mytickém je formou kolektivní paměti v tom smyslu, že ji sdílí řada lidí a že těmito lidem zprostředkovává kolektivní, tedy kulturní, identitu“ (Assmann 2008 s. 110). Paměť není úplně otevřený

system a podle Assmanna vždy „*existují rámce, které vedou paměť k určitému časovému horizontu a identitě na osobní, generační nebo kulturní úrovni*“ (Assmann 2008 s. 113).

Jeho koncepci paměti rozvádí dal Aleida Assmann a rozlišuje mezi čtyřmi formáty paměti: individuální, sociální, politickou a kulturní. Aleida Assmann zdůrazňuje, že paměť se propojuje mezi jednotlivci skrze jazyk a stává se tak součástí mezi subjektivního symbolického systému, což umožňuje sdílení, potvrzování a zaznamenávání vzpomínek. Pro Assmann je klíčové místo pro přenos paměti rodina, přičemž *sociální paměť* je založena na rodinném přenosu zkušeností mezi generacemi. Oproti tomu *politická* a *kulturní paměť* jsou trans generační, přenášené prostřednictvím symbolických systémů (Assmann, 2010, s. 40–44). Pro Assmanna je paměť něco jako akt, něco, co je v neustálém pochybu, ta paměť „*nevzniká a neudrzuje se samovolně, musí vždy být znovu vyjednána, založena, zprostředkovaná a osvojena*“. Jednotlivci a kultury vytvářejí svou paměť „*v dialogu prostřednictvím komunikace řeči, obrazy a rituálním opakovaným.... a pořádají svou paměť za pomoci externích úložných medií a kulturních praktik*“ (Assmann 2018, s. 21)

Pierre Nora, další důležitý autor, ve své teorii o rozdílech mezi pamětí a historií píše o důvodech mizení paměti jako afektivního a citového fenoménu usazeného v prostředí, které je schopno si pamatovat. Navrhuje paměť materializovat do různých nosičů, úložišť a depozitářů, které Nora pojmenovává jako *místa paměti* (lieux de mémoire). Nora považuje paměť za již neexistující fenomén, jenž je nahrazován *místy paměti*. Existenci paměti podle Nory umožňuje skutečnost, „*že už neexistují prostředí paměti*“. Pro Nora je paměť fenomén vždy aktuální a prožívaný, usazený do skupiny lidí. „*Jedinec je tvárný a v neustálém vývoji, schopný vzpomínat a zapomínat, nevědomý ohledně svých postupných změn, otevřený do různých perspektiv a schopen dlouhých období nečinnosti a náhlých znovuoživení*“. Oproti tomu historie je pro Noru zobrazením minulosti „*vždy problematická a neúplná rekonstrukce toho, co už není*“ (Nora, 1998, s. 8–9).

Historie je společenská věda a náleží „*všem a nikomu*“, což jí přirozeně vede k tomu, co je univerzální, naproti tomu paměť jako skutečně soukromý fenomén „*zapouští kořeny v konkrétnu, v prostoru, gestu, obrazu a předmětu*“. Vytrácení se rituálu jako prostředku udržování a přenášení paměti je důvodem vzniku pojmu *místo paměti*. Těmi jsou dle Nory muzea, archivy, hřbitovy a sbírky, slavnosti, výročí, smlouvy, protokoly, památníky a svatyně. Jsou to body a vrcholy, které svědčí o jiném času a vytvářejí dojem věčnosti. Jak autor uvádí: „*Místa paměti se rodí a žijí z pocitu, že neexistuje žádná spontánní paměť, že je třeba vytvářet archivy, že je třeba slavit výročí, organizovat oslavy, pronášet smuteční*

projevy, provádět notářské záznamy, protože tyto úkony nejsou přirozené.“ (Nora, 1998, s. 11). Absence vnitřně prožívané paměti se kompenzuje formou vnější opory, jež je „*hmatatelným znamením existence, která již žije jen jejich prostřednictvím*“. Vzpomínka již není jeden celkem, ale pečlivá rekonstrukce, která „*svěřuje archivu péči o to, aby se za ní rozpomínal*“ (Nora, 1998, s. 11). Pro Noru je vztah k minulosti jako výsledku historického zkoumání jiný než ten, který je očekávaný od paměti, „*nejde již o retrospektivní kontinuitu, ale o osvětlení diskontinuity*“. Minulost v předešlých dobách nebyla vnímána jako opravdu minulá, proces připomínání jí mohl znovu rekonstruovat a „*sama přítomnost se tak svým způsobem stávala prodlužovanou, aktualizovanou minulostí*“ (Nora 1998, s. 13). Pro lidi, kteří společně vzpomínali, byla minulost známá i viditelná a zároveň budoucnost jako prodloužená přítomnost byla pro ně předvídatelná, přitom doufali, že bude i zvládnutelná. Místa paměti jsou pro Noru místa koexistence historie a paměti kde se prolínají materiální, symbolické a funkční aspekty minulosti. Zastavují čas, zpomalují zapomnění a jsou schopna neustále přeměňovat vlastní význam (Nora 1998, s. 15). Princip dvojí příslušnosti místům paměti umožňuje vytvoření jejich neurčitého počtu, počínaje těmi nejpřirozenějšími místy, jakými jsou hřbitovy, muzea, výročí důležitých dějů, až po místa konceptualizovaná složitějšími způsoby, jako jsou rodové posloupnosti, „*pamětihodné oblasti*“ nebo pojmy jako „*svaté krajiny*“ (Nora, 1998, s. 17).

Podle Paula Connertona se obrazy minulosti a shromážděné vědomosti o ní přenášejí a udržují v obřadních představeních. Ústředním bodem jeho studie o procesu přenosu sociální paměti je „*distinkce dvou způsobů přivádění minulosti do přítomnosti – a to „předvádění a vzpomínání“*“, kdy za předvádění je pokládáno určité chování, kterým subjekty ožívují minulost v přítomnosti pomocí opakovaných akcí, přičemž kvůli bezprostřednosti není možné pochopit jejich vznik a repetitivní charakter. Connerton se zajímá o postupy předávání a udržování kolektivních vzpomínek a zdůrazňuje konkrétní typy opakování, která si podle něj zaslouží největší pozornost – a jsou to akty komemorativních ceremonií a tělesných praktik, které nás vedou k uvědomění si toho, že obrazy minulosti a znalost minulosti se přenášejí a udržují prostřednictvím rituálních performancí. Jinými slovy – se sociální paměti se setkáváme ve více či méně rituálních vystoupeních (Connerton, 2014, s. 34–36). Connerton přejímá vymezení pojmu *rituál* jako „*pravidly řízené činnosti symbolického charakteru, která upozorňuje účastníky na myšlenky a pocity, které oni sami považují za zvlášť významné*“. Na základě této definice lze říci, že rituál není jen expresivní, je to „*soubor formalizovaných postupů, které směřují ke stylizaci, stereotypům a opakováním*

a nepodléhají spontánním variacím“. Všechny obřady se opakují, podle autora je opakování automaticky znakem pokračování minulosti a kontinuity (Connerton, 2014, s. 65).

Marianne Hirsch ve své práci představuje termín *postpaměť* (postmemory), který konceptualizuje jako „*strukturu mezigeneračního a transgeneračního návratu traumatických znalostí a ztělesněných zkušeností*“ (Hirsch 2012, s. 14). Tento koncept popisuje spojení mladší generace s osobním, kolektivním a kulturním traumatem těch, kteří tu byli dříve. Ve své teorii autorka tvrdí, že potomci obětí a svědků masivních traumatizujících událostí se mohou tak hluboce napojit na vzpomínky předchozí generace, že tuto spojitost můžeme označit jako formu paměti.

Podle Hirsch druhá generace osob, jejichž rodiče byli pronásledováni během holokaustu a kteří si imaginativně *pamatují* zkušenosti svých rodičů, vytváří *vzpomínky samy o sobě*. Podle Hirsch pojem *postpaměť* popisuje vztah, který má druhá generace k osobnímu, kolektivnímu a kulturnímu traumatu těch, kteří tu byli před nimi, a to i k zážitkům, které si *pamatují* pouze prostřednictvím příběhů, obrázků a chování, mezi kterými vyrostli. Tyto zkušenosti byly předány tak hluboce a afektivně, jako by se jednalo o vzpomínky jich samotných. Spojují se s minulostí tedy ne skrze vzpomínání, ale skrze „*imaginativní investici, projekci a tvorbu*“ (Hirsch, 2012, s. 15). Pro vymezení hranice mezi těmito strukturami přenosu a mezi tím, co Hirsch označuje jako rodinnou a afiliativní *postpaměť*, je „*rozdíl mezi mezigenerační vertikální identifikací dítěte a rodiče probíhající v rodině, a intragenarační horizontální identifikací, která pozici tohoto dítěte zpřístupňuje šířeji dalším současníkům*“ (Hirsch 2012, s. 46).

Norman Saadi Nikro a Sonja Hegasy ve své koncepci „*sociálního života paměti*“ tvrdí, že otázky paměti nemohou patřit jenom doméně státní moci a omezovat se na úřední, formální koncepce a praxe uchovávání a přenášení paměti (Nikro, Hegasy, 2017, s. 6–10). Autoři uvádí, že různé sociokulturní praxe ukazují na možnost širšího porozumění paměti jako sociálního prostředí, milieu. Jejich koncepce ukazuje na napětí mezi oficiálními formami komemorace a uchováváním paměti, stejně jako na jiné možnosti vedoucí k zachování paměti, které se objevují v různých sociálních skupinách. Autoři ukazují na možná omezení Norovy koncepce o konci paměti a „*mizení prostředí paměti a její materializace do různých míst paměti, milieu*“ a praktikování opakujících se rituálů jako nástrojů udržování a přenášení paměti. Nikro a Hegasy ve svém přístupu k těmto otázkám s pomocí pojmu *sociální život paměti* tvrdí, že paměť už „*není dekorativní a panoramatické místo oficiální historie, ale uskutečňuje se jako politická a sociální praxe*“ (Nikro, Hegasy, 2017, s. 7).

1.5 Představení kapitol

Tato práce se skládá ze čtyř hlavních kapitol.

V první kapitole, nazvané „Památníky a komemorace“, představuji stručný historický přehled vývoje Jugoslávie od jeho vzniku v roce 1918 až po její zánik v roce 1991. Jugoslávie vznikla na konci první světové války po rozpadu dvou velkých světových říší, v dobách euforie a vznikání nových národních států. Věnuji se vymezení pojmu „památník“ a představuji různé pohledy na jeho podstatu. Dále se věnuji mému vstupu do terénu a účasti na několika komemoracích, společenských událostech sloužících k vytváření, přenosu a udržování kolektivní paměti.

V druhé kapitole, která nese název „Parkoviště a dětská hřiště“, přibližuji fenomén odstraňování antifašistických památníků druhé světové války tzv. úředními metodami, pod záminkou různých obnov a nutnosti oprav. Věnuji se případu památníku ve městě Perušić, tento případ ilustruji za pomoci úřední dokumentace, dopisů ministru a členům vlády Chorvatské republiky, mediálních výstupů angažovaných aktérů, příspěvků na facebookových stránkách, mezinárodní petice a rozhovorů s klíčovými aktéry.

Ve třetí kapitole „Antifašismus je naše identita“ sleduji další aktéry a strategie, které používají v obraně památníku, jejich odlišné motivace a postoje vedoucí je k této aktivitě, a to od identitárních, morálně-legalistických až po motivy sociální spravedlnosti a genderové rovnosti.

V čtvrté kapitole „Polyfonie paměti“ představuji názory odpůrců historického dědictví antifašismu, jeho symbolů a osob, které ho ztělesňují. Ukazuji jejich strategie využívané k potlačování kolektivní paměti na hodnoty a metody minulého sociopolitického systému nebo k relativizaci křivd způsobených během druhé světové války. Rovněž zmiňuji případ vesničky Gračani, kde v dávné minulosti došlo k traumatickým událostem, jež mají dopady na život tamních obyvatel dodnes.

2 PAMÁTNÍKY A KOMEMORACE

2.1 Jeden vznik a dva zániky Jugoslávie

První jugoslávský stát vznikl sjednocením Srbského království a Černohorského království s jižními částmi bývalé rakousko-uherské říše, osídlené jižními Slovany (dnešní samostatní republiky, Chorvatsko, Bosna a Hercegovina a Slovinsko). Byl založen 1. prosince 1918, pod názvem Kraljevstvo Srba Hrvata i Slovenaca (Království Srbů, Chorvatů a Slovinců). Tento stát se vynořil z trosk dvou bývalých mocných říší, které po staletí rozdělávaly Balkán – Osmanské a rakousko-uherské říše. Království SHS se pod vládou srbské dynastie Karađorđević stalo parlamentní monarchií, přesto politicky bylo silně nestabilní, ovlivněno vnitřními rozpory, které se týkaly otázek národní identity a formy státního uspořádání. Srbská převaha byla zjevná ve státních strukturách, podporovaná centralistickým směřováním a interpretací sjednocení jako pokračování existujícího srbského státního útvaru.

Snaha o centralizaci, vycházejí z nacionalistického programu Ilije Garašanina, bývalého premiéra v srbské vládě prince Karađorđević, zahrnuje požadavek na spojení všech území, kde Srbové žijí, ať už jako většina nebo menšina, do jednoho státu a asimilaci lidí patřících k jiným národům a náboženstvím do srbského národa a pravoslavné církve (Biserko, 2012, s. 34). Federalistické tendence, silně propagované zejména chorvatskými politickými silami, a snahy o politickou afirmaci menšinových národností byly odmítnuty. V roce 1928 byl pak v jugoslávském parlamentu v Bělehradě spáchán atentát, při kterém byl zabit předseda nejsilnější chorvatské politické strany Stjepan Radić (Goldstein, 2017 s. 135). Dominantní pozici v politickém systému zaujímaly centralistické a monarchistické strany, což jim umožnilo prosadit centralistickou ústavu v roce 1929, přes bojkot ze strany většiny nesrbských politických subjektů (Hrvatska enciklopedija, 2023). V roce 1929 král Alexandr vyhlásil diktaturu, zrušil ústavu, rozpustil parlament a zakázal politické strany. Tímto krokem země prošla radikální transformací: byla přejmenována na Království Jugoslávie, což znamená „země Jihoslovanů“ (Goldstein, 2017, s. 136). Opozice vůči tomuto režimu byla různorodá, od federalistů až po separatisty.

V roce 1934 byl spáchán atentát na krále Alexandra ve spolupráci mezi chorvatskými a makedonskými nacionalistickými organizacemi. (Hrvatska enciklopedija). V roce 1939 byla uzavřena dohoda, která oslabil centralistické tendence a byla pokusem o řešení chorvatské národnostní otázky. Chorvaté dostali vlastní autonomní politický útvar v rámci

Království Jugoslávie (Goldstein, 2017, s. 140). V období po atentátu na krále Alexandra I. došlo v Jugoslávii k politickému přiblížení fašistickým zemím, což vyvrcholilo vstupem do paktu Osy, Německa, Itálie a Japonska, avšak tato dohoda vyvolala v zemi masivní nespokojenost obyvatelstva a odpor, který v březnu 1941 vyústil v mohutné demonstrace a následně ve vojenský převrat. Po těchto událostech však následoval v dubnu 1941 rychlý a devastující útok na Jugoslávii ze strany Německa a Itálie s pomocí bulharských a maďarských sil, který po 6 dnech bojů vedl k porážce jugoslávské armády a následné okupaci a rozdělení území mezi vítěze krátké války. Části území dosavadní Jugoslávie anektovala Itálie, Maďarsko, Bulharsko a Albánie. V Srbsku byl pod německou okupací zřízen komisariát, který byl později nahrazen kolaborantskou vládou generála Milana Nediće.

Slovinsko bylo celé rozděleno mezi Německo, Itálii a Maďarsko (Hrvatska enciklopedija, 2023). Na území Chorvatska, teritoria dnešní Bosny a Hercegoviny, německé a italské okupační síly vyhlásují loutkový, kolaborující útvar, pojmenovaný jako Nezávislý chorvatský stát (NDH), pod vedením ustašovského hnutí dlouholetého chorvatského emigranta Ante Paveliće, který se po 30 let strávených v Itálii pod její záštitou, vrátil do Chorvatska. Dosavadní chorvatské politické strany přestávají působit a NDH byl vyhlášeno v dubnu 1941 a ihned vzápětí bylo celé jižní Chorvatsko, Paveličevim podpisem na smlouvy, postoupeno Itálii. Stát pod vedením Ante Paveliće a nacionalistické organizace Ustašovcu byl charakterizován radikálním nacionalismem, fašismem a brutálními etnickými čistkami proti Srbům, Židům a Romům, včetně masových poprav a zřízení desítek koncentračních táborů. NDH byl v praxi úplně podřízen nacistickému Německu a fašistické Itálii. NDH mělo dvě vojenské složky, Ustašovce, jako stranické vojsko po vzoru nacistických SS, a Domobranci, vojenská formace skládající se z mobilizovaných osob. Celou dobu na území NDH probíhá boj proti německo-italské okupaci a zároveň občanská válka mezi partyzánskými jednotkami, které tvořili Chorvaté a Srbové, a Ustašovci. Režim byl svržen v roce 1945, po kapitulaci Německa a s postupem partyzánských sil. Po ukončení války se v Chorvatsku vedení NDH odmítá vzdát partyzánům, organizuje stažení části vojska složeného z Ustašovců a domobranců, ke kterým se přidali Četníci (srbské vojenské formace), hodlají se vzdát západním spojencům jejichž vojska se už nachází blízkosti. Většina těchto formací byla doprovázena velkým počtem prchajících civilních obyvatel. V Rakousku se pokusili vzdát britským jednotkám, které jejich požadavek odmítly. Po jejich zajetí v Bleiburgském údolí provedli partyzáni popravy desítek tisíc ustašovských vojáků.

Domobranci a část civilního obyvatelstva byli transportováni směrem na východ Jugoslávie do zajateckých táborů. Během tohoto přesunu zahynuly další tisíce osob v takzvaných „pochodech smrti“ nebo na „křížové cestě“. (Pavlaković, 2009)

Partyzánské hnutí v Jugoslávii, vedené Josipem Brozem Titem a jeho Komunistickou stranou Jugoslávie, představovalo jedno z největších a nejúčinnějších odbojových hnutí v Evropě během druhé světové války. Vzniklo jako odpověď na německou invazi a rozpad Jugoslávie, bylo charakterizováno dobrou organizací, vojenskou strukturou a kombinací guerillových a politických akcí. Pod heslem „bratrství a jednota“ shromáždili komunisté v protifašistickém boji příslušníky různých národů a různých sociálních vrstev Jugoslávie. Hlavním motivem boje tohoto hnutí bylo osvobození teritoria Království Jugoslávie od okupace Němců, Italů a jejich pomocníků, návrat anektovaných teritorií a zavedení komunistického politického systému. Titovo partyzánské hnutí získalo politické uznání a podporu západních Spojenců a SSSR už v roce 1943 na mezinárodní konferenci v Teheránu. Během války partyzánské vojsko vedlo boje a kontrolovalo podstatnou část teritoria Jugoslávie. Jeho úspěchy vyvrcholily osvobozením většiny jugoslávského území na konci války, konečnou kapitulací Německa v květnu 1945 a následným vznikem socialistické Jugoslávie v dalších letech. (Hrvatska enciklopedija, 2023)

Velkou část historie socialistické Jugoslávie byl dominantní politickou otázkou vztah mezi silným centrálním státem a volnější formou s větší samostatností šesti jugoslávských republik které byly zformované převážně podle etnického klíče. Zastánci samosprávy, státní decentralizace a větší samostatnosti jugoslávských republik se stavěli proti příznivcům státního socialismu založeného na přísném centralismu a absolutní kontrole ze strany státu potažmo strany. Odpor proti centralistickým tendencím a požadavkům na větší demokratizaci se v podobě krizí a masových demonstrací projevoval v Kosovu v roce 1968, v Chorvatsku v roce 1970, v Srbsku v roce 1972 (Goldstein, 2012, s. 153), což vyústilo v roce 1974 v přijetí ústavy, která obsahovala i konfедераční prvky, jako je konsensuální souhlas jugoslávských republik v klíčových politických otázkách. Po smrti Josipa Broza Tita (1980) funkci prezidenta republiky převzalo kolektivní předsednictvo, které čítalo osm osob (zástupci z republik a provincií). Velmi rychle se začaly projevovat odlišné názory mezi jugoslávskými republikami ohledně uspořádání a existence Jugoslávské federace. V Srbsku se šířila nespokojenost s Ústavou z roku 1974 kvůli postavení autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova. Postupně se v Srbsku formoval názor týkající se Srbska a jeho nerovnoprávného postavení v Jugoslávii (Biserko, 2017, s. 123). V Srbsku se začal

objevovat požadavek, aby se zrušilo paritní rozhodování mezi republikami, ale aby se politická rozhodnutí řídila dle principu majority a hesla „jeden člověk, jeden hlas.“ V roce 1981 bylo v celkové populaci Jugoslávie (22,4 mil.) Srbů 36,3 %, Chorvatů 19,8 %, muslimů 8,9 %, Slovinců 7,8 %, Albánců 7,7 %, Makedonců 6 %, Černohorců 2,6 %, Maďarů 1,9 % a ostatních (Hrvatska enciklopedija, 2023).

Během roku 1990 se v jugoslávských republikách konaly první svobodné, demokratické volby, ve kterých většinou zvítězily národní strany. Reformovaní komunisté zůstali u moci pouze v Srbsku a Černé Hoře. Kolektivní předsednictvo Jugoslávie (s podporou špiček JNA) odmítalo slovinské a chorvatské požadavky na větší suverenitu republik a politickou transformaci Jugoslávie do konfederace. Slovinsko a Chorvatsko a Makedonie po referendech vyhlásily v roce 1991 svou nezávislost, na což Jugoslávská lidová armáda (JNA) zareagovala vojenskou intervencí v Slovinsku a Chorvatsku. Členové Evropského společenství se 16. prosince 1991 rozhodli uznat nezávislost jugoslávských republik, takže 15. ledna 1992 byla uznána nezávislost Chorvatska a Slovinska a 7. dubna 1992 Bosny a Hercegoviny (22. května 1992 byly přijaty do UN). Po vyhlášení nezávislosti Slovinské a Chorvatské republiky v roce 1991, chorvatští Srbové odmítají možnost odloučení jednotlivých republik z Jugoslávské federace. Jejich vůdci tvrdí, že o tom mohou rozhodovat jenom jednotlivé národy, nikoliv republiky. Nacionalistický vůdce Srbska Milošević zachoval pro útvar tvořený pouze Srbskem a Černou Horou označení Jugoslávie a přebral kontrolu nad bývalou společnou armádou, která je utvořena dvěma etniky. JNA hromadně opustili etničtí Chorvaté, Slovinci, muslimové a ostatní etnické skupiny v té době už bývalé Jugoslávie. Už v roce 1992 tzv. jugoslávská armáda s podporou vzbouřených Srbů, kteří v té době tvořili kolem 10 % obyvatelstva Chorvatska, útočí na Chorvatsko a obsazuje kolem 30 % jeho teritoria. Vyhání z těchto oblastí chorvatskou populaci a vyhláší vlastní nezávislý stát Republika Srbska Krajina.

V Chorvatsku i Bosně a Hercegovině vytvořila tzv. JNA pod vedením Miloševiče, prezidenta Srbské republiky, nové kvazi-státní útvary na územích, kde žili Srbové, buď jako většina nebo menšina, byly prováděny etnické pogromy a vyhánění Chorvatů a muslimů za účelem vytvoření podmínek pro sjednocení se Srbskem, což by vedlo k vytvoření „Velkého Srbska“. Takovéto dva útvary existovaly v Chorvatsku od roku 1992. Poté, kdy chorvatská armáda v roce 1995 osvobozuje většinu okupovaného území, srbské civilní obyvatelstvo ze severní Dalmácie, Liky a části centrálního Chorvatska odchází do vyhnanství. Srbové z východní části Chorvatska se vzdávají svého samoprohlášeného státu a uznávají suverenitu

Chorvatska. Akceptují politiku deklarované „mírové reintegrace“, která obsahuje, částečně politickou (v podobě zaručeného počtu míst v chorvatském parlamentu) a kulturní autonomii a začleňují se zpátky teritoriálně i politicky do Chorvatské republiky.

Na začátku 90. let se najednou červená hvězda, symbol partyzánského boje za svobodu, odporu proti fašismu a za „bratrstvo a jednotu“ jugoslavských národů, stává symbolem okupace a etnických čistek. Po začátku útoku JNA, a to převážně na teritoriu, které bylo zasaženo válečnými událostmi, se začaly ničit, odstraňovat a poškozovat různé památníky nesoucí symboly bývalé Jugoslávie. Nejčastěji se to provádělo pomocí náloží v noci nastražených pod pomník, přímým odsekáváním částí artefaktu nebo jednoduše demontáží části pomníku a ponecháním podstavce jako základu pro jiný artefakt. V částech Chorvatska, které nebyly zasaženy boji, se to stávalo v mnohem menším měřítku nebo vůbec (Horvatinčić, 2017, s. 140).

Do roku 2000, dle zdrojů veteránských sdružení partyzánských bojovníků 2. světové války, tímto způsobem „bylo zasaženo něco kolem 3 000 různých typů památníků, které reprezentují úctu k obětem a humanistické hodnoty pro místní komunity, rodiny a potomstvo“ (Hrženjak, 2002, s. XII). To bylo patrné i z toho, že velký počet desek a bust před zničením ukryli příbuzní obětí nebo místní asociace svazu antifašistických bojovníků. Byly poškozeny a zcela zničeny památníky, které jsou svědectvím o „vraždění Srbů ustašovci; památníky, které jsou svědectvím o vraždách a jiných zločinech fašistického okupanta (italského a německého) nad Chorvaty; památníky, které připomínají vraždění Židů; pamětní desky, které hovoří o roli komunistické strany v NOB (Národní osvobozenecký boj) členů Komunistické strany; památní desky, které oslavují Tita jako organizátora antifašistických sil a vítězství nad fašismem; památníky, které oslavují bratrství a jednotu chorvatského, srbského a dalších národů, památníky, které byly vztyčeny Chorvatům a Srbům, obětem zločinů (dalmátské vnitrozemí a jinde) srbských Četníků. Ve městech a osadách, kde občané silně odporovali zničení památníků svých otců a dědů, byly odstraněny pěticípé hvězdy. Například v Dalmácii bylo z 1 030 památních desek zničeno nebo poškozeno 482, tedy téměř 50 % (Hrženjak, 2012, s. 57). Odstraňování a ničení těchto pomníků symbolizuje konec idejí Jugoslávie, její základních hodnot a pospolitosti národů, které tam žily.

Útoky na místa paměti, jako by byly zároveň snahou vymazat část historického narativu 2. světové války, připomínající pokusu o hromadný „damnatio memoriae“, což v císařském starověkém Římě znamenalo trest, „*Byl to opak zbožštění zesnulých císařů, a tato praxe se*

prováděla jako výnosy senátu o ‚zatracení paměti‘. Volbou tohoto trestu, měl být bývalý císař symbolicky odstraněn z paměti v retrospektivním zneuctění: všechny symboly císaře měly být vymýceny, všechny sochy zničeny, všechna vyobrazení a nápisy zničeny. Zkrátka každá stopa dotyčného měla být odstraněna“ (Whitling, 2010, s. 88).

2.2 Památníky

Památníky nejsou pouze fyzické objekty či statické struktury, ale živé symboly, „vykřičníky v prostoru“, které připomínají důležité narativy společnosti, ukazují na morální hodnoty a ovlivňují způsob, jakým se komunity vnímají. Památníky zpřítomňují důležité historické momenty a představu společnosti o událostech a lidech, o kterých se v době jejího vztyčení věřilo, že mají pro společnost trvalý význam. Mohli bychom na ně nahlížet jako na „vehicle of memory“ (Cofino, 1997, s. 1388), na kulisu paměti (Burke, 2006, s. 56), na objekty triumfu a rituálu (Hulton, 2022, s. 1) nebo i jako prostředek politického ovlivňování současníků (Assmann, 2018 s. 51). Jak o tom pojednává Young, může to být „tradiční židovský rozkaz „Pamatuj si!“, nebo jako potřeba vlády vysvětlit národu jeho vlastní minulost. Účel památníků může spočívat ve výchově nadcházejících generací, zakořeňování pocitů společné zkušenosti a osudu (Young, 1993, s. 2). Danto rozlišuje podstatu památníku –monument a memorial – uvádí, že „*Stavíme památníky (monuments), abychom si je vždy pamatovali, a stavíme pomníky (memorials), abychom nikdy nezapomněli (...) památníky připomínají nezapomenutelné a ztělesňují mýty o počátcích, pomníky ritualizují vzpomínky a označují realitu konců*“ (Danto, 1985, s. 152). Podle Younga se připomínání různých událostí vzájemně liší podle rozličných záměrů, může být v souladu s rozmanitými nacionálními mýty, ideály nebo politickými zaměřeními, jako jsou „*vzpomínky na zabití ve válce, vzpomínka na vzdor, vzpomínka na masové vraždy*“, ovšem veškeré podobné vzpomínky „*nevyjadřují jenom minulé zkušenosti, ale i současný aktuální život společnosti*“, a *kolektivní vzpomínání se*“ *neuskutečňuje ve společenském vakuu a motivy k zapamatování nikdy nejsou jednoznačné*“ (Young, 1993, s. 1). Památníky jsou reprezentací minulosti, ale zároveň představují dobu v které žijeme a ukazují budoucnost, ke které směřujeme. Podle Hultona jsou to „*nejmystičtější objekty, které dovolujeme ve veřejné sféře, umožňují nám shromáždit něco, co bylo ztraceno, zviditelnit to, co se zdá být v ohroženo před zmizením, nebo to co potřebuje znovupotvrzení*“ (Hulton, 2022, s. 1). Young považuje památníky a pomníky za „*bezcné kusy kamenů v krajině*“, které teprve jako součást národních rituálů nebo jako poutní místa národa nasávají jeho „*nacionální duši a vzpomínky*“ (Young, 1993, s. 2).

2.3 Komemorace

Moje informátorka Dana mě upozornila na blížící se akci, jejímž cílem je zabránit odstranění památníku postaveného na počest lokálních partyzánů v městě Perušić. Mezi organizátory jsou i její známí, se kterými občas spolupracuje. Dostávám od ní kontakt a doporučení na jednoho z účastníků plánovaného protestu a rozhodnu se na tuto manifestaci odcestovat. Telefonicky jsem kontaktoval muže jménem Rudy a po krátkém vysvětlení mého zájmu o téma pomníku jsem ho požádal o rozhovor. Rudy okamžitě souhlasil, že se uvidíme v Perušiću.

Perušić

Dálnice na jih Chorvatska vede přes region jménem Lika, což je dlouhodobě ekonomicky slabě rozvíjená oblast Chorvatska. Ještě za doby rakousko-uherské monarchie byl tento region situován na tehdejší hranici s Osmanskou říší, tradičně se označoval jako „vojenská krajina“. Byla to pohraničí monarchie, jejíž obyvatelé byli většinou ortodoxní křesťané, kteří se v 16. století kvůli turecké expanzi na Balkán přesouvali přes hranici do Rakousko-Uherska, kde zůstávali v roli pohraničnicků. Tato dlouhá tradice vojenských nebo policejních povolání zůstává v této oblasti poměrně silně zastoupená i dnes. Počasí v tomto kraji bývá poměrně chladné a větrné. Město leží stranou v údolí. Při vjezdu do města symboly na hnědých informačních tabulích upozorňují na historicky zajímavé stavby kostely, parky, přírodu a zříceniny. Středem města vede bývalá krajská silnice, která po výstavbě nové a moderní čtyřproudové dálnice, dva kilometry dál od města, ztratila svůj dosavadní dopravní význam. Pošmourné počasí ladí s atmosférou města, staršími neudržovanými domy a šedými střechami. V centru města se nachází malý park, hned vedle obecního úřadu a pošty. V parku mezi několika stromy se nachází cíl mé cesty – pomník partyzánům, antifašistickým bojovníkům 2. světové války. V těsné blízkosti pomníku se nachází malé dětské hřiště, kde je několik starších prolézaček. Naproti dětskému hřišti stojí kaple. Přes ulici je pekařství, obchod s potravinami a dvě kavárny. Po ulici se pohybuje jenom několik osob. Nakupují v pekařství nebo posedávají na zahrádce kavárny.

Procházím se parkem, prohlížím si dětské hřiště a ze všech stran fotím pomník. Lidé na druhé straně ulice po mě pokukují. V takovém malém městě je každý neznámý návštěvník ihned vidět, a tak trochu přitahuje pozornost místních obyvatel. Cítím se trochu nekomfortně, jako nějaký cizí vetřelec, který se tam objevil a zkoumá něco co by neměl. Památník se nachází na lehce zvýšené kamenné ploše poskládané ze žulových kvádrů o celkové velikosti asi 40 m². Pomník má tvar většího vertikálního betonového obdélníku, který má z přední

strany směrem do silnice upevněný bronzový reliéf. Dlouho neudržovaný a zašlý reliéf v realistickém stylu zobrazuje skupinu 7 lidí vypadajících jako dělníci. Postava v popředí se otáčí k ostatním a svýma zvednutýma rukama vybízí ostatní k nějaké akci. Na postamentu je připevněn bronzový nápis „Dali ste život za našu radost“, v překladu „Obětovali jste život pro naši radost“. Vedle památníku napravo je umístěn žulový zkosený podstavec, na kterém je připevněna další bronzová tabule vyplněná textem. Nápis začíná slovy: „Padlým a zesnulým bojovníkům španělské občanské války, padlým bojovníkům národněosvobozené války a čtyřem stům a jedné oběti fašistického teroru na území obce Perušić“. V prvním odstavci jsou uvedena jména dvanácti padlých ve španělské občanské válce v letech 1936–1939, a v následujícím odstavci je seznam dalších osob, které skonalý během 2. světové války, přičemž u každého jména je uveden rok úmrtí (viz Příloha č. 1). Za parkem, vedle budovy obecního úřadu, na vyvýšené dobře udržované ploše, přístupné dvěma schodišti z ulice, je vztyčen další památník. Ten je tvořen ze dvou vertikálních kusů černé řezané žuly, které jsou postaveny vedle sebe tak, že střed těchto dvou výřezů zobrazuje kříž. Pomník je věnován památce všem bojovníkům vlastenecké války z let 1991–1995. Po levé a pravé straně pomníku jsou stožáry se státní vlajkou Chorvatska a vlajkou obce Perušić.

Něco málo před jedenáctou hodinou na parkovišti vedle kavárny, naproti parku, parkuje několik aut a místo najednou znatelně ožívá. Na terase kavárny se shromažďují lidé, mnozí z nich se mezi sebou zdraví jako staří známí. Někteří na střeše auta přivezli věnce. Posedávají, popíjejí a živě mezi sebou diskutují. Jeden z přítomných ke mně přistupuje a ptá se, jestli jsem novinář. Zřejmě moje přítomnost v parku a fotografování památníku nezůstala bez povšimnutí. Spatřuji skupinu starších lidí, všichni jsou oděni do stejných modrých bund a na hlavách mají modré baseballové čepice s odznaky sdružení VEDRA. Hledám Rudyho, předsedu sdružení Veteráni vlastenecké války –antifašisté, VEDRA, který mě na tuto událost během telefonního rozhovoru, který jsme vedly před týdnem upozornil a který můj příchod očekává. Po krátkém srdečném seznámení mě představuje některým z přítomných jako osobu, která se zajímá o situaci okolo pomníku z 2. sv. války a seznamuje mě s dalším člověkem z místní iniciativy, kterému vysvětluji podstatu mého zájmu o dění v Perušiću. Dohodneme se na schůzce a také souhlasí, že mi poskytne interview. Rudy dnes nebude mít na rozhovor čas, ale pozve mě do Splitu, města vzdáleného odtud 200 km, kde žije. Kromě rozhovoru mi nabízí i ubytování, které mi může zajistit jeho sdružení VEDRA. Potom se skupina vydává přes ulici a před pomníkem začíná obřad kladení věnců. Věnce kladou členové lokálních sdružení usilujících o ochranu památníku: „Iniciativa za ochranu

antifašistického pomníku u Perušiću“, členové Sdružení válečných veteránů vlastenecké války, VEDRA, Antifašistická liga Chorvatské republiky, SABA, představitel novin „Antifašistický věstník“, představitelé Srbské národní rady, sdružení srbské etnické menšiny v Chorvatsku, předseda lokální Sociálně demokratické strany Chorvatska.

Potom se uskutečňují krátké projevy. Vedoucí představitel místní iniciativy na ochranu pomníku připomíná důvod vztyčení tohoto artefaktu: Je to událost z března roku 1944, kdy se ustašovcům podařilo na blízkém pahorku v noci obklíčit a v boji zabít 28 členů komunistické strany a vedení partyzánských jednotek, většinou šlo o místní lidi. Řečník mluví o tom, jak radnice získala prostředky z rozvojových fondů EU, paradoxně určené na použití v zemědělství, a jak chce tyto prostředky použít na rozšíření dětského hřiště a pomník, který tam stojí, údajně přemístit na jiné místo. Mluví o tom, že lokální představitelé chtějí údajně pomník přemístit do nějaké prozatím neexistující „Aleje památníků“, na stávající parkoviště naproti hřbitovu. Rudy, předseda válečných veteránů, na konci krátkého a jiskřivého proslovu oznamuje, že „tento pomník určitě ubráníme“. Mluví srbské národnostní menšiny mluví o nehumánnímu záměru přemísťovat pozůstatky 53 antifašistů, které jsou pohřbeny pod pomníkem. Zakrátko po společném fotografování před pomníkem se všichni odeberou přes ulici zpět na terasu kavárny. Během fotografování mě Rudy vyzval, abych se přidal ke společnému fotografování, ale to jsem odmítl. Případná společná fotografie by mne jistě zařadila po bok aktivistů.

Chci mít možnost mluvit i s druhou stranou v tomto konfliktu. V kavárně pak sdružení válečných veteránů VEDRA založilo svoji novou místní pobočku, do které přistupují členové Iniciativy, také bývalí účastníci vlastenecké války. Po celou tu dobu jsem v blízkosti nespátřil skoro nikoho jiného než účastníky akce. Centrum města jako by se vyprázdnilo. Na parkovišti za parkem sice bylo mezi ostatními auty zaparkováno i jedno policejní s posádkou uvnitř, ale policisté byli k celé události otočení zády a nevypadalo to, že by dění v parku vzbuzovalo jejich zájem.

Brezovica

Lesík Brezovica poblíž města Sisak jsem navštívil ihned na začátku mého výzkumu v Chorvatsku z jara roku 2021. To místo se dnes označuje jako „Vzpomínkový park Brezovica“ a je to lokalita s historickým významem. V tomto lese byl 22. června 1941 založen první partyzánský oddíl na území Jugoslávie, připravující se na ozbrojený odpor proti německým okupantům. Tento den se od roku 1991 v Chorvatsku slaví jako Den antifašistického boje. Nahradil po celou dobu Jugoslávie platné datum povstání proti fašistům

v městě Srb ze 27. 7. 1941. Po zaparkování na konci úzké regionální silnice jsem se dostal na nezpevněnou lesní cestu, která po zhruba dvou stech metrech ústí na louku. Zde dominuje impozantní betonový památník, velký abstraktní objekt připomínající starý, tlustý jilm, strom, pod kterým byl oddíl založen.

Pomník na vyvýšeném soklu má podobu deseti sbíhajících se betonových pilířů umístěných do kruhu. Svislé pilíře jsou různě vysoké (nejvyšší má téměř 20 metrů) a jejich vnější nepravidelné tvarování připomíná kmen a korunu jilmu. Do středu kruhu lze vystoupat po schodišti. Původně měl pomník na stěnách bronzové stylizované pěsti a tabule se jmény všech partyzánů z oddílu. Dnes však na památníku nic není. Betonová konstrukce památníku je sice neudržovaná, ale nezdá se být poškozená. Vedle památníku je umístěn kámen s abstraktní mapou lokality. Před památníkem je další kámen s mramorovou deskou, do které jsou vyryta jména. Deska je poškozená, s viditelnou dírou, jako by do ní bylo stříleno. Louka kolem památníku je zarostlá vysokou trávou a celá lokalita působí velmi klidně, jako místo pro zamyšlení a vzpomínání. Znovu jsem navštívil lesík Březovice v létě, abych se zúčastnil oslavy státního svátku s názvem „Den antifašistického boje“.

V 8 hodin ráno je vzduch již neobvykle teplý, teploty dosahují 25 stupňů, potom se vyšplhají ke 35 stupňům. Cesty vedoucí k místu události jsou pod dohledem policie, která mi ukazuje směr ke speciálně vyhrazenému parkovišti v poli před lesem. Na cestě od parkoviště k místu oslavy potkávám mnoho lidí, převážně starší generace, mnozí se mezi sebou asi znají. Mnozí mají trička s obrázkem Tita nebo různými partyzánskými hesly a na hlavě partyzánsky čepice s pěticípou rudou hvězdou. Místo, kam jsem dorazil, vypadá úplně jinak než při mé poslední návštěvě. Tráva je posekaná, před památníkem je postaveno pódium a vše kolem něho je zastaveno různými zábradlí. Pod velkou státní vlajkou je umístěná plachta vysvětlující důvod setkání: 22. června 2021, Den antifašistického boje. Po pravé straně stojí policie, vojáci, hasiči i služební limuzíny a celé místo je hlídáno. Vojáci a příslušníci civilní obrany rozdávají plastové láhve s vodou. Většina účastníků přijela organizovaně autobusy z různých koutů země ve spolupráci s veteránskými organizacemi, které jim poskytují občerstvení. Pod velkými stany, které jsou postavené jako ochrana od silného slunce, na pravé straně sedí převážně starší lidé. Mladí, kterých je tu výrazně méně, postávají uprostřed louky. Na místo přijíždějí i představitelé státu, jako prezident republiky, premiér, a několik ministrů chorvatské vlády.

Program začínají prezident a premiér svými projevy a položením věnců, totéž udělají i představitelé různých veteránských sdružení. První hovoří prezidenta SABA, veteránské

organizace vojáku a antifašistů z 2. světové války, který je přivítán velkým aplausem. Předseda SABA ve svém projevu ocenil vládu, že se konečně ujímá organizace této vzpomínkové akce. Zároveň vyjádřil politování nad tím, že trvalo třicet let, než se vládnoucí politici postavili čelem ke státnímu svátku, který je spojen s antifašistickým bojem stejně jako ostatní důležité svátky, protože desítky let pořádaly komemorace v lese Brezovica pouze veteránské organizace bojovníků 2. světové války. Dále kritizuje přítomnost NDH v televizi a školních učebnicích i vandalské poškozování památníků 2. světové války. Habulin zdůraznil, že „*pouhé zmínky v kalendáři a slovní uznání nestačí*“. Podle něj je nutné respektovat ústavu nejen slovy, ale i činy, což zahrnuje ukončení revizionismu, odmítnutí ustašovských sympatizantů a přijetí nových postojů k Národnímu osvobozeneckému boji (NOB) a jeho účastníkům, stejně jako k obětem fašismu. Řečník připustil, že je nepříjemné mluvit o „ustašizaci“ nebo fašisaci Chorvatska, ale upozornil na dlouhé období mlčení, během kterého média a školní učebnice prezentovaly lži, nenávist a předsudky. Zdůraznil, že historie byla revidována a mladí lidé jsou vychováni v nevědomosti, s nesprávnými hodnotami a že se demonizují ony hodnoty, bez kterých by dnešní Chorvatsko neexistovalo.

V závěru svého projevu předseda kritizoval skutečnost, že „stín zločinů, které vykonali vítězové na konci 2. světové války“, byl vržen na celou „epopej NOB“, což má za cíl zdiskreditovat a odsoudit k perzekuci a zapomenout celý NOB i jejího vrchního velitele J. B. Tita. Zmínka o Titovi vyvolala potlesk přítomných lidí. Tim myslel na zločiny vítězného partyzánského vojska nad porážením vojáku NDH, vzápětí po ukončení 2. světové války, na poli v Bleiburgu a v pochodech smrti. Dalším řečníkem je Prezident republiky z levicového spektra chorvatské politiky, jehož projev je přijat pozitivně. Po něm vystupuje předseda vlády RH z pravicové strany HDZ, jehož projev je přijat rozpačitě a občas vyvolává pískot. Jeho projev je klidný, odsuzuje fašismus a snaží se spojit partyzánský boj s vlasteneckou válkou v 90. letech. Ve svém projevu zdůraznil přínos Chorvatů v protifašistickém odboji, když řekl, že „*nadešel čas, abychom se jako společnost podívali na tehdejší události strážlivěji, abychom lépe ocenili přínos chorvatských antifašistů v boji proti nacismu, protože jedině tak uzavřeme rozpory, které jsou v naší společnosti stále živé, a vybudujeme jednotu, která není nikdy potřebnější*“.

Dále vyzval k politice smíření, tolerance a inkluze. O založení 1. partyzánského oddílu v roce 1941 řekl, že mezi 77 převážně Chorvaty byl i mladý Janko Bobetko, který ve 2. světové válce bojoval jako partyzán a stal se v Jugoslávii generálem JNA. Později ale ve vlastenecké válce v roce 1991 bránil samostatné Chorvatsko a stal se i generálem

a náčelníkem generálního štábu chorvatské armády. „*Již v květnu 1944 byl rozhodnutím ZAVNOH formálně v dnešních hranicích ustanoven spolkový stát Chorvatsko, což mělo dalekosáhlý a politický význam pro osud a budoucnost Chorvatska*“, řekl premiér s tím, že Chorvatsko mělo v celé Evropě největší hnutí odporu proti tehdejším nacistickým okupantům v poměru k počtu obyvatel. Poukázal také na válečné zločiny jugoslávské armády, hromadné likvidace odzbrojených vojáků a také civilistů v Bleiburgu v Rakousku, a také podél „křížové cesty“ ve Slovinsku a Chorvatsku, které jsou traumatizující pro mnoho rodin a které prohloubily rozpory v poválečném Chorvatsku. Po dalších projevech zazněl vojenský orchestr a stará italská antifašistická píseň „Bella Ciao“ a potom více národovecký laděná píseň „Zde je moje země“. Komemorace končí dvěma recitály.

Knin

Město Knin jsem navštívil v roce 2023 na konci mého výzkumu, dne 6. srpen je v Chorvatsku den státního svátku, je to den kdy se oslavuje Den vítězství, Den díkuvzdání vlasti a Den chorvatských obránců. Je to každoroční oslava vítězství ve vlastenecké válce, jedná se o osvobození města v roce 1995, během tzv. Operace Bouře (Oluja).

Knin se nachází v severní Dalmácii a žije v něm dnes méně než deset tisíc obyvatel. Je to historické město, kde se kdysi korunovali chorvatští králové, pyšní se velkou pevností, která leží na kopci nad městem a je pokládána za největší pevnost v celé Dalmácii. Cesta do města vede po kopcích, které lemují skalní útvary. V okolí se nachází opuštěné a zničené budovy, které jsou nejvíce pravděpodobně v takovém stavu ještě od války. Čas jako by se zde zastavil. Silně prší a centrum města je zcela uzavřené z důvodu konání této akce. Parkuji na improvizovaném parkovišti mezi paneláky. Knin je poměrně ponuré město, na němž jsou dopady války patrné dodnes. Je to hospodářsky velmi chudá oblast bez rozvinutého průmyslu. Lidé se zde věnují převážně zemědělství, nebo jsou zaměstnáni ve státní správě či armádě. Cestou k náměstí, kde se má konat slavnostní program, jsou postaveny stánky s různými suvenýry – trička s válečnými symboly, vytištěné velké chorvatské erby, čepice, barety, odznaky, nášivky, symboly vojenských formací, šály v barvách chorvatské vlajky, samolepky, přívěšky atp. Někteří obchodníci využili počasí a začali prodávat i deštníky, které byly velmi rychle vyprodány. Podél parku jsou postavené historické vojenské zbraně, vozidla, ozbrojené tanky, které byly použity v bitvě. Vedle nich stojí vojáci, kteří pomáhají návštěvníkům, převážně dětem, aby nastoupili do vozidel a prohlédli si je. Účastníci si fotí zbraně i vozidla, fotí se také s vojáky. Procházím kolem kaváren, u nichž se lidé venku na terasách skrývají před deštěm a tisknou se ke stolům. Všichni jsou promoklí, většina z nich

kouří. Je vidět, že se mnozí z nich znají, protože se zdraví a mávají na sebe. Jde převážně o starší lidi. Veteráni a mnozí další mají na sobě staré uniformy a čepice, někteří vedle sebe mají položené i věnce s věnováním zahynulým vojákům a spolubojovníkům na smutečních stuhách. Sedím u stolu a čekám na začátek komemorace. Poslouchám rozhovory kolem sebe. Lidé se baví převážně o svých rodinách, práci, známých z vojny, o svých současných aktivitách a podobně. Kvůli silnému dešti je přes půl náměstí postaven obrovský stan, který končí přímo u památníku s nápisem: „Chorvatské vítězství, Bouře 95“. Tento památník symbolizuje vítězství v bitvě, která nesla jméno „Bouře 95“, vedla k osvobození největší části okupovaného území Chorvatska a ukončila válku. Památník je sestaven ze dvou částí.

První část je tvořena vítězným obloukem z černého leštěného betonu, do kterého jsou vyryta jména padlých vojáků, za nímž stojí vztyčené žulové obdélníky, které sochaři zpracovali do tvaru písmena V, které má symbolizovat vítězství. Komemorativní obřady podle Paula Connertona slouží jako sdílené obrazy naší minulosti k legitimizaci existujícího společenského řádu, ve kterém se obrazy a shromážděné znalosti minulosti přenášejí a udržují pomocí (více či méně rituálních) performancí (Connerton, 2014, s. 5–6). Jejich distinktivním rysem je rituální znovupotvrzení stávajícího stavu (re-enactment) – klíčová kvalita v procesu formování sociální paměti, která se prostřednictvím obřadu nebo preformace opakuje znovu a znovu. Connerton to nazývá „*rétorikou, která se artikuluje prostředkem třech různých modů: kalendářního, verbálního a gestického*“ (Connerton, 2014, s. 65). Komemorativní slavnost se ve Kninu koná každý rok ve stejnou dobu, kde se performuje kalendářní re-enactment který podle Connertona „*umožňuje postavit vedle sebe strukturu profánního a svatého času. Každý den je možné popsat dvěma způsoby, všedním a svátečním – tj. cyklický kalendář*“ (Connerton, 2014, s. 66). Slavnost začíná vojenským pochodem a slavnostním pozdravem, doprovázeným silným deštěm. Pod stanem se tísní velký počet lidí, kteří pozorně naslouchají slavnostním projevům a reagují na jejich určité pasáže. Hlasitější ohlasy zaznívají hlavně tehdy, když představitel armády hlasem plným hrdosti předčítá, jako každý rok, jména vojenských jednotek, které se bitvy zúčastnily. Zúčastnění pak oceňují potleskem, když zazní jméno jejich jednotky. Verbální opakování v průběhu rituálu nevyžaduje úplné porozumění významu, důležitější je jeho neměnnost v čase a účinnost, která je závislá právě na opakování (Connerton, 2014, s. 67). Před památníkem jsou připraveny podstavce pro věnce. Přítomni jsou prezident i premiér Chorvatské republiky, představitelé parlamentu a vlády, vojenská, politická a církevní delegace a také zástupci rodin zemřelých. Všichni stojí pod deštníky před pomníkem,

pokládají věnce a zapalují svíčky. Při tomto velmi silnému rituálu vzpomínání dva vojáci pokládají na podstavec věnce, ke kterým poté prezident a premiér přistupují a trochu se jej dotknou anebo na něm jen narovnájí smuteční stuhu v barvách chorvatské vlajky. Tímto způsobem tedy symbolicky uskutečňují akt kladení. Po položení každého z věnců se ozve vojenská trumpeta. Ve slavnostním projevu moderátor děkuje zahynulým a nezvěstným obráncům a z této bitvy i ostatním účastníkům války. V proslovu se používají metafory jako „nebeská přítomnost“, „teď nás sledují seshora a oslavují s námi“, „životy propletené do vavřínového věnce vítězství“.

Slavnost pokračuje a houfnicový dělostřelecký oddíl vystřeluje 28 slavnostních salv, jednu za každý uplynulý rok od této bitvy. Mezi jednotlivými projevy se na obrovské obrazovce promítá paralelní část programu, která probíhá na historické Kinské pevnosti. Dva synové zahynulých obránců předčítají jména všech 243 zahynulých a nezvěstných z této bitvy. Na rovině ve středu tvrze stojí vojenská jednotka čítající přesně 243 vojáků a vojaček. Po přečtení každého jména zahynulých vždy jeden z vojáků vystoupí o krok vpřed z řady a zasalutuje, tím je zemřelý voják jakoby znovu přítomen a spolu s ostatními oslavuje tuto událost. Podle Connertona je v samotné podstatě re-enactmentu vtělena idea totálního opakování. Gestické opakování reprezentuje znovuobnovenou přítomnost toho, (nebo tady v Knínu oněch zahynulých vojáku), co už přítomno není (Connerton, 2014, s. 62–69). Krátce poté premiér ve svém hovoru prohlašuje, že „tato bitva v roce 1995 je základem našeho státu a naší svobody“, čímž celé události dává posvátný zakladatelský charakter. Connerton nám připomíná, že *„funkce komemorace je explicitní připomínka minulosti a zároveň má dávat smysl té minulosti, kterou je na místě zobrazena a převyprávěna podle velkých vzorů, a stává se určitým druh kolektivní biografie.* (Connerton, 2014, s. 62–69).

Premiér ve svém projevu vyjadřuje podporu rodinám válečných veteránů a slibuje jim ještě větší podporu do budoucna. Ostře se vymezuje proti komemoraci konané v Srbsku, na které je tato bitva označena za zločin proti Srbům, kteří zde bojovali proti chorvatské armádě. Vyzdvihuje morální rozměr bitvy a prohlašuje, že *„šlechtnost ve vítězství neznamená, že někomu dovolíme zpochybnit legitimitu Bouře a obranného charakteru vlastenecké války. Toto je zpráva pro naši sousední zemi Srbsko, o které si myslím, že potřebuje opustit neplodnou rétoriku minulosti, postavit se své odpovědnosti a obrátit se k politice usmíření a budoucnosti“.* Následují další slavnostní projevy a krátký církevní obřad. Vojenské pěvecké sbory ukončují komemoraci vítěznými písněmi.

Komemorace ve městě Perušić byla zorganizovaná jako aktivita která by měla pomoc zachránit pomník od odstranění. Komemoraci se zúčastnili i členové srbského etnika, čímž událost nabývá i multietnického charakteru. Hovory se obracejí k minulosti, událostem a osobám které jsou tímto památníkem symbolizovány, ale zároveň vyzývají k záchraně tohoto místa paměti, které se v podmínkách současné mocenské konstelace ocitá pod tlakem a hrozbou vymazání.

Část komemorace v městě Knin, která se odehrává na pevnosti, v sobě obsahuje důležitou temporální symboliku, protože Knín je královské město od 12. století. Na komemoraci v Kninu se zrcadlí nezpochybnitelná jednota společnosti, oslavuje vojenská vítězství, které formují a udržují chorvatskou nacionální identitu. Památník je nový a udržovaný, vítězný oblouk je otevřen, aby nám umožnil přístup k době triumfu a slavného vítězství. Středobodem všech rozhovorů je téma vítězství, svobody a morálky. Premiér ve svém proslovu vzpomíná na protivníky v této bitvě a vzkazuje jim ať nezapomínají na to, co se tady událo.

V lesíku Brezovica, vedle města Sisak, se slaví „Den boje proti antifašismu“, je to státní svátek, jehož oslavu v průběhu skoro třicet let na tom místě historické události neorganizoval, stát, ale nestátní organizace SABA. Na komemoraci se oslavuje boj proti fašismu, v zemi, kde během 2. světové války část společnosti byla na straně fašistických sil. Projevy mluvčích jsou disonantní, slyšíme v nich výčitky, požadavky na uznání starých vin, ale také náznaky sebereflexe. Není to místo utvrzování nacionální jednoty, ale místo, kde se příběhy vymezují proti sobě. Spíše se jedná o veřejný proces diskuze o odlišných naratívech a snahu najít společné body.

3 PARKOVIŠTĚ, DĚTSKÁ HŘIŠTĚ

3.1 Rekonstrukce a obnovy

Po roce 2000 polevila silná vlna bourání a odstraňování památníků NOB. Mnohé památníky se obnovily, a to převážně díky iniciativám místních komunit, některé s využitím vládních prostředků Chorvatské republiky. V posledních několika letech se ovšem v některých částech Chorvatska začala objevovat praxe odstraňování památníků jiným způsobem než v letech 1991 až 2000, kdy byly k demolici používány výbušniny a kladiva. Starostové a radní začali používat neagresivní taktiku, při níž pod záminkou různých rekonstrukcí a obnov veřejných prostor odstraňují a přemísťují památníky NOB. Představuji zde několik konkrétních případů, na kterých byla tato taktika uplatněna. Ve městě Zadar se nacházel památník prvního založení komunistické buňky v Zadaru. Po rekonstrukci veřejného prostoru byl podle prohlášení primátora města památník shledán nevhodným pro územní plán a byl přemístěn do lapidária místního muzea. Ve městě Vinkovci stavební firma provádějící rekonstrukci celého náměstí odstranila při svých pracích památník obětem fašistické okupace, který byl součástí kostnice. Místní starosta i zastupitelstvo tvrdili, že o kostnici nikdo nevěděl, pozůstatky byly převezeny na policejní patologii. Místní úředníci vzápětí návrat lidských ostatků do kostnice nepovolili a jako argument použili zákon o hřbitovech a hygienickou vyhlášku o ochraně obyvatelstva proti nakažlivým nemocem.

Dalším obdobným případem bylo přemístění památníku ve městě Josip Dol, který byl přesunut rovnou na hřbitov. Starosta města se pro toto přemístění antifašistického památníku rozhodl z důvodu stavebních úprav a špatného stavu památníku. Ve městě Imotski, kde dříve stával památník věnovaný místnímu válečnému hrdinovi, rozhodla obecní samospráva o výstavbě hřiště pro pétanque. Tento již poškozený pomník byl v důsledku toho vybourán a odstraněn. Dalším příkladem je úprava parku ve městě Sveti Ivan Zelina, kde se původně nacházela socha partyzánského bojovníka v nadživotní velikosti. Podle úřadů byla demontována za účelem restaurování, ale nikdy se na své místo už nevrátila.

Podobně tomu bylo i v obci Muć, kde byla při obnově obecního kulturního domu z prostředků fondu EU odstraněna pamětní deska s více než stem jmen padlých partyzánů a civilních obětí fašismu. Po stavebních úpravách se ovšem pamětní deska ztratila neznámo kam a nikdo ji už neviděl. Dalším příkladem je rekonstrukce obecní budovy v obci Marina. Zastupitelstvo nechalo postavit dětskou školku, na kterou využilo zdroje z prostředků fondu pro rozvoj venkova. Památník padlým partyzánům a obyvatelům města, který byl situován

poblíž budovy, se nechal odstranit. Padesát metrů vedle budovy se postavila betonová krychle jako nový postament, ale památník se už nikdy nevrátil.

V Noskovačkej Dubravi místní úřady odstranily památník obětem partyzánů a ustašovského režimu, aby na jeho místě mohla vzniknout parkovací místa pro turistické autobusy. Důvodem byla blízkost soukromého hotelu, který přijímá návštěvníky autobusových zájezdů.

3.2 Obětovali jsme život za vaši radost

S členy „Iniciativy za ochranu antifašistického pomníku v Perušiču“ se setkávám v Janově domě. Je to bývalý ekonom a dnes farmář, který se zabývá chovem ovcí. Jeho usedlost je typická pro tento kraj. Je tvořená obytným jednopatrovým domem a hospodářskou budovou s velkým pozemkem bez jakéhokoliv oplocení. Na dvoře má na řetězu přivázaného velkého ovčáckého psa, kterého má v tomto kraji skoro každý majitel usedlosti. Tato usedlost se nachází několik kilometrů za městem. Setkání bylo dohodnuto na ráno v 9:00. Přijel jsem na čas i navzdory velké vzdálenosti 180 km, nicméně Jan už odešel se stádem ovcí na pastvu. Udělal jsem si proto výlet po blízkém okolí a navštívil rodný dům Nikoly Tesly. Sedíme v prostorném obývacím pokoji, na konferenčním stolku jsou položeny nakrájené domácí salámy, sýry, chléb, pálenka a víno. Kolem stolku sedí tři zástupci „Iniciativy za obranu antifašistického památníku u Perušiče“. Na stolku vedle jsou položeny různé dokumenty a výstřižky z novin. Vysvětluji přítomným svůj zájem a účel mé návštěvy. Zdá se mi, že jsou trochu zklamaní, asi spíš očekávali někoho, kdo jim pomůže více medializovat jejich případ, než někoho, kdo dělá výzkum pro akademickou práci. I tak mne začínají s případem postupně seznamovat.

Začalo to krátkým, nenápadným textem nesoucím název „Vybavení a rozšíření dětského hřiště v parku v Perušiču“, který vyšel ve Věstníku právních předpisů kraje v květnu roku 2019. V tomto rozhodnutí městská rada schválila modernizaci již existujícího dětského hřiště, které podle jejích slov bylo ve špatném technickém stavu a jehož používání mohlo být spojeno s potenciálními riziky. Proto si za svůj cíl stanovila vytvořit na stávajícím hřišti kvalitní a bezpečný prostor pro celou komunitu, kde by se mohly scházet děti, mládež, rodiče a návštěvníci. Díky výrazné modernizaci, přidání informačních panelů a dalších nových prvků se dětské hřiště mělo stát multifunkčním prostorem vhodným pro odpočinek, zábavu i vzdělávání (Věstník právních předpisů kraje, 31. 5. 2019). Dne 17. 1. 2020 se konalo zasedání městské rady Perušiču, na které pan starosta M. K. navrhl odstranění

antifašistického památníku umístěného v parku a jeho přesunutí do lokality „Starý hřbitov“. Tento návrh rada po krátké diskuzi odsouhlasila s odůvodněním, že je památník již starý, výrazně poškozený a hrozí riziko jeho zřícení. Rada dále informuje, že získala souhlas kraje a sdružení antifasistů, jehož konkrétní identitu nespécifikuje. (Zápis z jednání obecního úřadu, 17. 1. 2020).

Obec Perušić následně vypracovala projekt: Vybavení a rozšíření dětského hřiště v parku – nákup vybavení, terénní a zahradnické úpravy parku. Na základě předložení jeho získala v dubnu 2020 finanční prostředky z infrastrukturního programu EU „Investice do spuštění, zlepšení nebo rozšíření místních služeb pro venkov, obyvatelstvo včetně volného času a kulturních aktivit a souvisejících infrastruktur“. Měsíc později, v květnu 2020, obec požádala Svaz protifašistických bojovníků a antifasistů Chorvatské republiky (SABA), o povolení přemístit památník na nové místo, vzdálené od stávající pozice cca 80 metrů. Svaz této žádosti o přesunutí vyhověl. Toto rozhodnutí bylo částečně motivováno pozitivním postojem krajského úřadu, správního odboru pro výstavbu, ochranu životního prostředí a komunální služby. Důležitým argumentem, díky němuž byl souhlas udělen, byl již schválený projekt „Vybavení a rozšíření dětského hřiště v parku v Perušiću“, který byl plně financován prostředky z fondů EU. Jako podmínku pro souhlas SABA obci nařídila provést nutné opravy památníku (Dopis SABA, 19. 5. 2020).

Po vydání povolení k přemístění památníku se ovšem objevil odpor a nesouhlas části obyvatel města. Obyvatelé žádají o jednání se starostou Perušiće a pokoušejí se přesunu památníku zamezit. Ze strany úřadu byly požadavky obyvatel ignorovány. V dopise se občané obrací na prezidenta Aliance antifasistických bojovníků a antifasistů z Chorvatské republiky s obavami o odstranění památníku a vyjadřují podezření, že obci nejde o důvod přesunu památníku uvedený v žádosti, ale o jiný záměr. Památník, vybudovaný na památku padlým bojovníkům NOB, je jedním z mála, možná dokonce jediným, který v této oblasti zůstal zachován. Jedná se v podstatě o pamětní kostnici větších rozměrů. Tento památník byl před dvaceti lety renovován a harmonicky začleněn do parku. Nyní mu však hrozí odstranění z ideologických důvodů. Dle autora je záměrem rady obce tuto památku odstranit a přesunout i s ostatky bojovníků na starý, opuštěný hřbitov na okraji města. Vedení města, které dlouhodobě ovládá pravicová HDZ, chce rekonstruovat a modernizovat park, ačkoliv argumenty pro odstranění památníku, jako potřeba zvětšení hřiště, jsou v rozporu s faktem, že velikost populace ve městě má klesající tendenci a dětí je zde málo. Občané žádají prezidenta SABA o přehodnocení jejich původního stanoviska a projevují odhodlání

k jakýmkoliv akcím, které by odstranění památníku zabránily. Dále vyzývají k informování veřejnosti o této záležitosti, aby nedošlo k odstranění dalšího památníku NOB, a sliby obce o opravách památníku označují občané za nedůvěryhodné, s konečným závěrem odstranit památku NOB z veřejného prostoru (Obučina, dopis pro SABA 20. 5. 2020). SABA velmi rychle shromáždila podrobné informace, které se přesunu památníku týkají. Jako zdroj informací jí posloužily archivní dokumenty Státního archivu a památkového úřadu v Gospići, což je hlavní město kraje. V archivních materiálech, které SABA posílá v příloze dopisu obci Perušić, je uvedeno, že je památník evidován jako pamětní kostnice, nikoli jako běžný pomník. V dokumentu je vidět nápis z pamětní desky památníku z roku 1954, který potvrzuje, že ve společném hrobě zde bylo pohřbeno 52 padlých bojovníků z dřívějšího perušického okresu. V roce 1980 došlo k restaurování památky, a to na stejném místě, jako se nacházel původní památník z roku 1954. SABA dále uvádí, že tato památka spadá pod regulaci zákona o ochraně a zachování kulturních statků a zákona o průzkumu, úpravě a údržbě vojenských hřbitovů, hřbitovů obětí 2. světové války a poválečného období. Vzhledem k existenci kostnice, jak je uvedeno v dokumentaci, vyžaduje jakýkoliv potenciální přesun památníku i jakékoli zacházení s pozůstatky uloženými v hrobce souhlas Ministerstva obránců

Chorvatské republiky a také souhlas SABA. Sdružení bojovníků a antifašistů Chorvatské republiky tedy vyslovuje nesouhlas s přesunem památníku v perušickém parku a na základě poskytnutých informací žádá, aby obec nárokovala registraci kostnice v Perušiću jako kulturní památky prostřednictvím Odboru památkové péče v Gospići. Dalšími požadavky, které sdružení uvádí, jsou rekonstrukce památníku a jeho úpravy tak, aby jeho současné poškození nemělo žádný dopad na návštěvníky parku. Dále chce být informováno o následných krocích, které bude obec v rámci ochrany a údržby památníku podnikat. Pokud obec Perušić nebude splňovat výše uvedené požadavky, Sdružení je připraveno podniknout potřebné kroky prostřednictvím Ministerstva kultury a Ministerstva obránců Chorvatské republiky (dopis SABA pro Obec Perušić, 21. 5. 2020 a 29. 5. 2020). V téže době část občanů Perušiće zakládá Občanskou iniciativu na ochranu antifašistického pomníku v Perušiću.

Tento případ se začíná více medializovat, čímž roste podpora veřejnosti, které není její osud lhostejný. Iniciativa vytvořila i mezinárodní on-line petici, jejíž autorkou je Soňa, aktivistka působící v Institutu historie umění v Záhřebu. Během pouhého jednoho měsíce petici podepsalo přes jeden tisíc jednotlivců a organizací ze 41 zemí. Mezi podepsanými byl například i lingvista Noam Chomsky, francouzští filozofové Alain Badiou i Jacques Rancière

a další. Iniciativa založila facebookovou stránku pod názvem „Památka zůstává v parku“, kde byla petice umístěna a jejímž prostřednictvím informují veřejnost o situaci, vývoji aktivit a významu památníku. Bez ohledu na apely různých sdružení, veteránských spolků i španělského velvyslance rada zastupitelů města Perušić v srpnu 2020 odmítla požadavek iniciativy občanů na revokaci usnesení o odstranění památníku a obnovu toho samého památníku na stávajícím místě (dopis obce ze dne 1. 10. 2020). Občanská iniciativa na ochranu antifašistického pomníku v Perušići oficiálně vystoupila s apelem směřujícím k Úřadu místostarosty vlády Chorvatské republiky v souvislosti s plánem obce odstranit památník, pod kterým jsou uloženy ostatky 52 padlých partyzánů a obětí fašistického teroru (dopis Občanské iniciativy na ochranu antifašistického pomníku v Perušiću, 21. 10. 2020). Po své návštěvě Perušiću vyzývá ministr pro lidská práva ministra chorvatských veteránů, kteří mají ze zákona na starosti vojenské hřbitovy, k aktivní intervenci za účelem ochrany kostnice. V dopise dále uvádí, že taková aktivita by mohla přispět ke zmírnění sociálního napětí v komunitě. (Dopis ministra, 23. 10. 2020). Ve veřejných výstupech před novináři starosta obce Perušić odmítá jakékoliv skryté záměry s památníkem. Jak sám uvádí: „Toto rozhodnutí nesouvisí s jakoukoliv ideologií. Pomník nebyl během války za vlast poškozen. Nyní je v dezolátním stavu a představuje nebezpečí pro děti. Přesuneme ho pouze o 150 metrů odtud, do navrhované ulice památníků, kterou plánujeme. Toto není otázka žádné pamětní kostnice, ale jednoduchého památníku a já v celé této situaci žádný problém nevidím“. (Jutarnji list ze dne 26. 10. 2020)

Starostův zástupce, který poskytl interview největšímu chorvatskému deníku, tvrdí, že důkladným průzkumem registrů se zjistilo, že pomník není kostnicí. Tento fakt vedl obec k podání žádosti o financování modernizace dětského hřiště z fondů EU. Přesunutí památníku bylo podle místostarosty motivováno jeho současným stavem a dále apelem rodičů a iniciativou mládeže, kteří park využívají. Jejich reakce údajně přišla po tom, co se zřítily část pomníku, a odpadl z něj velký kus betonu a ocelových desek. Místostarosta dále poznamenal, že pomník je veřejně přístupný, že tam lezou děti a není možné to zakázat. Předložili proto na radnici návrh, jak památník zachovat: *„Navrhli jsme projekt Alej památek, do které by mohly být přesunuty i některé další památníky z obecního pozemku. V okolí existuje několik komunistických a partyzánských pomníků, které jsou ve zchátralém stavu, spolu s několika památníky z vlastenecké války, které jsou také ve špatném stavu, nebo by se zde mohly postavit i nové pomníky, např. na památku obětem Titaniku, pro 13 obyvatel tohoto kraje, kteří nehodu parníku nepřežili. Na začátku by alej hostila asi 15 památníků,*

ale časem by jejich počet mohl narůstat.“ (Jutarnji list ze dne 26. 10. 2020). Podle místostarosty by náklady na přesun památníku a vytvoření aleje činily okolo 400 000 HRK. Dále prohlašuje: „Podrobněji prozkoumáme, zda tam skutečně kostnice je, a pokud tomu tak skutečně je – teprve potom je důvod pro přemístění, protože podle našeho územního plánu nemůže být hřbitov ani lidské posmrtné ostatky na ploše veřejné zeleně. V tom případě pomník přesuneme a kosti dáme na hřbitov do společného hrobu, „řiká místostarosta s tím, že jsou v kontaktu s Ministerstvem pro záležitosti obránců a Antifašistickým svazem SABA, kteří k tomu původně dali souhlas, ale pak jej stáhli. (Jutarnji list ze dne 26. 10. 2020)

Obec Perušić v roce 2021 žádala Ministerstvo chorvatských obránců o povolení přemístit pomník, protože dle místostarosty se po veškeré korespondenci s úřady zjistilo, že se jedná o potenciální vojenský hřbitov. Obec opakuje své dosavadní argumenty, že vzhledem k současnému havarijnímu stavu památníku, který představuje riziko pro děti a všechny uživatele areálu parku Perušić, usiluje o jeho přemístění na novou lokalitu. Zmínila také slova svého místostarosty o Aleji památníků a o stavbě nového památníku, například pro oběti Titaniku. V dopise uvádí, že na základě požadavku ministerstva obec provedla georadarový průzkum podzemní části památky. Zpráva z tohoto šetření zmiňuje nález potenciální konstrukční součásti pod pomníkem, ale přesně neurčuje, zda se jednalo o zbytky starého pomníku, nebo o kryptu, která údajně byla pod pomníkem a obsahovala lidské ostatky. Pokud se najdou ostatky podle aktuálního územního plánu obce Perušić, nemohou zůstat v parku a musí být přemístěny na nedaleký hřbitov. Obec Perušić by poskytla hrob v rámci nové přístavby hřbitova a nesla by veškeré náklady na jejich přemístění i přemístění pomníku (dopis obce k Odboru veteránů Parlamentu RH, 24. 2. 2021) Následně ministerstvo požádalo obec o zjištění stavu „jinými metodami“, což může implikovat otevření hrobky. Informace o takové možnosti zásahu do kostnice ovšem pobouřila členy iniciativy, kteří prohlašují, že v případě pokusu o otevření kostnice zastaví stavební stroje vlastními těly. Obec Perušić se pokouší získat potřebný souhlas k otevření hrobky od SABA, jež na tuto žádost reaguje negativně. SABA uvádí, že ve svém dopise z 5. června 2020 poskytla Obci Perušić všechny informace týkající se památníku a spojených hřbitovů. Na základě informací od různých ministerstev doporučují, aby obec uznala památník jako kulturní statek a jednala v souladu s platnými zákony. Svaz zdůrazňuje důležitost zachování integrity památníku, nesouhlasí s jeho přemístěním či oddělením od kostnice a odmítá otevření jeho krycí desky. Dále vyjadřuje podporu postoji Občanské iniciativy na ochranu

protifašistického památníku, který je v souladu s antifašistickými principy a chorvatskými zákony. (dopis SABA pro obec Perušić, 9. 3. 2021)

3.3 Hrdí dědicové

Členové iniciativy ve svých vyprávěních přibližují historické pozadí politické angažovanosti členů svých rodin. Z rozhovorů s nimi je zřejmé, že pochází z podobného ideového zázemí. Jejich rodiny byly na začátku 20. století aktivně zapojeny do zakládání a činnosti Komunistické strany a působily v rámci revolučního dělnického hnutí. Blízcí příbuzní těchto rodin bojovali ve 2. světové válce na straně partyzánských jednotek, přispěli k osvobození země od okupace a po válce se podíleli na sociopolitické práci v socialistické Jugoslávii

Jan: *„Naše rodiny, řekněme, patřily k levici a toto je podpis mého dědečka. Podepisoval se za stranickou organizaci. Byl členem strany od 20. století a v roce 1942, kdy se aktivizoval, se celá naše rodina přidala k partyzánům atd. Strýc také zemřel, byl zabit nějakým Ustašou. Jakmile vznikla NDH, okamžitě se ocitl přes noc ve vězení...Všechno jsou to většinou levicové rodiny, které jsou v tom zapleteny. Největší důvod je jeden z důvodů, proč a na konci, proč by mi jako potomkům těch rodin dovolili provést takový historicky revisionismus, aby se odstranil nápisy, pomníky z veřejných prostranství prostě znevažovali všechny, kteří, řekněme, stáli na správné straně dějin. Kromě tohoto rodinného faktoru je tohle tím, co člověka motivuje... překrucování historie, tedy revize, která se dělá důkladně všude, kde se dá.“*

Petr: *„Můj osobní příběh... můj otec byl učitel ve škole, matka zdravotní sestra. V té době byli lidé, řekněme, nějak vzdělanější, to byl ještě venkov, ale byli jedinci, kteří se vzdělávali.... Otec byl členem komunistické strany, ve válce nebyl, ale po ní byl jako možný kádr poslán do Záhřebu na studia, po jejichž dokončení pracoval jako učitel...Otec byl nakonec docela aktivní. Působil jako sociální pracovník, alespoň tedy jako politický pracovník a v posledních letech byl tajemníkem Socialistického svazu pracujících obce Gospić. Co se týče výchovy nás samých, na ni měl do jisté míry nějaký vliv, ale ne příliš velký. To jsem chtěl říct, ten můj děda byl levičák, nebyl členem strany, ale měl ty názory, a otec byl členem strany, nikdy mi neradil, nenutil mě být členem strany, ani jsem to nepotřeboval. Chodil jsem na střední školu v Záhřebu a prakticky jsem v Záhřebu zůstal. Zvykl jsem si na vliv města, kulturu, výchovu a změny. Otevřeně jsem to přijímal jako svůj způsob vzdělávání a formování životních názorů. Z vlastního životního příběhu zdůrazňuji, že národnost či původ osoby pro mne nejsou podstatné.“*

„I přes svůj otevřený pohled na svět a národnosti si všímám, že naše společnost je stále ovlivněna historií, zejména vztahy mezi Srby a Chorvaty z doby 2. světové války. Toto historické napětí se odráží i v současných vztazích mezi komunitami, kdy lidé často zůstávají izolováni v rámci své národnostní skupiny a mohou být ovlivněni silnými ideologiemi, často církevními.“

Viktor: *„Jakmile jsem začal nadávat na současnou vládu a on mi říká, že je to proto, že váš otec byl partyzán (...) co to má společného s tím, že říkám, že Plenkovičova (premiér Chorvatska) politika je špatná. Souvisí to s tím, že můj otec byl partyzán...v jeho hlavě je to tak a já mu říkal, ano, můj otec byl partyzán a jeho bratr zahynul jako partyzán a já jsem na to hrdý. Byl opravdu překvapen tím, že říkám, že jsem na svého otce hrdý.“*

Jejich postoje, hodnoty a nazírání světa jsou si velmi podobné. Můžeme to pochopit pomocí pojmu identita, díky které chápeme sami sebe, která nás určuje, zasazuje do určitého místa a odlišuje od někoho jiného. Chápání světa jako společenské reality se podle Bergera a Luckmanna začíná utvářet „v okamžiku, kdy jedinec ‚přejímá‘ svět, v němž už žijí ostatní lidé, a to v procesu internalizace jako vnímání projevu subjektivních procesů jiného člověka, přičemž zároveň význam tohoto projevu přijme subjektivně za svůj“ (Berger, Luckmann, 1999, s. 128–129). Tento socializační proces je spojen s pojmem osobní identity, která je podle Bergera a Luckmanna utvářena a konstruována tím samym procesem jako základem její podstaty. Jakmile je proces formování identity ukončen, začíná proces jejího udržování, pozměňování, a to pomocí různých sociálních vztahů. Identita je vytvořena vzájemným působením organismů, individuálního vědomí a sociální struktury (Berger, Luckmann, 1999, s. 170). Jan Assmann se hlásí k takové konstruktivistické teorii identity a jedinec podle něj vlastní různé identity „v souladu se svými sociálními rolemi, přesvědčením nebo politickým systémem, do kterého patří, a je stejně pestrý jako jeho komunikativní a kulturní vzpomínky“, a dále dodává, že „schopnost, která nám umožňuje tvořit vědomí sebe sama (identitu), jak na osobní, tak na kolektivní úrovni, je vzpomínání. Lidská identita je vytvářena v průběhu času (diachronická identita) a tuto syntézu času a identity poskytuje paměť.“ (Assmann, 2008, s. 109–110).

Respondenti vysvětlují význam pomníku, který je pevně spojen s pojmem antifašismus. Pomník připomíná události španělské občanské války, kterou v letech 1936–1939 vedla nacionalistická vojenská junta generála Franca proti levicové republikánské vládě. Po vítězství v této válce junta zavádí fašistickou diktaturu, která přetrvala do 70. let 20. století. Komunistická internacionála organizovala pomoc

republikánským silám a během války tam poslala přes padesát tisíc bojovníků z různých, nejen evropských zemí. Tehdy se prostřednictvím pomoci antifašistickému odboji ve španělské válce město Perušić zapojilo do globálních světových událostí. Odpor proti antifašismu se znovu projevil ve 2. světové válce, kdy se občané Perušiću a jejich blízcí rodinní příslušníci připojili k aktérům Iniciativy a bojovali v NOB proti NDH a německým silám.

Jan: *„Řeknu vám o situaci související s touto památkou. Mimochodem...to levicové hnutí bylo v Perušiću silné. Když se někdo ptá, kde se vzal tak velký odpor, tak ve 20. letech tady bylo silné levicové hnutí. Byla zde založena nejstarší stranická organizace v celé Lice v této části Chorvatska. Mám kartičku z archivu, kde bylo 4. 4. 1920 asi 290 členů SZ, takže je to jedna z nejstarších organizací KPJ (Komunistická strana Jugoslávie) v této oblasti Chorvatska. V Lice bývala nejstarší stranická organizace, která zde vznikla a normálně fungovala a rostla, dokud se nezasadila o přijetí zákona o zákazu Komunistické strany. Po tomto oznámení se tohle všechno událo...Začala agrese proti těmto lidem, a ti se proto rozutekli po celém světě. Velká část těchto levičáků odešla do Ameriky, do západních zemí, jako Belgie, Francie, a ve 30. letech, kdy ve Španělsku vypukla válka, odešli tito levičáci tam. Z okresu Perušić odešlo do Španělska 16 z celkových 49 levičáků z celého kraje čili celá třetina, 7 jich tam zemřelo. Chci říct, že ve španělské občanské válce bylo tolik Perušićanů, protože ve 20. letech tam byla silná stranická organizace. Tady v kostnici žádní „Španělé“ nejsou, zemřeli ve Španělsku a zůstali tam. Jejich jména tam jsou uvedena, ale jejich kosti tam nejsou, protože jsou to ti, kteří zemřeli ve Španělsku. Proč tolik Perušićanů? Jen kvůli těm silným levicovým organizacím, které byly rozesety po světě, a když vypukla válka ve Španělsku, odešli do Španělska. Myšlenka je to silná, jsme rozpoznatelní a mohu říci, že by to pro nás mělo být věcí hrdosti, a ne je stigmatizovat a památní objekty odstraňovat. ...co jsem řekl starostovi o španělských bojovnících..., jak na ně máme být hrdí, jsou to lidé, kteří urazili 10 000 km, aby přišli do jiné země bojovat proti fašismu. Mělo by je stihnout zapomnění, a to se stane tak, že odstraníme jejich pomník. Když na veřejném prostranství není nic, co by je připomínalo, nikdo o nich nemluví... nikdo nebude vědět něco, protože to je..., i když někdo ví, je třeba to vymazat, ale jak? Odstraňte pomník, a pak vše upadne v zapomnění.“*

Petr: *„Druhá světová válka, její historie není zapomenuta, a vztahy mezi NDH a současným státem stále osciluje...pravicový proud se vrací k situacím z období druhé světové války,*

čímž se neustále udržuje boj s minulostí. Tato iniciativa je podporována zejména krajně pravicovým proudem.“

Viktor: *„Měli bychom být hrdí na antifašismus, jako je na něj hrdý celý svět. Mnozí se za něj dokonce stydí. Tento památník je poctou těm, kteří cestovali tisíc kilometrů do války za určitou ideou a hlupáci by jej chtěli upozadovat, skrývat či rozebrat. Jde o bezprecedentní vandalismus místního šerifa, který si myslí, že bude mezi svými chválen, protože se mu podařilo zbavit se pomníku“.*

Narátoři konceptualizují historické události, jako je účast obyvatel ve španělské válce, jejich zapojení v NOB a silné antifašistické tradice, jako neoddelitelnou složku identity města Perušić. Pro členy iniciativy je pomník v parku klíčovým symbolem jejich vlastního sebepojetí, a snahy o jeho odstranění vnímají jako pokus o vymazání jejich identity, která je spojena s revolučním dělnickým hnutím a ideou rovnosti a spravedlnosti. Tyto ideály byly v Jugoslávii základní společenskou koncepcí od roku 1945 až do sociopolitických změn v 90. letech. Vzpomínky, které narativy respondentů vyjadřují o zakládání silných komunistických buněk v jejich kraji, o určitém exodu členů strany do světa, o jejich opětovném setkání v antifašistickém boji ve Španělsku a o vítězném konci v NOB proti chorvatským a německým fašistům, můžeme chápat ve smyslu Assmannovy symbolické figury, *„v níž se zachytávají vzpomínky, životy otců, exodus, putování pouští, získání země a vyhnanství jsou takovými vzpomínkovými figurami, jimiž se liturgicky prochází při slavnostech a které osvětlují příslušnou současnou situaci“* (Assmann, 2001, s. 50). Povědomí o společenské příslušnosti, které J. Assmann nazývá kolektivní identitou *„se opírá o účast na společném vědění a společné paměti, která se formuluje užíváním společné soustavy symbolů. Nejedná se jenom o slova, věty, texty, ale také o obřady, tance, vzory a ornamenty, kroje, tetování, jídlo a pití, památníky, obrazy, krajiny, ukazatele cesty a mezníky“* (Assmann, 2001, s. 122–123). Všechny tyto znaky mohou nést symbolické funkce. Assmann tuto strukturu symbolicky vyjádřené pospolitosti nazývá *„kulturními útvary“*, což jsou média, jimiž se konstruuje a udržuje kolektivní identita (Assmann, 2001, s. 122–123).

Respondenti upozorňují na špatnou demografickou a ekonomickou situaci v kraji a na příkladech dokládají, kde se podle nich manipuluje s ekonomickými ukazateli a statistikami. Cílem těchto manipulací je podle nich zakrýt reálný stav ekonomiky a zabránit odhalení hospodářského a sociálního úpadku kraje, stejně jako možných manipulací s dotacemi EU.

Viktor: *„Kdykoliv jsem se zeptal na otázku související s tím na jakékoli úrovni, řekli mi,*

nech toho, je to financováno Evropskou unií, čeho se bojím, EU jednoho dne řekne, počkejte, pak jsme vám dali tolik a tolik peněz, chceme vidět, jaké jsou teď výsledky. Když ti dám 100 000 eur na vybudování osady a já přijdu a ty nemáš ani základy, někdo se bude ptát, kam ty peníze odešly. A když jsem se začal trochu zabývat o politiku, šel jsem zkontrolovat nějaké údaje týkající se kraje do statistické ročenky, v níže je rok 88/89 brán jako referenční rok. V ní bylo, že oblasti je zaměstnáno 22 000 lidí, možná i o něco více. Ve chvíli, kdy jsem si šel ověřit tento příběh se současnou situací asi před 10 lety, řekněme v roce 2007, v srpnu, tehdy jsme měli v Ličko-Senjském kraji 640 zaměstnanců..., zaměstnanců v ekonomice..., tehdy začíná příběh s OPG. Teď je toho 90 %, protože každý, kdo má OPG, je považován za zaměstnaného, a přesto v ekonomice je jich nyní v celém Ličko-Senjském kraji někde kolem 1000 zaměstnaných. My z Perušiću jsme jich měli skoro tolik, továrna na nábytek, pila a dřevařský průmysl měly před válkou 600 a plus cihelna 200, měli jsme 800 dělníků, víc než skoro teď celá Lika.“

Petr: *„Na téma demografie v Lice hodně hovořil profesor Pejnović. Počet obyvatel v Lice klesá od 70. let. Sleduje to z pozice geografa, což souvisí i s ekonomickým rozvojem a dalšími věcmi. Zmínil ještě jeden detail, který mě zaujal, a sice, že v Lice nemáme jediné velké město. Říká, že Gospić v době, kdy bylo v Jugoslávii plánované hospodářství, měl přistavět malé město s 20 000 obyvateli, které by pak mohlo být ekonomickým a kulturním centrem, díky čemuž by se pak mohl zastavit masový exodus, možná by to fungovalo, ale to se nestalo. Gospić vždy zůstal malým městem bez ekonomické síly.“*

„Ti lidé se pak trochu rozprchli, už nemáme možnost, že tento kraj... pro zlepšení počtu obyvatel už tam není ten potenciál... mladí lidé, kteří by mohli pracovat pro děti. A ještě zeptat se v jednu chvíli sami sebe, co by se mohlo stát, kdyby sem nakonec lidé přišli žít... tento druh trendu, jak ho máme, trochu zmizí. Ještě pořád na počátku 20. století. V roce 1900 zde žilo 200 000 obyvatel, nyní je to kolem 40 000. V roce 1991 při posledním sčítání 84 000 spolu s obcemi Lika, bez Senje po válce jsme zůstali bez a Srbů.... Za války vesnice zmizely, chorvatská a srbská část zůstaly, jsou to pusté oblasti, z nichž, nikdo nemá prospěch a všichni postupně mizí... Východní Lika – to je katastrofa tady u nás, která je považována za lidnatější část, tato naše oblast Gospić, Perušić. Bohužel federální politiky je hodně a nic konkrétního nám neposkytují ani nenabízejí nic, co by trochu povzbudilo, až na to, že ve Slavonii je to podobné, prý ještě horší. Je to zase ta mizerná politika, abych tak řekl, rozdělují se pobídky za zemědělskou práci, využívají se, tyto pobídky využívají víceméně jednotlivci, spousta lidí nyní zaregistrovala své rodinné zemědělské podniky jako OPG, dostávají 700 až 1 500 euro

ročně jako pobídka za práci na produkci vlastního jídla. Ale nejvíce peněz, miliony, berou ti, kteří to organizují...Není přesně stanovené, kdy dostanete pobídka, například, když vyrobíte 10 kg sýra, ale pobídky jsou přidělovány dle rozlohy půdy...bez jakéhokoli zveřejnění konečného výsledku.“

Jan: „...další s rodinným motivem..., jak se žilo, už nejsme nostalgičtí... kulturní sdružení se dříve jmenovalo Juka Kolak-Partizan, hned to změnili, teď se jmenuje jen Kulturní sdružení Perušič. Měli jsme fotbalový klub v Lince v 50. a 60. letech to bylo ještě dobré a v 70. a 80. letech Udarnik / ten název taky změnili, hodně z nás v tom klubu hrálo, všechno to skončilo a první věc byla změna názvu, teď slovo „Udarnik“, co je to za slovo, člověk, který dosahuje špičkových výsledků, rekordy, ale to bylo před socialistickým jménem, chci říct, co si lidi představovali a přátelství a práci, ale teď je to všechno ztraceno, teď se vracím k Perušiču (...), nevím jestli sdružení teď vůbec funguje (...), klub přestal fungovat, ale nejlepší klub v Lince, to tvrdím, ale v 50. a 70. letech jsme byli ještě dobří, v 80. letech jsme expandovali do vyšších řad Gospiću, Karlovac, Sisak, hráli jsme si s nimi, kousek po kousku se to přejmenovalo, pak..., tak to všechno ochabovalo, už nejsou děti, žádní mladí lidé, bývali jsme my, kteří jsme se hlásili, bylo nás 20, 30 v prvním týmu, teď není nikdo, teď je nemůžu sestavit na malý fotbal...vše selhalo a zmizelo.“

Narátoři vyjadřují hluboký nesouhlas s dnešní hospodářskou politikou země na lokální i státní úrovni, demografickým úpadkem a skoro úplnou deindustrializací kraje. Kdysi stát inicioval výstavby měst a průmyslový rozvoj kraje. Dnes se jeho aktivita zredukovala na zemědělské dotace, které z velké části dotuje EU. Podle Berdahla fenomén silného úpadku průmyslu a nemožnosti získat zaměstnání vede ve společnosti, ve které byla dlouhou dobu práce klíčovým aspektem státní ideologie a pracovní prostředí bylo ústředním místem sociálního života, ke ztrátě vlastního smyslu a identity. Tento projev nostalgie nám více říká o přítomnosti než o minulosti této společnosti. (Berdahl, 2010, s. 198–199). Respondenti se neodevzdávají nostalgickým vzpomínkám na dřívější časy relativního blahobytu, ale svojí politickou aktivitou se pokoušejí hledat nějakou přijatelnější budoucnost než tu, co jim naznačuje dnešní přítomnost.

Tlak na změnu historického narativu

Aktéři považují nátlak na odstranění pomníku za součást politické manipulace, která může pracovat ve prospěch pravicové politické strany. Tím by získala podporu konzervativních církevních kruhů, které partyzánské hnutí a socialistický politický systém považovaly za svého protivníka. Nadále věří, že diskreditace levicových stran tlumí kritiku opozice kvůli

upozornění na manipulaci s hospodářskými ukazateli a odpovědnost za špatnou sociální a ekonomickou situaci v regionu a dlouhodobou nečinnost v řešení těchto problémů.

Jan: *„Také obelhávají veřejnost, když už jsme u toho. Výstavba hřišť je hřiště, co považují za stavbu, když na to přijde, vymění dětskou výbavu a případně nějaké vloží a pomník jim vadí? Když jsme právě šli na první schůzku se starostou... zjistili jsme to přes noc. Oni rozhodli a my jsme ani nevěděli..., z některých jiných kanálů jsme se dozvěděli, že mají v úmyslu odstranit tento pomník z parku. Ten pomník, který je tam nepřetržitě už 70 let, od roku 1954, jsem byl první, kdo se ujal slova...slyšeli jsme, co máte za lubem, nebylo to správné... a pak jsem je upozornil... kam až sahá tato revize historie.“*

Viktor: *„Prostě nemůžu uvěřit, že někdo v dnešní době může být tak hloupý a věřit, že tento vlastenecký příběh HDZ bude na voliče fungovat a že v něm spočívá voličská podpora a preference strany. Jim je ten příběh z roku 1940 ukraden, ale stále je třaskavý a má potenciál rozvířit vody a zakrýt něco aktuálního, co není v jejich prospěch, takže vytáhnou příběh o Ustašovcích a partyzánech. Domnívám se, že současný starosta nás, členy SDP, chtěl svým postojem k tomuto pomníku diskreditovat a upevnit svou pozici, protože si je vědom, že jeho voličům je tento památník ukradeny. Fred M (bývali ministr v koaliční vládě), mi říká: „Vlado, neuvěříš, byl jsem v těch parlamentních, vládních a světových delegacích, když lidé z HDZ jdou ven, mluví o antifašismu v Chorvatsku, jako by to byla matka boží. Tolik se chlubí svým antifašismem, svým hrdinstvím, a i náš první prezident Tudjman byl první antifašista, jeden z nejmladších Titových generálů atd., ale když se vracejí odtamtud na vše zapomenou... Je to určeno pro venek, je to evidentně pro každodenní politické potřeby, ale tu je jedna vrstva těch poblázněných, kteří se z toho nemůžou vyléčit“.*

Petr: *„Věříme, že naprostá většina lidí v současné době podporuje tuto vládu. Já ne, ale u mnohých mohou být důvody nějaké malé výhody, laskavosti nebo rodinné vazby. Takových lidí je 70 nebo 80 procent, ale my si myslíme, že nepracuje dobře že se socioekonomická situace postupně zhoršuje... mladí lidé víceméně odešli to je problém v celém Chorvatsku, nejen u nás. Je zde problém sehnat práci, jsou tu sice nějaké firmy kde se dá pracovat, ale pokud nejsi členem HDZ, těžko seženeš práci, tak jsou někteří lidé členy z pragmatických důvodů a těží z toho...no tak budu členem, a zajistím si tak svou budoucnost...“*

„Nedíváme se na to, kdo ví kolik a co má dělat, ale jednoduše se díváme na to, kdo jsi a pak jsi náš, nebo nejsi náš. Tady jsme způsob protestu nejen proti tomuto...to je konkrétní případ, ale i proti takovému způsobu řízení této naší komunity...“.

Aktivismus a odpor

Jan: „Vrátím se k samotnému pomníku a myšlence jej přesunout. To není jenom jejich nápad, to je trend, který v Chorvatsku existuje, především za tím stojí církev, tím jsem si jistý. Stačí si vzpomenout na rozhovor před 2 lety s biskupem Vlado Košičem, který při jedné příležitosti prohlásil, že všechny partyzánské pomníky a symboly osvobozenického boje by měly být odstraněny z veřejných prostor, takže to je jeden pokyn a myslím, ... a teď za války to bylo snazší... dynamit, kladivo, demolice. Doba takového násilí je minulostí, teď přijdeme s jemnějšími důvody, vymyslíme dětská hřiště, vymyslíme nějaký park, parkoviště. Vymyslíme nějaké argumenty, trápí nás to, odstraníme to, když už nemůžeme použít sílu, dynamit, teď to provedeme na druhý perfidnější a jemnější způsob. Taky se to realizuje, odstraňuje se to z veřejného prostoru, někoho z toho bolí oči, jsou to ideologické důvody. Musí zmizet z veřejných prostranství, je jedno, jestli tam jsou kosti, kostnice...to je jedno. Ale tomu se říká historický revizionismus“.

„Podívejme se, jestli je to skutečný hřbitov, protože oni tvrdí, že tam není kostnice, že je to jen památka. Tak si objednali a zaplatili hloubkový georadarový průzkum, pak poslali výše vyjádření, že georadarový průzkum nepřinesl správné výsledky, chtělo by to víc (...), pak ti vlastně ministerstvo obrany dává extra vyšetřovat.... Jak můžeš udělat víc, ty desky zvednout a všechno vyhrabat, vyndat kosti..., kdo ve Vinkovcích vyndáme kost, pak snadno. A tady jsme zaujali pozici žádné kopání, máme doklad, že tam je hrobka, jsou tam a žijí lidé, kteří vědí, no, první soused u parku, jeho otec tam byl pohřben, bylo mu 20 let, když tam byl pohřben jeho otec, tak si to asi pamatuje, nebyli mu ani 2 roky. Nepůjdou tak snadno, a především to nepůjde snadno kvůli našemu odporu, protože nikde nemají žádný opěrný bod, o který se mohli při odstraňování opřít. Mohou se odvolávat na nějaké územní plány, ale hrobka tam byla dávno před všemi územními plány, protože existuje od roku 1954, a ty plány to musí zohledňovat...ministerstvo dalo příležitost...otevřelo dveře, ale nedalo jim právo...pojdme určit, zda je to kostnice. Dodnes jsme stále nedali souhlas, ale ještě chvíli si nechávají dveře otevřené. Vyvažují se v závislosti na tlaku...“

Viktor: „...tento zásadní nesouhlas se současnou politikou se táhne léta. Pak máme ten jeden motiv a je čistě rodinného charakteru, máme i motiv morálního charakteru, protože věř, že něco má prostě svoji hodnotu a nemůže mne ponižovat nějaký blázen. Nemůžu přijmout fakt, že mi teď vnucuješ jakousi černou košili (barva váleční uniformy Ustašovských formací) jako projev dobroty. Nechci žít v takových podmínkách, nechci, aby moje děti žily v takových podmínkách, aby se učily a přijímaly tyhle šílenosti...Nemůžu se dívat, jak

otravuješ mé okolí, no, to je zlo. Kladli jsme důraz na informování veřejnosti, vyvolání zájmu a získání podpory, a prostřednictvím mezinárodní petice jsme upoutali pozornost organizací, které by se o tuto záležitost měly postarat, jako jsou Saba, Ministerstvo pro záležitosti veteránů, a dokonce i VEDRA. Nějak to všechno bylo v tom smyslu, že dostaneme podporu a sílu a že nejsme slintavci, kteří támhle někde něco čůrají a nikdo je neposlouchá. Nedovolíme jim bagatelizovat myšlenku antifašismu, za který lidé položili život, a strojům se postavíme vlastními těly.“

Členové iniciativy tlak na odstranění památníku vnímají jako součást snahy o vymazání symbolu antifašistického partyzánského boje a utlumení tohoto narativu, kde jejich vzpomínky už nebudou reprezentované a nestanou se součástí nově nastoleného společenského paradigmatu. Jan je si vědom takových postupů a cítí, že „se všemi těmi památkami se spojují, je to trend, pokyn, směrnice“.

Marianne Hirsch ve své teorii post-paměti (postmemory) popisuje, jak se paměťové zkušenosti předávají mezi generacemi. Tato teorie rozlišuje dvě hlavní formy přenosu: rodinnou post-paměť a afiliativní post-paměť, Pro Hirsch je afiliativní postpaměť tedy *pouze rozšířením uvolněné rodinné struktury způsobené válkou a pronásledováním. Je „výsledkem současnosti a generačního spojení s doslovnou druhou generací, spojené s množstvím struktur zprostředkování, které by byly široce dostupné, přivlastnitelné a skutečně dostatečně přitažlivé, aby zahrnovaly větší kolektiv do organické sítě přenosu“* (Hirsch 2012, s. 46). Taková struktura podle Hirsch „zahrnuje příběhy, obrázky a chování, se kterými jsme vyrůstali“ (Hirsch 2012, s. 15). Pomník chorvatským partyzánům, španělským dobrovolníkům a obětem fašistického teroru v Perušiču je jeden z mála památníků tohoto kraje, který zůstal na svém místě a neustále vyjadřuje onen narativ a vyvolává vzpomínky. Je to obraz toho příběhu, který se odehrával kdysi dávno v minulosti a který už skoro sedmdesát let vypráví ten stejný příběh, který Joso, Pero a Vlado slýchávali ve svých rodinách už od dětství. Můžeme je proto, dle pojetí Hirsch považovat za strážce paměti, „guardians of memory“, a souhlasit s tím, že tento památník pomáhá aktérům přeprocovat a pochopit zděděnou traumatickou (revoluční, válečnou) minulost (Hirsch, 2012).

Pomník partyzánům, antifašistům a španělským revolucionářům vyvolává vzpomínky které jsou v asymetrickém vztahu k dnešnímu hegemonickému narativu vládnoucí politicky reprezentace tohoto kraje. Z něho se určitým způsobem stává artefakt, který vyjadřuje counter memory / protivzpomínání, které explicitně odporuje jiné paměti. Jak uvádí Aleida Assmann: „Protivzpomínání se staví proti nějaké jiné konstrukci buď minulosti, nebo

současnosti. Snaží se v onomu, co je dnes, udržet přítomny nějaký obraz toho, co bylo včera, obraz, který odporuje současnosti a zpochybňuje jeho legitimitu (Assmann, 2010, s. 27). Pohled Peri na společnost byl formován v rodinném prostředí, které po několik generací podporovalo levicový narativ v chorvatské společnosti. Jeho rodinné pozadí a kulturní dědictví měly zásadní vliv na jeho vnímání a chápání společenských a politických otázek. Vnímá pokračující vliv událostí 2. světové války na aktuální sociopolitickou dynamiku v Chorvatsku. Ukazuje, jak nacionální politická rozhodnutí mají dopad na lokální politiku. Ukazuje na vliv nepotizmu a netransparentnosti na ekonomický úpadek společnosti. Vlado není jenom nečinným pozorovatelem, ale aktivním členem společnosti. Angažuje se v sociálních záležitostech komunity, zavrhuje zneužívání historického narativu z důvodu politické manipulace a přikrývání netransparentnosti socioekonomických údajů. Staví se proti přeměnám levicového narativu města Perušić a vyjadřuje pohrdání těmi, kteří znevažují historické skutečnosti. Zastává mravní zásady, které ctí jeho rodina, chce zápasit proti morálnímu úpadku v společnosti, která se projevuje ve vlně neofašistických tendencí – „nechci ty černé košile“. Jan se zasazuje o zachování identity Perušiću jako levicového města. Tato identita vychází ze společné paměti a historické zkušenosti. Obyvatelé měst se nemají stydět za historii svých měst, ale mají být na takovou historii pyšní. Historická zkušenost Perušiće byla plná úspěchů a byla součástí globálních událostí, které vytvářely pozitivní dějiny začátku 20. století. Usiluje o zachování celistvosti komunitní kolektivní paměti, aby klíčové události a ideje z minulosti přetrvaly jako součást společného vědomí

Také jsem se zajímal o pohled starosty nebo místostarosty města na rekonstrukci parku. Avšak mé opakované pokusy o setkání a rozhovor ohledně pomníku skončily odpovědí, že všechny informace jsou již uvedeny v dopisech institucím a že veřejnost je s postojem radnice důkladně seznámena prostřednictvím výstupů v médiích.

4 ANTIFAŠISMUS JE NAŠE IDENTITA

4.1 Tento památník ubráníme

Sdružení VEDRA ve svých stanovách uvádí, že jedním z jeho cílů je ochrana hodnot a památky vlastenecké války a NOB – antifašistického odporu z 2. světové války. Přednostně propagují antifašismus a bojují proti diskriminaci a neofašismu. Dále se angažují v udržení a podpoře historické identity a tradic, věnují se vzpomínání na události a osobnosti z obou válek na teritoriu Chorvatské republiky. Dále prosazují respekt k symbolům historických událostí. Sdružení odmítá jakékoliv zneuctění a revizi událostí obou válek.

Rudy je policejní důstojník a válečný veterán. Je zakladatelem a předsedou veteránského spolku VEDRA. Ve svých veřejných výstupech válečné události z 90. let v Chorvatsku srovnává s událostmi z 2. světové války prostřednictvím propojení morálních postojů vůči politickým režimům a etnickým skupinám. Za Rudym cestuji ze Záhřebu k moři, do Splitu. Je to hlavní krajské město, hospodářské, politické a kulturní centrum kraje s dlouhou historií. Vznikl kolem letního paláce Římského císaře Diokleciána, celé historické centrum je situováno na půdorysu jeho vily. Potkáváme se na terase luxusní restaurace v přístavu pro jachty a plachetnice. Rudy mě čeká ve společnosti dvou osob, místopředsedy a právničky sdružení. Rudy je velmi přátelský, hlasitě mluví a často vtipkuje. Po seznámení s mým tématem mi místopředseda sdružení ihned nabídl, jestli bych nechtěl napsat na toto téma článek pro noviny, které vydává jejich sdružení. Odpovídám, že tato práce bude většího rozsahu, ale že možná v budoucnu by se mohla nějaká část zpracovat do formátu článku. Obědváme a začínáme rozhovor. Mluví jenom Rudy a občas se podívá na ostatní dva, jako by vyžadoval nevyslovený souhlas pro svá tvrzení.

„Naši předkové nebojovali ve druhé světové válce proti německému a italskému lidu. Naši předkové bojovali proti režimu Hitlera a Mussoliniho. V této válce jsme nebojovali proti srbskému lidu, s nímž jsme byli stále přátelé, ale proti režimu Slobodana Miloševića. Byli jsme napadeni Miloševićevou kriminální hordou. Bránili jsme to, ale vždy zdůrazňuji, jenom to, co osvobodili partyzáni pod rudou hvězdou během 2. světové války, a konkretizovali v administrativních hranicích v čele a vrchním velitelem mnohem humánnějším než de Gaulle. Vycházeli jsme z legalistických věcí, takže jsme se připravili o emoce. Emoce jsou součástí naplňování cíle, takže je můžete projevit, nebo ne, ale tady šlo o velmi praktické věci. Bojovali jsme za to, co garantovala Ústava Chorvatské republiky, kterou uznalo mezinárodní společenství. Pak maršál Tito, nezajímá mě jeho politika, ale on jako vojevůdce,

který sjednotil lid a vedl osvobozenecský boj a později socialistickou revoluci, na partyzánské bojovníky nepohlížím skrze politiku, to mě nezajímá. Nic dalšího nás nezajímá. Bylo tohle a támhleto, zabili tohle a tamto... My, jako legalisté a civilizovaní lidé, pokud existuje spravedlnost, je necháme stíhat za válečné zločiny, podáme žalobu na Tita i po jeho smrti, stejně tak na jeho spolupracovníky, kteří stále ještě žijí. A to byla naše motivace při osvobozování země. Franjo Tuđman, který vedl chorvatskou armádu během války, byl skvělým vojákem už ve druhé světové válce. Dříve sloužil jako generál u Tita a nikdy nepřipouštěl Ustashluk. Ti, kteří si myslí, že Tuđman a Tito byli zločinci, mohou se obrátit na soudy a mezinárodní organizace, ale my naše historické osobnosti nedáme“.

Podle Rudyho se v této válce bojovalo proti agresivnímu srbskému režimu, ale ne proti srbskému etniku jako takovému. Zdůrazňuje legální a legitimní aspekt obou válek jako faktor, který tyto dvě osudné události propojuje. V Národně osvobozenecském boji (Narodno oslobodilačka borba), dále jen NOB) šlo o osvobození od fašismu a okupace země, zatímco ve vlastenecké válce byla osvobozena okupovaná třetina území a Chorvatská republika obhájila své hranice, které vznikly po 2. světové válce v procesu utváření Jugoslávie.

Rudy připomíná usnesení 2. zemského antifašistického výboru národního osvobození Chorvatska (ZAVNOH) z roku 1944, které bylo základem Jugoslávie, s myšlenkou samostatného Chorvatska bráněného v 90. letech. Berry Schwartz ve svých pojednáních o kolektivní paměti a procesech jejích změn uvádí: „*Pokud je sociální změna chápána v termínech přerozdělení moci, teorie politiky paměti je také teorií ‚historie paměti‘, nebo přesněji teorií toho, jak politické změny revidují chápání minulosti... tradice ukazují, jak se mění vzpomínky na konkrétní subjekty napříč generacemi... obrazy minulých událostí a jejich účastníků se mění s plynutím času a politickými aktéry, kteří se střídají“* (Schwartz, 2011, s. 243). Podle Schwartze pochopení toho, jakým způsobem jsou starší koncepty minulosti udržovány v čase, nám umožňuje dívat se na sociální změny ne jako na prudký postup, ale spíše jako na „*kumulativní proces, kdy se nové sociální a symbolické struktury vkládají na staré, a to nám vysvětluje, jak dochází k strukturální transformaci, aniž by se měnily základní hodnoty“* (Schwartz, 2011, s. 246).

Rudy relativizuje vinu Josipa Broza Tita za masové popravy vojáku NDH na Bleiburgu v Rakousku na konci 2. světové války. Odmítá jeho vinu za pomoci argumentu legálnosti, takže on uznává jenom soudní pravdu, a Tito, který byl doživotní prezident Jugoslávie, nemohl být za ten zločin postaven před soud. Nejvyšší důstojníci chorvatské armády během války odmítali extremistické tendence v armádě, které měly navazovat na odkaz NDH.

„Jestli to nevíš, tak jsme v roce 1993 rozdávali pistole, a to rozdával generál Janko Bobetko, jinak chorvatskou armádu zakládali jugoslávští důstojníci, a dokonce i Srbové, a on je rozdává – pistole a dává je Skejovi, bláznovu, který vykřikuje ‚Za vlast!‘. Bobetko okamžitě bere zbraň a ptá se ho na jeho jméno a říká mu: ‚Tady tě vyškrtávám ze seznamu, i když tě tam dal prezident Tuđman, nedostaneš pistoli a za to ‚Pro domov‘ tě zatknou. Vstaň a svlékni to černé na sobě a dej mu uniformu, aby se převlékl a ode dneška jsi devátý prapor a už neexistuješ. ‚A teď je po válce a pořád posloucháte ty hlupáky, atmosféra po válce je stejná, lidé mluví o tom a tamtom. My všichni jsme žili a bojovali a já jako policista věřil tomu, že bojuji za spravedlnost, inspirován anglickým filmem, který se zaměřoval na lidský charakter. V tom filmu udělat z člověka hrdinu, který se stará o svou rodinu a tři nebo čtyři rodiny jedou vlakem se smíšenými černochy a bělochy a šest z nich obtěžuje všechny cestující v metru, až to vře a oni si to vezmou do vlastních rukou a stanou se hrdiny. Snil jsem o tom, že budu jednou hrdina, a myslím, že jsem hrdina, protože jsem zabránil deportaci z bytu dvaceti srbských rodin.“

V situaci, kdy voják zdraví generála nacionalistickým pozdravem z 2. světové války, generál odmítá předat pistoli, čímž zavrhuje propojení morálního narativu vlastenecké války s ideou nacionalistického boje za etnicky exkluzivitu. Jak Rudy uvádí, je to morální a legitimní boj za svobodu Chorvatska, a ne za etnicky výlučnost. Rudy se zasazuje se za férovost, kterou se snaží prosazovat i proti většinových nálad, a to dokazuje na příkladu ochránění několik srbských rodin od vystěhování z jejich bytu. V průběhu vlastenecké války velmi často dostávali nájemníci státních, armádních bytů (bývalé JNA), převážné důchodci nebo rodinní příslušníci vojáků společné armády, výpovědi, a cele rodiny se tak ocitly bez bydlení.

Rudy srovnává současné dění s demolicemi a poškozováním symbolů Itálie ve městě Zadar v roce 1945 na konci 2. světové války, po osvobození města partyzány. Bezohledné ničení a odstraňování pomníků a památných artefaktů v něm vyvolává i určitý pocit rodinného traumatu.

„A potom koukám, že naše pomníky jsou zbourané. Vysvětloval jsem lidem, co znamená kultura připomínání, že je to základ všeho. Jako mladému muži mi bylo vysvětleno, že Zadar je místo, kde jsem se narodil, otec byl totiž důstojník. Můj otec byl zděšen, protože po válce přišel do Zadaru, kde šílenci, jako dnes ti naši, zničili všechny lvy (sochy – pozn. autora), kteří byli benátským uměním. Zničili umění stejně jako ti šílenci Khmerové, stejně jako islámský stát napáchala na památkách nevyčísitelné škody. A teď to mám ve své vlasti. A teď, když se bavím s nějakými civilizovanými lidmi, generály, admirálem Ercegem, Lukou

Džankem, generálem Gabričevićem, brigádním generálem tímhle, brigádním generálem tamtím, vidím, že to lidem ubližuje...Řekli jsme, že ať si myslíme, co si myslíme, na rudou hvězdu, která byla symbolem, po dlouhou dobu útočí, dokonce i za této ruské hvězdy došlo k osvobození od fašismu. Je antifašistickým symbolem, ale i symbolem vánočního stromečku, ale i Vánoc jako takových, katolických i pravoslavných. Někdo ji zneužil, kříž také někdo zneužil, třeba popravit, pak se stačilo omluvit před vesnickým farářem a vyvinut se tak třeba i z vraždy dítěte. No a kříž, na kterém byly ukřižovány ženy, také nepovažujeme za špatný. Hej, pánové, zakážeme kvůli tomu kříže? “

V roce 1991, po útoku Jugoslávské armády na Chorvatsko a Slovinsko, se najednou červená hvězda, symbol společné armády všech národů bývalé Jugoslávie a společného boje proti fašismu a osvobození od německé okupace, stává v Chorvatsku symbolem agrese a okupace jeho teritoria. Přišla o svůj pozitivní symbolický význam a postavení v dosavadním kulturním rámci. Pojmy jako svoboda, antifašismus, ochrana, které desítky let tento symbol reprezentoval, se mění na pojmy útok, agrese, smrt a okupace. Vaše věta je gramaticky správná a jasně formulovaná. Toto chápání významu „červené hvězdy“ je v Chorvatsku dodnes velmi rozšířeno a stalo se jedním z hlavních veřejných argumentů určitých politických sil proti zachování památníků z NOB. Rudy ukazuje na tento problém a odmítá nový jedinečný výklad a zasazuje se o polysémantičnost tohoto symbolu, stejně jako Danton, který k tomu uvádí, že „*pro etnografy symbol představuje řadu významů a tyto významy každý konstruuje jinak*“ (Darnton, 1986, s. 219). Rudy obhajuje svůj postoj prostřednictvím srovnáním „červené hvězdy“ s jinými symboly, které také mohou nést pro různé lidi nebo skupiny odlišné významy. Burke ve své stati o historických proměnách chápání symbolů uvádí, že ztráta imaginace v 17. století umožnila vzestup doslovného myšlení. Tento vývoj může vést k politickým problémům a zahrnuje určitý druh sofistickované neschopnosti pochopit, jak mohou jiné kultury nebo skupiny vnímat symboly. (Burke, 1990, s. 268–273). Celou jižní část Chorvatska, Dalmácii, v roce 1945 osvobodilo od Němců vojsko, které mělo tuto červenou hvězdu „na čele“. Obyvatelé této oblasti skoro výlučně bojovali v partyzánských jednotkách proti Němcům a NDH. Největší počet padlých Chorvatů z partyzánských jednotek pocházel z tohoto kraje. Ale po apropriaci symbolu srbskými jednotkami, které v roce 1991 zahájily okupační válku s pomocí Jugoslávské armády, jež předstírala obranu před rozpadem země, bylo na tomto území dodnes odstraněno 50 procent památníků s touto symbolikou.

„Vystala otázka, jak se budeme nazývat. Návrh byl, pojďme vymyslet něco pozitivního, světlého. Nedělejme nic tmavého, černá trička a podobně. Ustašovci, pojďme je porazit“ (VEDRA znamená „radostní“). Byli jsme založeni jako ‚VEDRA‘ (Veteráni vlastenecké války – antifašisté) a dali jsme tomu tento název, protože jsme chtěli vytvořit synergii mezi antifašistickou válkou NOB a vlasteneckou válkou, tedy dvěma pozitivními věcmi ve 20. století. Obě války byly bojem za svobodu...Kulturu vzpomínání kladu do centra zájmu sdružení, památníky považují za něco, co připomíná hrdinské činy. Proto by se mělo demolicím těchto památek bránit a světová veřejnost by měla takových snahách vědět.“

Založení sdružení VEDRA z iniciativy Rudyho a jeho válečných spolubojovníků, vysokých důstojníků chorvatské armády z období vlastenecké války, s cílem překlenout propast mezi 2. světovou válkou a vlasteneckou válkou, představuje základní myšlenku legitimního boje za svobodu Chorvatska v odlišných obdobích a odlišných situacích. Válečná realita z roku 1991 přetransformovala smysl rozhodnutí ZAVNOHU z roku 1944, od zakládání Chorvatska jako součásti, ve válce nastávající federativní Jugoslávie k rozhodnutí ZAVNOHU jako základu pro samostatnost a mezinárodní uznání Chorvatska v roce 1991. Tuto legitimitu Rudyho úvah také potvrzuje skutečnost, že první chorvatský prezident Tudjman, který vedl obranu Chorvatska ve vlastenecké válce, také bojoval ve 2. světové válce jako partyzán. Rudy kritizuje nejednoznačný a místy i pozitivní postoj vůči loutkové fašistické NDH a odmítá její historickou legitimitu.

„A oni, kdo jsou? Chorvatská armáda? Postavili na Blajburg (v Rakousku) pomník chorvatské armádě. Která armáda? Když je ta armáda neuznaná v neuznaném státě na úzkém území. Urážejí váš zdravý rozum. Dnes pohřbívají ustašovské důstojníky v Lince se všemi možnými poctami včetně střelby. Představte si, že byste takhle pohřbívali nacisty v Německu. Jsou tam s patřičnou úctou pohřbeni rodinou. V jakékoli zemi, pokud to udělal ve Francii, pokud našel nacistického důstojníka, je to v první řadě ostuda pro rodinu a na druhou stranu lidský, katolický nebo jakýkoli civilní pohřeb je v pořádku.“

V preambuli Ústavy Chorvatské republiky z roku 1990, mezi dalšími historickými obdobími, která jsou uvedena jako základy vlastní suverenity Chorvatska, je zmíněno i období 2. světové války. Zde je uvedeno, že státní suverenita v tomto období byla vyjádřena odporováním proti vyhlášení Nezávislého státu Chorvatsko (1941) a byla potvrzena rozhodnutími 2. Zemského antifašistického výboru národního osvobození Chorvatska (ZAVNOH) v roce 1944, dále v ústavě Lidové republiky Chorvatsko (1947) a následně v ústavách Socialistické republiky Chorvatsko (1963–1990). Rudy upozorňuje na

nelegitimitu opětovného pohřbívání důstojníků kolaborantské NDH s oficiální státní symbolikou, na rozdíl od rodinných soukromých komemorací. Rudy nepopírá právo na důstojný smuteční obřad, ale zapojení státních symbolů považuje za určitou rehabilitaci fašistických tendencí části chorvatské společnosti. Podle Ústavy Chorvatské republiky je bývalá NDH považována za nelegitimní útvar, který je výslovně vyloučen z východisek a základů současného samostatného Chorvatska.

„A když jsme ten spolek založili, řekli jsme si, že boj povedeme pouze prostřednictvím umění a mluvených slova, protože například takový obrázek někdy vydá za sto slov. A my jsme nejdřív udělali antifašistický pochod, přehlídku.....Poté uděláme představení tak, že položíme kámen, na který píšeme – Mladý partyzán, není moc mladý, je mu 96 let, stále žije, prvobojozník, v den osvobození Splitu vyleze na sloup a napíše datum 26. října, den osvobození Splitu. Odstranili toto datum, jako by neexistovalo...ale vážení, pro ustašovské zastánce jsme to odhalili a demystifikovali. Které město ztratilo tisíce mladých lidí v bitvě uznávané celou Evropou a dohodnuté všemi státníky? Slavíme 22. červen jako den antifašistického boje, ale tento boj nekončí...nikdo neslaví osvobození, protože si myslí, že se chorvatský lid neosvobodil, ale vrhl do žaláře. Všechno je to legrační. Moji lidé, za které jsem bojoval, postavili dvě nemocnice. Nebojoval jsem za to, aby chodili s těmito hesly a bourali pomníky.“

Obyvatele Splitu při vzpomínání prožívají určitý paradox, kdy se určitá klíčová událost z konce 2. světové války vytratila a namísto odkazu na pravdivé události kolem osvobození Splitu partyzány v roce 1944 se ponechává určitá nejednoznačnost. Rudy a jeho sdružení to odhalují prostřednictvím happeningu ve smyslu Bachtinova karnevalu, jako lidového nástroje boje proti utlačování (Bachtin, 2007). Akteři uskutečňují happening demystifikace, v jehož rámci se komicky ztvárňují převrácené situace a smích je formou vypořádání se s aktuálním politickým diskurzem, který přehlíží podstatné historické skutečnosti. Kenny uvádí, že je happening vtipný, srozumitelný, ale zároveň ne zcela bezvýznamný prostředek, který dostává lidi do ulic, a vtipným způsobem poukazuje na absurditu systému a zesměšňuje jej (Kenny, 2005, s. 11–29).

„Když jsme založili ‚VEDRA‘, rok na to volali ti z Liky, aby se zapojili do záchraně té památky. Naše představa byla dělat výstavy, teď už je to dohodnuto. Řekněme venkovní výstava ‚Od vítězství k vítězství‘ před tím pomníkem. A pak jsme řekli, že Perušić je geniální místo. Památník na silnici. Vypadá to jako v americkém filmu a u moci jsou šílenci. Když jsme tam dorazili, lidé se na nás dívali z polozavřených oken. Je to krásné prostředí.“

Mikroprostředí, které je navíc pod tíhou kriminality místních mocných. Pak jsme na té schůzce v Perušiću, šli jsme tam založit Vedru a měli jsme plán akce. Až ta jejich kampaň odstraňování začne, uspořádáme tam výstavu Feđa Klariće ,Od vítězství k vítězství'. Přivezeme tam kapelu, tak jako ve filmu ,Jak začala válka na mém ostrově'. Zastavíme provoz, ale to oznámíme dopředu. No a až to začne, zjistíme to, jsme vždy připraveni. Kdykoliv máme k dispozici minimálně deset lidí, kteří tam půjdou a budou konat. Billboardy a dodávky jsou připraveny. Celé toto jsme pojali vážně. Peníze jsme vybírali čtyři roky. Kolega je pak převedl na účet sdružení, no a nyní jsme připraveni.“

Rudy označuje svoje postoje za humanistické a tolerantní, jako legalista se zasazuje o dodržování zákonů a odmítá represivní režimy. Rudy propojuje dvě války v Chorvatsku, které obě považuje za morálně pozitivní a legitimní, do jediného rodinného příběhu, ve kterém určitým způsobem připomněl spravedlivý boj, který kdysi vedl jeho otec. Rudyho otec a jeho generace, symbolizovaní červenou hvězdou na čele jako partyzáni, hráli klíčovou roli při osvobození země od okupace a fašistů. Spolupracovali na založení současného Chorvatska v jeho současných teritoriálních hranicích, vycházejících z usnesení ZAVNOH (2. Zemský antifašistický výbor národního osvobození Chorvatska). Představitelé Rudyho generace, kteří se narodili v 50. letech, později ve vlastenecké válce tuto zemi uhájili a navázali na úspěchy svých otců a předchozí generace, a stali se tak strážci odkazu předchozích generací, „guardians of legacy“.

4.2 Nejista identita

Na webových stránkách Srbské národní rady (SNV) se dozvídám, že tato organizace zastupuje zájmy srbské menšiny v Chorvatské republice. Považuje se za hlavní strukturu bojující za lidská, občanská a národnostní práva Srbů a zároveň se soustředí na otázky týkající se srbské identity a její integrace do chorvatské společnosti. Hlavním cílem SNV je nejen propagace srbské kultury, ale také boj za práva srbské komunity, přičemž se velký důraz klade na otázky vzešlé z minulé války. SNV také aktivně pracuje na zachování a údržbě památníků spojených s 2. světovou válkou a dalšími historickými událostmi, které mají význam pro srbskou komunitu v Chorvatsku. Spolupracuje s místními orgány na připomenutí utrpení Srbů během nedávných válečných událostí (SNV, 2023).

Alex, místopředseda SNV, mě očekává v kanceláři spolku v centru Záhřebu. Sekretářka mě vede chodbou, kde jsou vystavené fotografie známých srbských osobností kulturního a politického života. Alex je srdečný a otevřený, je to bývalý velmi populární moderátor

chorvatské státní televize, který byl po nástupu nacionalistické vlády v Chorvatsku propuštěn. Nestojí o velké vysvětlování mého záměru a důvodu pro interview a hned se pouští do vyprávění.

„Začátkem devadesátých let proběhla v Chorvatsku, stejně jako v řadě východoevropských zemí, revoluce. Někdo ji označuje za kontrarevoluci, změny byly tak rychlé a radikální, že pojem revoluce je používán nalevo i napravo, je to jedno. V mnoha oblastech se srbská komunita prostě ocitla pod tvrdým útokem? Společnost, ve které žili a kterou chtěli, byla radikálně potlačena. Ale kým jsou Srbové nebo kým byli, co představují, o co usilují? Samozřejmě existuje mnoho způsobů. Někde je to naprosté popření, někde odmítnutí, naprosté zanedbávání a jinde ticho nebo zapomnění. „A tak jsme se my Srbové v devadesátých letech z rovnoprávného národa stali národnostní menšinou. To bylo něco docela nového. Takové zkušenosti jsme neměli.“

Alex rychlé a radikální změny, které se v Chorvatsku odehrály na počátku 90. let, konceptualizuje z pohledu restrukturalizace společenských hodnot, mocenských dynamik a hloubkové změny politického a sociálního řádu. Popisuje, jak tyto události ovlivnily identitu srbského národa v Chorvatsku a připomíná změny jeho statusu, a to od nedílné součásti společnosti až po minoritu, která je pod tlakem a marginalizována.

„Byli jsme absolutně integrováni do společnosti. Jednou z oblastí, kde je to nejviditelnější, nejčitelnější a nejhmataitelnější, je postoj k antifašismu. Postoj k druhé světové válce, artefaktům, památníkům, vzpomínkovým akcím, ceremoniím, společenskému významu antifašistického hnutí a roli, kterou tam Srbové měli... V Chorvatsku bylo za posledních zhruba dvacet let zničeno více než 3000 antifašistických památek...V socialistickém Chorvatsku se samozřejmě hodně stavělo, místy až moc, některé budovy byly esteticky nezajímavé nebo nevýrazné. Ale faktem je i to, že byly zbourány některé konkrétní objekty, což se stát nemělo. Umělecky hodnotné byla například díla Vojina Bakiće, světově uznávaného sochaře. V SNV jsem přesvědčení, že to konání, kdy je antifašismus ničen, popírán a anulován, má obrovské dopady na mnoho lidí nejen u nás, ale i ve světě. V posledních letech je zachování této antifašistické tradice jedním z nejdůležitějších bodů našeho programu. Budu nyní mluvit pouze antifašismu jako takovém, i když ztráty utrpěla například i církev, a to v podobě zničených kostelů a klášterů.“

Ničení antifašistických památníků a změny v politickém kontextu podle Saši ukazují na změnu postavení Srbů v Chorvatsku. Odstraňování nebo pozměňování památníků

antifašistického boje vede k následné reinterpetaci 2. světové války, a tím i role, kterou Srbové zastávají v antifašistickém hnutí a NOB. Snahy o zachování antifašistických tradic a jejich udržení ve společenském a kulturním povědomí většinové společnosti odrážejí úsilí srbské menšiny udržet si svou identitu a postavení v proměněné sociopolitické situace Chorvatska. Jak uvádí Megil: *„Zda se že nejistota spojená s identitou je společná vlastnost, která je v základech většiny moderních manifestací tohoto pobláznění se za paměť je možné formulovat pravidlo: paměť se valorizuje tam, kde se identita problematizuje.“* (Megil, 1998, s. 39).

“Děláme, co můžeme a jak jen můžeme. Na mnoha místech byly dnes již existující vzpomínkové akce zrušeny a zůstala jen jedna nebo dvě státní. My je udržujeme. Tedy každoroční setkání v Jadovně, Jasenovaci (ustašské koncentrační tábory z období NDH) a na řadě dalších míst. Bohužel je toho příliš. To je to nemateriální záležitost. Co se týče toho materiálního, snažíme se restaurovat, obnovit aspoň vzpomínku, když nemůžeme restaurovat samotnou památku. Před necelými deseti lety jsme s podporou vlády, té pravicové, zrekonstruovali pomník v městě Srbu a nyní tam každoročně pořádáme pietní akce. Myslíme si, že je to důležité pro nás Srby, ale také pro tuto společnost, pokud jsme integračním faktorem této společnosti a pokud je antifašismus, jak uvádí ústava, důležitou věcí. Takže obnovujeme vzpomínky a památky a doufám, že dnes a zítra v zemi, která je trochu demokratičtější, trochu organizovanější, trochu modernější a trochu lepší, nám ta zátěž spadne z beder a stane se to samozřejmostí. Žádný antifašismus nebo co je důležitější, demokratické hodnoty této země, nebudou existovat, pokud nás je menšina, teď jsou nás asi tři nebo čtyři procenta, dokud to budeme dělat jen my, dokud to nebudou dělat i ostatní lidé, dokud to nebude celochorvatská věc, ve smyslu státu, ne etnicity.“

Úsilí srbské menšiny o zachování pietních akcí a památníků o NOB a období 2. světové války považuje Alex za nezbytné pro uchování vzpomínek. Podle Assmana je *„kulturní paměť externalizována, objektivizovaná a uložena ve symbolických formách, které na rozdíl od zvuků slov nebo vzhledu gest jsou stabilní a přesahují konkrétní situace. Mohou být přeneseny z jedné situace do druhé a předávány z jedné generace na další. Na rozdíl od komunikativní paměti je kulturní paměť nehmotná. Aby však mohla fungovat jako paměť, její symbolické formy musí být nejen zachovány, ale také šířeny a znovu vtěleny do společnosti“* (Assmann 2011 s. 17). *„Vzpomínka na pevné body těchto osudových událostí minulosti je udržována prostřednictvím kulturních formací (texty, obřady, památníky) a institucionální komunikace – recitace, praxe, obřady* (Assmann, 1995, s. 129). Pro Sašu je vzpomínka na

NOB zásadní, stejně jako účast srbského národa v boji proti německé okupaci a kolaborantskému režimu loutkové NDH. Každoroční oživení vzpomínek pomocí komemorací podle Assmanna ukazuje na to, že „vzpomínkové figury mají určitý náboženský smysl a jejich zpřítomnění ve vzpomínce má často charakter slavnosti. Svátek – vedle mnoha jiných funkcí – slouží také ke zpřítomnění fundamentální minulosti, přičemž vztahem k minulosti se zakládá identita vzpomínající skupiny. Vzpomínkou na své dějiny a zpřítomněním fundujících vzpomínkových figur si skupina zajišťuje svou identitu” (Assmann, 2001, s. 50). Sašovo poukazování na společný význam těchto vzpomínkových aktivit jak pro srbskou národnostní menšinu, tak pro širší společnost je určitým způsobem strategie vyjednávání menšinové identity v kontextu nové sociopolitické reality. Je to snaha o reintegraci historických zkušeností a identit srbské menšiny do celonárodního narativu, kde je pojem antifašismu ústavní hodnotou zapsanou v Ústavě Chorvatské republiky.

„Abych skončil s těmi paradoxy. Ty památky, které byly zbourány, byly de facto zbourány s tichým souhlasem současné společnosti, samozřejmě se míra toho lišila region od regionu. Zatímco nyní chorvatský stát pomáhá nepřimo přes nás, i když příliš málo a příliš pomalu. Chorvatský stát obnovil památku v Srbu, to bylo za vlády Jadranky Kosorové, tedy vlády pravicové.”

Alex poukazuje na paradoxní roli státu jak v destrukci, tak v obnově antifašistických památek. Zmiňuje, že bylo hodně pomníků NOB zničeno s vědomím a nepřímou podporou chorvatského státu. ale i obnoveno pravicovou vládou. Tato situace poukazuje na rozpor mezi minulými a současnými státními akcemi vůči památníkům NOB.

„Srbové jsou v Chorvatsku přítomni přibližně pět století. Jejich příchod a postupné začlenění do společnosti byly dlouhými a bolestivými procesy. Původně dosazení Habsburky jako pohraniční stráž bránící hranici proti Turkům, získali Srbové určitá privilegia. Mezi ně patřilo například právo obhospodařovat půdu bez nutnosti platit daně, což bylo odměnou za jejich službu v armádě. Časem se stali důležitým prvkem v Chorvatsku, a to díky svému početnímu zastoupení, ekonomickému rozvoji a vojenským schopnostem. Klíčovým obdobím byla léta 1941 až 1945, kdy současně došlo k největším tragédiím a triumfům srbské komunity v Chorvatsku. V roce 1943 vyhlásila Národní protifašistická rada lidového osvobození Chorvatska v Topusku rovnost mužů a žen a rovnost srbského národa v rámci Chorvatska. Takže v NOB jsou Srbové rovni Chorvatům. Stávají se rovnoprávným národem, ne nějakou menšinou, ne nějakou izolovanou komunitou. Pak nastává v devadesátých letech prudká změna, a stáváme se menšinou. Přes to všechno, co jsme vykonali, jsme opět

neviditelní, jsme menšina, nic našeho není uznáváno, ale ignorováno a popíráno. I když se to neříká otevřeně, panuje názor, že Srbové této zemi nic nepřinesli, vždy jí dělali jen problémy a stáli jí peníze, což samozřejmě, jako každé extrémní tvrzení, není pravda, ale mnozí si to myslí. Existují vlivné síly, které takto uvažují a dle tohoto přesvědčení jednají. Proto věříme, že antifašismus je otázkou nejen politickou, ale také otázkou naší identity.“

Alex považuje antifašismus za jeden z historických prvků, který ukazuje na dlouhodobou pozitivní roli srbské nacionální entity v prostoru dnešního Chorvatska. Pro srbskou nacionální menšinu nejsou tyto prvky historické zkušenosti jenom historickým obrazem minulých událostí, ale i pevným bodem jejich identity, kterým se potvrzuje jejich pozitivní přínos pro chorvatskou společnost.

4.3 Paměť zespodu

Soňa je aktivistka a historička umění ze Záhřebu. Je autorkou mezinárodní petice, která se zasazovala o zachování památníku partyzánů a antifašistů v Perušiću. Petice ozřejmila situaci okolo pomníku v Perušiću a dosáhla solidního úspěchu. Výsledkem mezinárodní petice bylo získání podpory více než 1200 lidí z 30 zemí světa, včetně osobností, jako jsou francouzští filosofové Alain Badiou a Jacques Rancière nebo americký lingvista Noam Chomsky. Soňa je známa jako autorka rozsáhlé vědecké práce zaměřené na památky z éry socialismu spojené s národně osvobozeneckým bojem (NOB) ve 2. světové válce a socialistickou revolucí dělnického hnutí v bývalé Jugoslávii a Chorvatsku, přičemž představila návrh na jejich typologii.

Potkávám se s ní na terase kavárny blízko Ústavu historie umění v Záhřebu, jejího pracoviště. Dostal jsem na ni doporučení od jejího kamaráda a ona s rozhovorem ihned souhlasila. Naslouchá mému vysvětlování tématu a zájmu o něj. Rozumí mému přístupu a metodologii a říká, že má blízko k antropologii jako sociální vědě.

„Jedním z důležitých faktů je, že na jugoslávském území skutečně probíhal autentický antifašistický boj, který se tolik neopíral o Sovětský vliv, ale byl nezávislý, víceméně v té Titově politice, která později pokračovala přes Hnutí nezúčastněných a podobně, tyto oblasti byly po roce 1945 rozebrány a napadeny ze všech stran, anektovány Maďarskem a Itálií, naše domácí různé kolaborační konflikty, tudíž – velmi složitá situace a v jednu chvíli to skutečně vyústilo v seriózní národní odpor, protože ta partyzánská myšlenka zvítězila nad nacionálním pojetím boje...já jsem se ve své práci pokusila odpovědět, proč a jak to obrovské množství pomníků v každé vesnici a tak dále a tak dále, myslím, že to vzešlo hlavně z místních

iniciativ a nakonec na většině těch památek je dlouhý seznam příjmení, jako například v obci Perušić.“

Soňa analyzuje důvody a motivy dnešní situace s památníky 2. světové války a domnívá se, že „... tento proces bourání a odstraňování není vůbec u konce. Samozřejmě je pro mě osobní motivací, a nikdy to neskrývám, právě ta současná situace. Faktem je, že existuje určitý odpor vůči takovým symbolům a bohužel také afirmace opačné strany, fašistických vojsk a fašistických ideologií v konečném důsledku. Tyto činy mohly být kdysi v 90. letech spojovány s nepřátelstvím směrem k JNA, kde byla rudá hvězda chápána jako nepřátelská. Myslím, že to nyní již přerostlo v jistý druh ideologického konfliktu, kdy současný dominující politický systém má problémy s pozitivním dědictvím.“

Podle Soni se válečná traumata z období vlastenecké války přetransformovala do širšího politickoideologického konfliktu v Chorvatsku. Část politických stran přitom neuznává žádné hodnoty původního sociopolitického systému, který panoval v Chorvatsku jako součást Socialistické federativní republiky Jugoslávie.

„V poslední době jsem se víceméně snažila definovat předmět svého bádání jako dědictví, tedy nějaké critical heritage, kritické studie dědictví a podobně. A vidím, že je to místo sociálních konfliktů, vidím, že je to místo, kde není možnost pro jakékoli neutrální a odborné postoje, že tuto odpovědnost vnímám jak profesně, tak osobně. Obecně si myslím, že k předmětu akademického bádání není nikdy přistupováno neutrálně, vždy jsme motivováni určitými dobovými pohnutkami, které na něj mají vliv. Faktem je, že dnes čelíme velmi extrémním praktikám, a to jak politickým, tak společenským, které znovu potvrzují ustašovské hnutí, které znovu potvrzují, mohu říci z feministické perspektivy, tradiční roli žen ve společnosti a jsou v každém ohledu, mírně řečeno, regresivní a které jsou samozřejmě záležitostí nejen tohoto prostředí, ale i některých širších evropských globálních procesů. Díky myšlence genderové rovnosti, která byla do praxe zavedená již během NOB, teprve po roce 1945, ženy jako politické subjekty dostávají veřejné památníky a vstupují do sféry společenské paměti.“

Vidí dědictví památek jako místo sociálních a ideologických střetů a jeho studium pro ni není neutrální činností, ona odmítá neutrální vědeckou pozici, která z „objektivní“ perspektivy provádí zkoumání a analýzu těchto procesů. Sonino povolání a práce obsahují morální a hodnotovou dimenzi. Odmítavý postoj části společnosti k památníkům NOB, jako symbolům pozitivního dědictví 2. světové války, podle Soni zrcadlí některé dnešní trendy

ve společnosti, které by mohly vést k oslabení úrovně už dávno ustanovené genderové rovnosti v Chorvatsku. Po skončení 2. světové války byla v ústavě Jugoslávie zakotvena genderová rovnost ve všech oblastech kulturního a politického života a příjmová rovnost v pracovním vztahu. Ale část dnešního společenského spektra s podporou církve tento postoj začíná zpochybňovat.

Soňa vede víceletý terénní projekt v kraji Drežnica na severozápadě Chorvatska, který je obydlen převážně srbskou populací. V tomto průzkumu klade důraz na aktivní zapojení místní komunity do objevování, zkoumání a zachování historického dědictví tohoto kraje z období 2. světové války. Výzkum se provádí zkoumáním přírodních lokalit, míst válečných událostí, ruin hospodářských i jiných objektů, různých vykopávek a památníků revoluce. Dále zahrnuje sběr vzpomínek a svědectví od starších pamětníků tohoto období nebo jejich dědiců. Drežnické pohoří v období 2. světové války existovalo jako teritorium na pomezí italské okupační zóny a hranice NDH, ale ve válečném období byla dlouhou dobu pod kontrolou Titových partyzánů. Během války partyzáni na tom území vybudovali rozsáhlou síť tábořišť, lesních skrýší a bezpečných domů. Obyvatelé vesnice a kraje poskytovali partyzánům úkryt, jídlo a ostatní pomoc, převáděli různé válečné uprchlíky přes svá teritoria.

Na webových stránkách projektu Dědictví zespu – Drežnica: Stopy a vzpomínky 1941–1945 se uvádí, že v tomto komunitním projektu se výzkumníci „*snaží zviditelnit praxe multitemporálního dědictví, které jsou umožněné zkušeností kolektivní hrlosti, traumatu a léčení... za tímto účelem výzkumný tým ve spolupráci s členy komunity rozvíjí nové metodologické přístupy ke kulturnímu dědictví...práce na projektu obsahuje vedení rozhovorů s místními lidmi, kteří mají díky svým předkům povědomí o událostech té doby...výzkumníci nalézají a vykopávají materiální důkazy a chtějí je prezentovat jako svědectví organizace odporu a života vedeného idejemi solidarity, sociální pravdy a internacionalismu jako perspektivy odlišného způsobu života a alternativy fašistické ideologie, která v té době zachvátila Evropu*“ (Institut of Art History , 2023.)

„*Prostřednictvím tohoto projektu se zaměřujeme na 2. světovou válku. Primárně šlo o pokus, který by měl vyjít letos... vědecký článek, jako je mapování památných krajin, těch, které jsou viditelné díky památkám tam umístěných a k těm, které zůstaly neviditelné a jsou stále velmi aktivní ve vědomí lidí toho kraje. K některým protipříběhům, které jsou také zajímavé, k partyzánským protipříběhům, protože byly situace, kdy po válce nějaká oficiální politická reprezentace měla svou verzi příběhu a na místní úrovni byly ty příběhy odlišné, ale zároveň pro ně důležité*”

Dále respondentka ukazuje na nesoulad mezi oficiálním historickým narativem v konceptualizaci státních institucí a paměti „ze zdola“, která je přítomná a udržuje se v individuálních vzpomínkách jedinců a kolektivní paměti lokální komunity. Mezinárodní tým výzkumníků z Chorvatska, Španělska a Portugalska, sestávající z historiků, antropologů, archeologů a architektů, za pomoci místních pamětníků obchází terén a zkoumá přírodní úkryty a síť lesních jeskyní a různé vojenské a hospodářské objekty, kde znovu objevuje místa a artefakty patřící k válečnému období. V lese, blízko bývalé partizánské nemocnice, v jeskyni, která nikdy nebyla označena jako součást samotné nemocnice, výzkumníci s pomocí místních průvodců objevili zachovalé materiální důkazy, které dokládají provádění lékařských výkonů. Jsou to zbytky skleněných lahviček na léky a dalších zdravotních pomůcek. Na místě partyzánské tiskárny výzkumníci našli olovené formy na písmena a kousky tištěných novin a propagačních letáků. Podle Soni tyto předměty *„taktilním způsobem vyprávějí o realitě tehdejšího života ve válečných podmínkách“*.

„Mnoho informací získáváme z archivů a podobně, ale také od komunity kolem daného místa a kolem těch situací. Jedná se o přístup, mechanismus, jak doslova a do písmene vyhrabat fragmenty okrajových příběhů, osobních příběhů, protože se často jedná o předměty, které patřily někomu, mohou být osobní povahy, a tak vlastně vytvořiti jiné osobní vyprávění než jenom ty, které jsou většinou psány z pohledu velkých vojenských příběhů.“

Vyhledáváním různých míst a stop v přírodě v lesích kolem vesnice, která jsou považována za významná v rámci komunity, se znovu vynořuje povědomí o těchto místech a významu, který mají pro obyvatele tohoto kraje. Tato terénní praxe dává nahlédnout na některé dávné události z poněkud jiné perspektivy, vymezuje se vůči hegemonistické politice paměti státních institucí, které tam zanechaly svoje stopy ve formě pomníku antifašistického odboje a místní výstavní síně.

Takové aktivity Nikro a Hegasy konceptualizují jako „proces práce s materiálními zdroji, kterými se vytvářejí obrazy, které mají za cíl iniciovat alternativní časové inventury nabízející obnovené způsoby spojení současnosti s minulostí, přičemž samozřejmě s velkým ohledem k budoucnosti.... jde o aktivní produkci a cirkulaci materiálních a imaginárních zdrojů“. (Nikro, Hegasy, 2017, s. 10).

Soňa založila facebookovou stránku nesoucí název „Drežnica: Stopy a vzpomínky 1941–1945“. Na těchto stránkách informuje o různých fázích výzkumu nebo společných aktivitách, které se odehrávají v terénu a souvisí s prací na projektu. Na zmíněných stránkách

je uvedeno: „*Pracujeme v paralelních směnách, provádíme popis, ukládáme artefakty, provádíme terénní akce... organizujeme setkání se školními skupinami, kde spolu s místními lidmi prezentujeme dosavadní výsledky výzkumu...a pomocí místních průvodců organizujeme výlety do významných lokalit...na místě dávných událostí převyprávíme znovu opravdové dramatické příběhy...organizujeme spolu s místní komunitou sezení, na kterých se diskutují aktuální novinky výzkumu, a pokoušíme se vzájemně inspirovat k budoucím aktivitám.*“ Aktivita společného hledání materiálních a symbolických stop z minulosti, sdílení vzpomínek s mladšími generacemi, debaty s výzkumníky, to vše může být impulsem k vyvolání procesu re-socializace paměti, která může iniciovat novou budoucí sociopolitickou aktivitu v rámci komunity. Nikro a Hegasy uvádí, že „*podstatou je, že se tyto procesy neopírají pouze o stopy minulosti, ale iniciují způsoby revitalizace těchto stop.*“ Takže místo toho abychom se omezili na ceremoniální smysl výročních oslav, se „*paměť stává napjatým a neuklidněným místem akce a reprezentace, protože lidé pracují na vytváření obnovených prostředků pro situování minulých zkušeností jako naléhavých otázek v současnosti a pro současnost, nabitě nadějí na lepší budoucnosti*“ (Nikro, Hegasy, 2017, s. 10).

Soňa si zakládá na morální odpovědnosti v souvislosti se sociálními a kulturními otázkami, aktuálními v chorvatské společnosti. Snaží se oživit pozitivní aspekty minulosti, kdy byly hodnoty jako sociální spravedlnost, etnická tolerance a genderová rovnost v společnosti respektovány a akceptovány. Podporuje rozvíjení kolektivního porozumění minulosti a jejím hodnotám, což považuje za inspiraci pro lepší budoucnost.

5 POLYFONIE PAMĚTI

5.1 Uliční cedule v historickém kontextu

V roce 2017 se v Záhřebu, hlavním městě Chorvatska, uskutečňují volby do městského magistrátu. Už více než 12 let zde primátorský post zastává Milan Bandić (MB), který v prvních 10 letech svého působení v čele města byl členem levicové Sociálně demokratické strany, dědice bývalé Komunistické stran Chorvatska. Po neshodách s některými stranickými kolegy však zakládá vlastní politické uskupení s názvem MB 365 – Strana práce a solidarity. MB se stal relativním vítězem městských voleb, ale jeho bývalí spolustraníci odmítli jakoukoliv koaliční spolupráci. Následně se pokouší vytvořit koalici s pravicovou stranou HDZ a jako třetího partnera začleňuje minoritní ultrapravicový blok s několika zástupci. Pravicové uskupení Nezávislí pro Chorvatsko, vedené historikem ZH, si jako jedinou podmínku pro koaliční spolupráci klade odstranění názvu jednoho z nejvýznamnějších městských náměstí – Náměstí Maršála Tita. Otázka přejmenování náměstí je předmětem ostrých politických debat v Chorvatsku již od roku 1990, a i přes nátlak radikálně pravicově orientovaných stran a uskupení byly jejich požadavky na odstranění vždy odmítány. Tuto symbolickou změnu dosud nepodpořilo ani vedení minulých magistrátních politických většin, ani dlouhodobě vládoucí strana HDZ s výrazně pravicovou a nacionalistickou orientací. Náměstí Maršála Tita se stává hlavním bodem politické dohody, díky které by levicová strana „Milan Bandić 365 – Strana solidarity a práce“, mohla řídit záhřebský magistrát a MB zůstat v čele Záhřebu dalších 4 roky. Z toho důvodu MB akceptoval podmínky nacionalistického bloku „Nezávislí pro Chorvatsko“ (Danas, 2017).

Na jednání magistrátu, kde bylo odhlasováno odstranění jména Josipa Broze Tita z tohoto náměstí, bývalý dlouholetý člen Komunistické strany a nynější primátor Milan Bandić podotkl, že současná diskuse, jak v médiích, tak na magistrátu, postrádá seriózní argumenty. Uvádí, že „*musíme se odklonit od minulosti a stalinského režimu, ke kterému se podle něj někteří lidé snaží vrátit*“. Zdůrazňuje, že „*je na čase ukončit éru totalitních režimů a odklonit se od stínů 2. světové války a ideologických rozporů*“. Na závěr prohlásil, že Chorvatsko bude mít poprvé své vlastní náměstí Republiky Chorvatsko (Dnevnik, 2017)

Zoran je historik a politik působící v chorvatské politice, od roku 2016 je poslancem v chorvatském parlamentu. Zoranovo akademické dílo bylo kritizováno mezinárodními vědeckými pracovníky a médii jako „obhajoba“ chorvatského fašismu a zločinů spáchaných ustašovci. Velkou vlnu nevoli vyvolaly informace v chorvatských i mezinárodních médiích

týkající se článků, které Zoran publikoval v 90. letech. V těchto článcích oslavuje režim chorvatských fašistů během druhé světové války, nazývá je „hrdiny“ a „vlastenci“. Časopis Foreign Policy jej označil za „apologetu fašistického režimu z doby 2. světové války“ (Hokenos, 2016). Dnes Zoran působí v roli předsedy politické strany Blok pro Chorvatsko. Po dvou setkáních s jeho dobrým kamarádem, delších rozhovorech na různá kulturně historická témata, mě tento kamarád doporučuje a zařizuje mi interview. Měl jsem silný pocit, že ty dva rozhovory svým způsobem byly jakousi prerekvizitou. Zorana potkávám ve dvorku na terase malé kavárny, blízko místa jeho bydliště. V kavárně je štamgastem, číšník mu bez ptaní přináší kávu. Kouká se na mě zkoumavým pohledem a působí na mě trochu povýšeně. Vyslechne si můj úvod a začíná tak trochu mechanicky a rutinně vyprávět.

„Otázka přejmenování náměstí je nedílnou součástí politického ideologického programu. Z našeho pohledu jsou jugoslávský komunismus a jeho dědictví trvale v rozporu s hodnotami, na kterých vznikl moderní chorvatský stát. Takže z našeho pohledu to bylo i formální, s ohledem na válku, kterou proti chorvatskému státu vedla klasická jugoslávská titovská mocenská instituce, respektive Jugoslávská lidová armáda. Jednoduše řečeno, Josip Broz je pozůstatkem cizího, nevlastního dědictví, které je v rozporu s okolnostmi hodnotami, na kterých spočívá dnešní moderní chorvatský stát. Je nepředstavitelné, aby ve Varšavě, Tallinnu, Vilniusu či ostatních zemích postsovětského prostoru byl pomník Stalina nebo Lenina. Nelze si představit, že by některý z habsburských nebo ruských panovníků měl mít ve Varšavě pomník. Takže o tomto se v Polsku nevede žádná debata. Jinými slovy, Tito reprezentoval dvě klíčové hodnoty. Zaprvé hodnotu komunismu a tehdejšího režimu, který stál v ostrém kontrastu k demokratickému uspořádání, na němž je založen chorvatský stát. Zadruhé v tom, že Tito byl symbolem Jugoslávie a jugoslávské ideologie, což je v přímém rozporu s myšlenkou chorvatské státnosti a chorvatského nacionalismu. Z našeho pohledu tak představoval určitý relikt minulosti.“

Přejmenování náměstí Maršála Tita je pro Zorana politicky akt, který vychází z ideologie strany, kterou zastupuje. Je toho názoru, že Titova symbolická přítomnost na veřejných místech nesoucích jeho jméno může být určitým vyjádřením pokračování ideje Jugoslávie, která není v souladu s dnešním pojetím chorvatské národní identity. Věřící, že takové symboly přispívají k napětí ve společnosti. Pomocí srovnání nemožnosti uctívání Stalinových nebo Leninových monumentů v bývalých sovětských státech, nebo cizích panovníků v Polsku, implikuje, že postavení bývalé Socialistické republiky Chorvatsko bylo jako podřízeného politického subjektu ve federaci bývalé Jugoslávie, entity podřízené cizí mocnosti. Titovi

připisuje symbolicky vinu za útok „jugoslávské armády“ na Chorvatsko v roce 1991. Zasazuje se za úplně odříznutí se od jugoslávského dědictví z doby 2. světové války.

„Byla to tedy jakási symbolická ideologicko-politická válka. Moje osobní názor je (tři roky jsem byl v zastupitelstvu a předsedou sněmovního výboru pro pojmenování ulic a náměstí), že ve skutečnosti názvy ulic a náměstí, včetně památkového dědictví, mají tento základ identity a vlastně i státní svátky a názvy ulic a náměstí na symbolické úrovni vyjadřují a jsou vlastně symboly jakési národní jednoty. Ulice a náměstí by měly být pojmenovány po takových lidech, o kterých se nevedou spory a na kterých panuje jakási všeobecná shoda, protože by měly být symbolem jakési jednoty. Je zcela evidentní, že u Tita tomu tak není.“

Náměstí Maršála Tita se ze veřejného prostoru transformuje na „místo paměti“ a symbolické bitevní pole, kde se zápasí o reinterpretace jeho historické role. „Místa paměti“, jak píše Nora, „jsou vlastně místy v trojím smyslu slova, ve smyslu materiálním, symbolickém a funkčním, to vše ale zároveň, pouze v různé míře“ (Nora, 1988, s. 14). Smysl jejich existence spočívá v „zastavení času, pozdržení nástupu zapomnění, proměně smrti v nesmrtelnost a ve zhmotnění nehmotného“ (Nora, 1998, s. 15). S důrazem na materiální stránku to mohou být „místa přenosná, jako desky zákona, knihy, obrazy, a dále místa topografická, místa monumentálních památníků, stavební celky, které jsou zrcadly světa nebo určité epochy“ (Nora, 1998, s. 17). Pro Zorana jsou místa paměti v Norově pojetí základem identity a symboly národní jednoty a měla by vyjadřovat takovou paměť, která vede k vytváření společné identity a podpoře společenské jednomyslnosti. Tvrdí, že tyto symboly by měly odrážet postavy a témata, které jsou v společnosti široce přijímány a nevyvolávají kontroverze, čímž se zasazuje za absolutní homogenitu kolektivní paměti a národa jako homogenní skupiny.

„Nakonec jsem vyšel z jakési antikomunistické rodinné tradice. Dědeček byl po druhé světové válce bez soudu popraven, ale na tom bych svůj postoj nezakládal. Samozřejmě je to částečně důsledek rodinných traumat, ale já jsem tak vychován nebyl. Je důležité poznamenat, že až později můj politický a intelektuální vývoj směřoval k opozici vůči všemu, co reprezentovalo jugoslávské komunistické dědictví. Nyní bych tedy tento rodinný aspekt nijak zvlášť nezdůrazňoval, sice existuje, ale není zásadní.“

Zoran nepřímou uznává, že debaty a ideologické spory, které se vedou o minulosti, mohou mít svůj původ v rozdílných rodinných hodnotách, někdy i traumatických zkušenostech. Toto

vyjádření ukazuje složitost vytváření soudržného národního vyprávění, které by mohlo obsáhnout různé politické, sociální, a hodnotové perspektivy.

„Mně jako historikovi připadá koncept kultury připomínání a politiky paměti spíše jako ideologizace. Myslím, že na úrovni státní, institucionální je potřeba najít v tomto přístupu nějaké minimum shody, ale nelze jej však nalézt selektivním vnucováním jednoho konceptu. V moderním Chorvatsku panuje shoda na událostech, které se odehrály v 90. letech a později. Jakýkoliv pokus vnutit nějaký dřívější narativ ve skutečnosti prohloubí konfliktní a rozdělení ve společnosti. Souhlasil bych, že se ve školách bude učit historie od 90. let a dále.“

Zoran navrhuje úplně přerušení kontinuity kolektivní paměti a vzpomínek na minulých desítky let života společnosti a využití nového konsensu, vylučujícího jakékoli prvky původní paměti. Společnost by se měla odrazit od nového nultého času, kde *„bude boj nového pořádku proti starým pořádkům konečně dovršen a legitimita vítěze potvrzena jednou provždy“* (Connerton, 2014, s. 7). Rychlá sociální změna dosavadních politických struktur podle Erica Hobsbawma často vede k *„vytvoření nových tradic které nahrazují staré a mají symbolizovat novou společensky pospolitost, je to způsob, kterým politické a kulturní elity konstruují tradice, aby mohly ospravedlnit vlastní existenci, mocenské poměry nebo způsob bytí národa a státu“* (Hobsbawm, 2012, s. 1). Přestože se určité tradice často jeví jako velmi starobylé, jsou podle Hobsbawma naopak *„moderního původu (objevují se velmi krátkou dobu a zavádějí se velkou rychlostí) nebo jsou i úplně vymyšlené, ale konstruované a ustanovené jako by byly pradávné“* (Hobsbawm, 2012, s. 1).

„Tato debata rozděluje veřejnost, protože na názvech ulic a náměstí nebo na koncepci státních svátků není všeobecná shoda. Tento problém je zřetelný 22. června, kdy máme Den antifašistického boje a kdy jsme každoročně svědky stejného scénáře. V každé normální zemi jsou státní svátky výrazem národní jednoty, a my máme státní svátek, během něhož se do konfliktu dostávají stále ti samí aktéři se stále těmi stejnými argumenty. Mým posledním úplně banálním návrhem bylo, že jediný způsob, jak ukončit nesmyslnou a neproduktivní debatu je, že přejmenujeme náměstí maršála Tita a každý, kdo se v demokratické společnosti identifikuje s titoismem, bude mít příležitost vzpomínat a trvale truchlit a podobně, protože, na druhé straně jsou i tací, které z politických, ideologických či rodinných důvodů urazí název tohoto náměstí, protože měli úplně jinou zkušenost.“

„Včera zemřel režisér Bogdan Žižić, který také reprezentoval to levicové dědictví, ale nikdy nebyl strnulým, ideologicky úzkoprským režisérem. Můžete si to ověřit v jednom z jeho dokumentů z 90. let „Skryté dědictví“, kde kritizoval přístup k památkovému dědictví, jak se mu říká antifašistické, partyzánské, NOB, jugoslávské, komunistické, podle hodnocení, ale tam, kde to podle mě pojal, špatně, protože tento druh vztahu nebo odporu k tomu je výsledkem historického kontextu. Jsou v opozici proti zkušenosti se vznikem moderního chorvatského státu. Všechny tyto památky, ať už měly či neměly uměleckou hodnotu, sloužily k legitimizaci režimu, který se zhroutil.“

Zoran ve svém vyprávění odmítá jakoukoliv možnost, aby se do jím navrhovaného všenárodního konsenzu zahrnovaly vzpomínky a symboly minulého období života chorvatské společnosti. Paul Connerton uvádí že je *„represivní výmaz z paměti je nejvíce brutální forma zapomínání u historii totalitárních režimu...už dávno byl součástí Římského trestního práva jako trest, který se aplikoval pro vládcy a další mocné jedince kteří po smrti nebo revoluci byli prohlášeni za nepříteli státu (Connerton, 2008, s. 60). Odstranění nebo vražda vzpomínek na jedince nebo skupinu je tedy symbolickou ránou nepříteli, který prohrál boj a „výsledkem historického kontextu“ přišel o všeobecnou přízeň. Nová národní jednota by měla odstraněním všech symbolů a vytěsněním vzpomínek na minulé období nastolit novou jednotnou formu kulturní paměti. Zoran využívá kolektivní paměť jako zbraň v politicko-mocenském boji za úplné oddělení od minulosti. Schwartz uvádí: *„Chápat minulost jako politický fakt, vytvořený a přetvářený ve službě nových mocenských uspořádání, vede k atemporálnímu konceptu kolektivní paměti, který činí minulost nejistou, její obsah rukojmím politických podmínek současnosti. Všechny události, včetně progresivních výzev vůči statu quo, jsou zákeřnými snahami prohloubit utlačování bezmocných...je pravda, že minulost je vždy procházena liniemi autority:“ (Schwartz, 2011, s. 243).**

5.2 Zvolání jako místo paměti

Po volbách v roce 1990 se chorvatský nacionalista Anton ujal křesla v prvním shromáždění chorvatského parlamentu. Během eskalace války v Bosně a Hercegovině v roce 1992 se jako člen chorvatské ultrapravicové strany zapojil do bojů v Bosně a Hercegovině, kde vedl chorvatskou milici nazývanou Chorvatské obranné síly (HOS). V těchto jednotkách společně bojovali etničtí Chorvati a muslimové, tato milice na začátku války na území Bosny a Hercegoviny úzce spolupracovaly s oficiální bosenskou vládou, bojující proti jugoslávské

armádě a bosenským Srbům. Tato chorvatská milice byla spojena s tradicemi ustašovských vojsk z doby druhé světové války. Na svých uniformách používala symboliku přímo vycházející z ustašovské armády a zdravila se ustašovským zvoláním „Připraveni za vlast“. Anton v hodnosti generála stal členem společného velení Chorvatské rady obrany a Armády Bosny a Hercegoviny, která sváděla bitvy proti srbským jednotkám. Po rozpuštění HOSu velel Anton obraně severní části Bosny a Hercegoviny už jako důstojník chorvatských sil v Bosně a Hercegovině, politicky spojené s chorvatskou vládou. Tato vojenská formace se časem stala soupeřem muslimských vládních jednotek a sváděla s nimi těžké boje. Po návratu do Chorvatska reprezentoval několik menších ultrapravicových stran v chorvatském parlamentu jako nezávislý zástupce. Aktivně se účastnil veřejných politických diskusí, zasazoval se o rehabilitaci ustašovského hnutí, v němž někteří členové jeho rodiny aktivně působili jako vojáci, a obhajoval používání symboliky HOS, která je téměř totožná se symbolikou ustašovců. Ve Chorvatsku od skončení války v roce 1995 není tato symbolika povolena, ale je do jisté míry přehlížena.

Setkaní s Antonem jsem začal sjednávat přes sekretariát jeho strany. Nikdo mi na něj nedal žádný kontakt a přes telefon se neustále dotazovali, pro které noviny to píši. Nakonec zapůsobilo slovo „vědecká práce“, načež jsem získal jeho telefonní číslo. Po několika telefonických kontaktech a zrušených schůzkách se potkáváme v kavárně jednoho hotelu v Záhřebu. Včera v noci přijel ze Splitu, kde se zúčastnil politické debaty, a za několik hodin pokračuje dál na sever Chorvatska, kde ho čeká televizní výstup. Moje otázka týkající se významu zvolání „Připraveni za vlast“ se mu v první chvíli příliš nelíbí, trochu se při odpovědi zadržává a je vidět, že přemýšlí. Mám takový pocit, že je mu můj záměr nejasný, že mi úplně nedůvěřuje a jako by přemýšlel, o co mi vlastně jde, nicméně pozvolna začal mluvit.

„Tak mě nech vyprávět. Určitě jsem tady jedinečný. Nikdo nepřemýšlí jako já a nevidí věci jako já. Pozdrav ‚Připraveni za vlast‘ je pro mě posledních 10–15 let nesrovnatelně smysluplnější než za vlastenecké války. Ve válce jsem dvakrát nebo třikrát zasalutoval, a to jsem ani nemusel. ‚Připraven za vlast‘ je pro mě jakousi pokerovou myšlenkovou hru, odrážející zcela falešnou prezentaci 2. světové války v Chorvatsku. Proto pro mě tento pozdrav tolik znamená.“

Evokace velmi silných vzpomínek na minulost ve zvolání „Připraveni za vlast“ jako „funkčního symbolu“ (Nora, 2012, s. 17) má silný potenciál vyvolat vzpomínky na velmi negativní historické události z období existence NDH. Anton prohlašuje, že význam tohoto

symbolu chápe jinak. Tvrdí, že tento symbol používá utilitárně, ne ve smyslu salutace a symbolického potvrzování určitého pohledu na svět, ale jako nástroj provokace směřující ke změně narativu o charakteru NDH.

„Jinak pozdrav jako takový je úžasný. Matka říká synovi, aby byl připraven bránit svou vlast a zemřít za ni. Stejně tak je pro mě zcela přijatelný pozdrav ‚Smrt fašismu‘ (partyzánský pozdrav v době 2. světové války). Nebýt válečných událostí z let 1941–1945, pro koho by dnes heslo ‚smrt fašismu‘ představovalo problém? Fašismus není jen světonázor, je to i určité stav mysli. Mezi těmito tzv. antifašisty je více fašistů než na té druhé straně. V tuto chvíli je fašismus především duševní stav. Fašismus je pro mě odporný a opravdu se mi hnusí.“

Anton relativizuje symboliku ustašovského pozdravu „Připraveni za vlast“, který se za 2. světové války „vykřikoval“ spolu se zvednutou pravou rukou, totožně s nacistickým pozdravem. Uvádí ho do kontextu vlastenecké obrané země a národa, a určitého způsobu požehnání matek synům při jejich odhodu do války. A dokonce ho dává do souvislosti s antifašistickým partyzánským válečným pozdravem „Smrt fašismu a svoboda národu“.

„Takže největší nespravedlnost byla spáchána na ustašovské armádě v NDH v letech 1941–1945. Kdyby to byla pohádka, tak budiž, ale není. I kdyby Pavelićovi od roku 41 do 45 pomáhal sám Ježíš Kristus, i tak by bylo za těchto okolností těžké něčeho dosáhnout. Kdybychom si tehdy mohli vybrat...ale nemohli jsme. Pavelić v letech 1941–1942 dělal velmi málo chyb. Když jsem se určitou dobu věnoval práci v médiích a působil jako televizní moderátor, vedl jsem rozhovor s profesorem Bancou. Když mi řekl, že Pavelić prodal Dalmácii Itálii, opáčil jsem slovy: ‚Pane profesore, jaké bylo v té době Pavelićovo postavení vůči Mussolinimu, který měl 200 000 vojáků od albánské Valony po Terst, a vy máte armádu 300 ustašovců. O čem to mluvíte?‘ A to říká Ivo Banac, který je historik, který něco ví a teď si představte, co říkají ti blázni, kteří nic nevědí. Naše historiografie je založena na frázi a sloganu.“

Anton nerespektuje názory akademických autorit a ospravedlňuje spolupráci chorvatských nacionalistů s Německem a Itálií jako nevyhnutelný krok v kontextu tehdejší evropské geopolitické situace. Důvodem této kolaborace byla podle něj slabá pozice ustašovského hnutí. Pavelić a jeho třísetčlenná skupina byli z Itálie, kde pobývali v několikaletém exilu, převezeni do Chorvatska, které bylo již okupováno Německem a Itálií. Okupační síly

dovolily ustašovcům vyhlásit samostatný stát a Pavelić se vzápětí vzdal celé jižní části Chorvatska ve prospěch Itálie.

„Chci tedy mluvit o tom, o čem mluvím v parlamentu, tedy že nejvýraznější osobnost v této oblasti, Josip Broz Tito, je také největší zločinec, proto by z něj neměli dělat humanistu a antifašistu. No, vykreslil jsem jim, že ten člověk dělal všechno pro svůj prospěch. Bůh nikdy nestvořil takového hédonistu, takového zločince. Zabíjet lidi s takovou lehkostí jako on. Jsem tak znechucený těmito komouši, těmito takzvanými antifašisty, a proto jsem v parlamentu proklamoval, že chorvatský antifašismus je jenom zdánlivý. Protože kdy 6. dubna 1941 Hitler zaútočil na Chorvatsko, tedy na Jugoslávii. Josip Broz a začali jednat, až když Hitler 23. srpna 1939 prostřednictvím svého ministra zahraničí Ribbentropa podepíše dohodu se Stalinem a 7 dní poté zaútočí na Polsko a Stalin zaútočí hned poté. No prosím vás, ti dva byli kamarádi, dokonce i v té době, kdy Hitler o rok a půl později 6. dubna 1941 zaútočil na Jugoslávii. Broz pak plive na Francouze a Angličany a jejich imperialismus, ale to se ho netýká. Tak ať ze mě nedělají blázna.“

Anton nabízí nový pohled na vůdce partyzánského odporu v Jugoslávii. Poukazuje na „pakt o neútočení“ mezi Hitlerem a Stalinem, kvůli kterému bylo Polsko v roce 1939 napadeno a rozděleno mezi Německo a SSSR. Podle něj jugoslávští komunisté začali bojovat proti německým fašistům až poté, co Německo napadlo SSSR. Anton tvrdí, že to dokazuje, že odpor proti fašismu v Jugoslávii nebyl od začátku tak upřímný, jak se zdálo.

„Podle mě ‚Připraveni za vlast‘ potřebuji, aby byl Jasenovac odkryt (Ustašovský koncentrační tábor) a bude vše jasné. Uvidíte, až bude Jasenovac vykopán, jakých 80 000 mrtvých? Byl to pracovní tábor, 30 let jsem o tom mlčel, dokud jsem se z rozhovorů s lidmi a z dokumentace nedozvěděl, o co se jedná. Naši lidé shromáždili z archivů neuvěřitelné věci... Srbům ale více než na lžích o Jasenovaci záleží na tzv. chorvatských antifašistech. Pokud Plenković a Milanović (současný premiér a prezident Chorvatska) chtějí, Jasenovac může být zítra kompletně odkryt. Goldstein ví, co se stalo v Jasenovaci. Začal vymýšlet drtiče kostí, protože ví, že tam nejsou žádné ostatky a že oběti se tam počítaly na tisíce, kolik jich zemřelo přirozenou smrtí a že to neodpovídá tomu, co se říká. Proto potřebují pozdravy typu ‚Připraveni za vlast‘, když jim říkám: pánové, kdekoli se vykope předpokládané pohřebiště Brozových obětí, najde se tam 5, 10 nebo 150krát více obětí, než se očekávalo. Nastal čas to vše odkryt. Proč se o to snažím a obhajuji to? Jako člověk se zaměřuji na pravdu o 2. světové válce a lži o Chorvatech, o tom ctnostném národu, ke kterému patříme, lži nás vážně ohrožovaly ve vlastenecké válce. Proto jsme všichni trpěli. Nebýt těch lží, možná by

i mezinárodní organizace reagovala na válku v Chorvatsku jinak a kdo ví, co by se stalo. Toto nás trápí dodnes, a to hlavně z toho důvodu, že přední chorvatští politici byli infiltrováni syny a vnuky těch, kteří v letech 1941–45 byli zrádci.

Koncentrační tábor Jasenovac je nejsilnější symbol válečného bezpráví a válečných zločinů na území Jugoslávie z období 2. světové války. Tábor byl zřízen podle vzoru německých koncentračních táborů pouze několik měsíců po nastolení ustašovského režimu. Do Jasenovce byli posíláni ti, které NDH nechtěla – Srbové, Romové, Židé a chorvatští komunisté. Podmínky tam byly tristní, lidé byli masově zabíjeni bez soudu. Až v osmdesátých letech minulého století se začalo seriózně zkoumat, co se tam stalo. Srbští a chorvatští historici dospěli k závěru, že obětí mohlo být až sto dvacet tisíc. Ale Anton používá různé zdroje a tvrdí, že se dějiny překrucují, že obětí bylo jen pár tisíc. Říká, že na to má důkazy, že dnešní vláda nechce pravdu přiznat a že se brání provedení vyšetřování přímo v táboře. Anton se snaží o revizi počtu obětí, jako by se vracel zpět v čase a prováděl to, co Aleida Assmann nazývá „obránné zapomínání“, které začíná tehdy, „*jakmile se stává zřejmým, že konstrukce mocenského systému, která je chrání, směřuje ke kolapsu, pachatelé zločinu v diktaturách a autokratických režimů, začínají ničení relikvií a mazání stop, aby zakryli praktiky, které by do budoucnosti mohly být klasifikovány jako zločiny*“ (Assmann 2019, přednáška na FF UK).

„Heslo ‚Připraveni za vlast‘ je pro mě symbolem, i když by vůbec být nemuselo, ale je to pro mě příležitost nazvat tu zrádnou spodinu, myslím partyzánskou armádu, jejíž zradu bych jí ale dokázal odpustit. Kdyby jen přiznali, co udělali, ale oni ještě dnes vyprávějí historku že, je NOB předpokladem pro vznik chorvatského státu. No, bratře, jestli je to od Stipe Mesiće (bývalý prezident Chorvatské republiky z let 2000–2010), toho blázna, a od nějakého Habulina (předseda sdružení antifašistu, SABA), tak to je moc. Řekl jsem toto: ‚Za druhé světové války měli Chorvati dvě výrazné armády, byli to ustašovci a partyzáni. Jako Chorvat jsem velmi hrdý na jednu vlastnost obou armád, a to je odvaha. Jsem nacionalista, protože jsem hrdý na odvážné partyzány 2. a 9. dalmatské brigády, s jejichž myšlenkou vůbec nesouhlasím, ale když vidím tu odvahu, cítím hrdost. To je můj nacionalismus. Společným znakem oboz skupin je, že páchaly zločiny, ale partyzáni páchali zločiny tisíckrát větší a tisíckrát zrudnější. Odlišuje je to je to, že ustašovci bojovali za chorvatský stát, byli vlastenci, a partyzáni bojovali za Jugoslávii a byli zrádci národa. A pak mi někdo vypráví něco o tom, jak vytvořili Jugoslávii coby základ pro chorvatský stát a pak jsme za ten stát museli bojovat ve vlastenecké válce. Takže, můj bože, to jsou lži!‘“

Anton upozorňuje na válečné zločiny, které partyzáni spáchali na konci druhé světové války proti ustašovským vojákům. Používá koncept „konkurence obětí“ (Rothberg, 2020) a tím zlehčuje zločiny, které spáchal fašistický režim NDH. Tyto silné, protichůdné vzpomínky na občanskou válku v NDH během druhé světové války jsou dnes zdrojem „reaktivní paměti“, kdy se vzpomínky střetávají a reagují na sebe, ať už explicitně nebo implicitně (Niven, 2013, s. 57).

„Abych se vrátil k tomu, co jsem začal předtím. Ve 2. světové válce měli Chorvati dvě armády, ustašovskou a partyzánskou. Nikdo nelže tak, jako lžou chorvatští antifašisté. Hlupák Đapić (ultrapravavicový politik) před dvaceti lety řekl, že Chorvatsko by mělo být osvobozeno od morálního dluhu. Ustašovstvy. Řekl jsem mu: ‚Pokud, se podíváte do historie, od Starčeviče k Pavelićovi, můžete se pokusit osvobodit Ustašovce od morálního dluhu za fašismus. V jednu chvíli jsme byli fašistickými služebníky, což je možná ještě horší. Vím, kdy se do těchto oblastí dostala fašistická hnutí. Nejprve vznikla ve Slovinsku, pak v Srbsku a pak se šířila dál, ale fašismus nenašel v Chorvatsku oporu“.

Anton, ovlivněný vlastními rodinnými zkušenostmi a společenskými hodnotami, bagatelizuje nebo dokonce odmítá uznat ty části kulturní paměti, které nekorespondují s jeho viděním morálky chorvatského nacionalismu jako fundamentu národní identity. Jeho postoj zrcadlí snahu o přepisování historického narativu a neustálou revizi charakteru a činů chorvatského loutkového státu během druhé světové války.

5.3 Potlačované vzpomínky se vynořují

Dle vzpomínek starších obyvatel příměstské vesničky Gračani u Záhřebu bylo v květnu 1945, po skončení války, partyzány popraveno několik stovek chorvatských vojáků NDH, německých vojáků, ale i civilistů. Tyto oběti byly pohřbeny v hromadných, neoznačených hrobech v okolí obce. V roce 1990, po vzniku samostatné Chorvatské republiky, začala skupina místních obyvatel upozorňovat na tyto dávné události a poukazovat na hroby a jámy v obci Gračani a blízkých lesících. V roce 1995 byla na obecní hřbitov v Gračani umístěna pamětní deska připomínající tuto tragédii. Místa hromadných hrobů však zůstala neoznačená a neurčená. Kolem roku 2006 se skupina dvaceti mladých lidí ve věku 20 až 26 let začala zajímat o určitou historickou událost. Tato skupina byla fascinována a motivována příběhy žijících svědků této události. Díky jednomu ze svědků byly zveřejněny dokumenty popisující místa poprav i s počty lidí a dalšími údaji. Tyto dokumenty byly dlouhá léta ukryta na svědkově dvorku. Skupina mladých lidí z vlastní iniciativy umisťovala na místa poprav

vzpomínkové desky, bez povolení, a i když byli někteří z nich vyzváni policií k podání vysvětlení, jejich iniciativa neochabla. Hlavním cílem skupiny bylo odhalení dávných událostí a potvrzení existence masových hrobů. Neformální skupina natočila dokumentární film *Shadows of Childhood* se svědectvími žijících pamětníků a občanská sdružení spolu se skupinou mladých lidí uspořádala každoroční komemorace, tzv.: *Dny vzpomínek*, během kterých se konaly mše a přednášky informující o obětech tohoto masakru. Protože se na těchto akcích každoročně zvyšovala návštěvnost, podařilo se jim získat pozornost státních úředníků a ministerstev. Na základě poskytnutých údajů se začal s podporou státu provádět průzkum terénu. Díky armádní technice se podařilo na několika místech nalézt ostatky obětí. Exhumováno bylo přibližně 800 těl, která byla po forenzní analýze pohřbena ve společném hrobě na místním hřbitově v Gračani. Pohřbu se zúčastnily i tehdejší významné politické osobnosti Chorvatska.

S Dominikem, kterého mi doporučil jeho soused, se téměř půl roku domlouvám na termínu setkání. Konečně se setkáváme na terase kavárny v příměstské vesničce Gračani u Záhřebu. Pijeme kávu a bavíme se o mém záměru. Dominik se mě vyptává na to, co přesně studuji, jak dlouho už na tomto výzkumu pracuji a co mě na něm tak zajímá. V jeho otázkách cítím jistou opatrnost, jako by byl zvědavý. Vzápětí se dozvídám, že je povoláním historik, který se zaměřuje na kulturní a sociální vývoj vesnic v oblasti Záhřebu v období mezi dvěma světovými válkami. Sleduje proměny vesnické společnosti a životního stylu vlivem rozvoje města Záhřeb. Publikoval i několik článků v lokálních periodikách, v nichž vysvětloval dávné události z konce 2. světové války. Dominik píše o téměř idylickém životě v jejich vesnici během války. V Gračani byla jen chorvatská domobrana a německé jednotky, které se zdály být přátelské a pomáhaly místním. Válka byla jakoby někde daleko a skoro vůbec neovlivňovala životy vesničanů. Tento klid ale skončil s koncem války, kdy dorazili partyzáni a přinesli s sebou tragédii, teror a smrt. Dominikovi jsem podrobně vysvětlil, na čem pracuji a jak to dělám, a on mi následně navrhl, abychom si udělali procházku vesnicí až k místnímu kostelu. Tam jsme si sedli na lavičku a dál si povídali.

„Všechno to začalo tou kolektivní pamětí, která se přenášela z generace na generaci prostřednictvím vyprávění. Jako děti jsme to všichni slyšeli od svých rodičů a vlastně spíš od našich prarodičů, kteří to všechno prožili. Svým způsobem byla generace mých rodičů v době Jugoslávie z tohoto vyloučena. Když vznikl stát Chorvatsko, mohli jsme o tom přemýšlet a mluvit o tom. Někde na počátku devadesátých let se v Gračani sešla skupina starších občanů ze sousedství a započala tuto iniciativu...Byla zde parlamentní komise a začala první

vyšetřování, nicméně vše se velmi rychle zastavilo. Ta malá tabule u kříže na zdi márnice byla na památku umístěna v roce 1995. Byl to dobrý začátek, ale kromě pamětní desky na márnici se nic neudělalo. Kolem roku 2006 jsme se my mladší, tehdy mi bylo 26, v sousedství sešli a začali se bavit o historii. Já jsem historik, takže mě tyhle věci zajímají. Bylo nás dohromady asi 20 chlapců a holek, každý z nás přispěl nějakým svědectvím o spáchaných zločinech. Tak jsme se dostali k panu S., který zdědil dokumentaci o spáchaných zločinech od svého tchána, který byl očitým svědkem těchto událostí. Tato dokumentace je klíčovým důkazem, protože obsahuje přesná místa, kde a kým byly zločiny páčány a mnoho dalších cenných faktů...“.

Dominik a jeho kamarádi se nezastavili před překážkami svých předchůdců. Skupina mladých lidí se nejenom identifikovala s narativy rodičů a prarodičů, ale překonstruovala tyto příběhy do vlastní paměti jako *vzpomínky samy o sobě*. Jejich vztah ke vzpomínkám na dávné události, o kterých se dozvěděli z narativů svých prarodičů, Hirsch ve své *postmemory* teorii, konceptualizuje následně: *„Tyto traumatické události, pronásledování, genocida a válka se staly v minulosti, ale jejich účinky pokračují až do současnosti a utváří strukturu a proces vzniku post-paměti. Rodina není jediné prostředí, ve kterém se přenos uskutečňuje. Trauma se přenáší i mimo rodinnou strukturu do širší společnosti, kde se další generace adoptivní zkušenosti stává adoptivními svědky vlastního životního příběhu“* (Hirsch 2012, s. 45).

„Na tato místa jsme začali z vlastní iniciativy umisťovat pamětní desky. Bylo nás pár, kteří to dělali. K jednomu z kolegů, který byl s námi, přišla domů policie a ptala se ho, co dělá, proč to dělá, jestli má povolení a podobně. Nebylo to nic přehnaně represivního, ale byli jsme vyzváni k podání vysvětlení. Nakonec se nám ty desky podařilo zachovat tam, kde jsme je umístili. Pamětní desky, k jejichž instalaci jsme neměli žádná povolení, jsme umístili na místa, kde bývala popraviště. Kolega vyrobil z kamene desky, které byly tak těžké, že jsme je na místo museli dopravit traktory po lesních cestách.“

Skupina se rozhodla rozmístit nejdříve dřevěné kříže a potom vzpomínkové desky na místa označená na mapě, kde tyto tragické události probíhaly. Vše bez oficiálního schválení. Tyto pamětní artefakty nesly charakteristiky *spontánních svatyní*, objektů, které *„připomínají smrt jednotlivců, ale upozorňují také na důvod smrti a na potřebu vypořádání se se společenským problémem, na který poukazují“* (Santino, s. 52). Umisťování křížů a pamětních desek bylo aktivistickým činem, jímž mladí lidé začali proces *resocializace paměti*, znovu vyvolání vzpomínek v komunitě na poválečné události v Gračani.

„Tak jsme podle těch dokumentů začali zkoumat. Pracoval jsem jako učitel na základní škole. V té době vznikl Úřad pro vyšetřování obětí komunistických zločinů. Profesor Tomislav Anić byl ředitelem tohoto úřadu a dnes působí na Katolické univerzitě jako odborný asistent. Měl jsem s ním dobré vztahy a začali jsme spolupracovat. Když jsem mu ty dokumenty předal, prozkoumal je se svým týmem. Prokázalo se, že jsou pravé, protože v lese u Brestovace se skutečně našly lidské ostatky. Poté se policie o pravdivost těchto příběhů začala více zajímat, protože jsme koneckonců byli neformální skupinou mladých lidí. Započaly tedy vykopávky na území obce a získávání důkazů. My jsme začali jsme natáčet a po čase vznikl dokumentární film ‚The Shadows of Childhood‘, který mapoval vzpomínky starých lidí na tyto události. V letech 2010 a 2011 jsem vedl hodiny a hodiny rozhovorů s pamětníky. Dobře, že jsem to udělal, protože všichni vaši lidé jsou dnes mrtví. Všechny tyto důkazy jsou velmi cenné, máte fyzické důkazy z vykopávek, písemné důkazy i orální důkazy těchto událostí.“

Tento soubor aktivit, jako shromažďování dokumentů a map popravišť, instalace pamětních desek na těchto místech, zapojení státních úřadů do identifikace popravišť a tvorba dokumentárních filmů, přímo ukazuje, jak se *„rozvíjející se lokální praxe sociálního jednání a kulturní produkce stávají součástí resocializace paměti traumatu nebo násilí“* (Nikro, Hegasy 2017, s. 8). Skupina ve snaze o zveřejnění a uznání osobních vzpomínek a politickou nápravu provádí proces jejich transformace ve smyslu teorie o sociálním životě paměti Nikro a Hegasy. Aktivistické jednání a adaptace materiálních zdrojů ze strany mladší generace směřuje k *„řešení a potencionálnímu vlastnění dávné minulost a tím umožňující minulosti, aby se na ně obrátila a proměnila současnost v místo sporu, diskuse a etické zodpovědnosti.“* Nikro tento jev pojmenovává jako *vznikající rezonance paměti* (Nikro 2017, s. 197).

„Tak jsme si každý rok v květnu začali připomínat památku obětí. Tuto akci jsme nazvali jako ‚Dny vzpomínek‘. Účastnili se jí i biskupové a kněží. Postupně se z této akce stala událost, na které se každoročně sešlo více než tisíc lidí. Na první akci všichni svých do rukou dostali leták s informacemi. Tyto akce probíhají od roku 2008 dodnes. Začali se objevovat politici, kteří se chtěli zviditelnit, což nás příliš netěšilo. Přestože jsme ze strany politiků a politických stran cítili velký tlak, jako organizátoři jsme nepřipustili, aby politici tyto události zneužívali. Promlouvat na komemoracích jsme dovolili pouze kněžím a členům spolku.“

Komemoraci spoluorganizovala lokální sdružení a spolky, kulturní, turistická sdružení, hasičský spolek a lovecký svaz. Zapovězená vzpomínka na dávné události poprav vojáků i civilů ve zdejších lesích se stává veřejnou manifestací. Dominik a kamarádi ozřejmují

potlačené vzpomínky a prostřednictvím letáků o tom informují veřejnosti. Skrze tuto výměnu „osobního a veřejného, intimního a občanského se paměť stává místem transformace, prostřednictvím níž dochází k sociálnímu a politickému zapojení, čímž se paměť stává veřejnou událostí“ (Nikro, Hegasy 2017, s. 3).

„... úřady převzaly další vykopávky a vše pozvedly na vyšší úroveň, protože to s armádou a dobrou technikou umí lépe a rychleji. Odvedly opravdu dobrou práci, protože na více místech vykopali přes 400 ostatků, které se naším dalším úsilím a s pomocí ministerstva podařilo důstojně pochovat. Bylo to pro mě důležité, protože mi o tom vyprávěli moji prarodiče a podobné příběhy slyšeli i moji přátelé z Gračani od svých prarodičů, takže jsme měli pocit, že se kolem nás děly hrozná zločiny a že na kopcích nad námi leží asi 800 lidí, kteří nebyli pohřbeni humánním a křesťanským způsobem. Z tohoto důvodu jsme cítili, že máme povinnost něco udělat, o to více, že tito lidé zahynuli obzvláště krutým způsobem. Někdo byl zabit kulkou do týlu, jiný úderem tvrdým předmětem. Mezi oběťmi byli ženy, děti i staří lidé. Umírali tam nejen vojáci, ale i civilisté. Ostatky byly pohřbeny se všemi poctami. Této události na místě přihlížela prezidentka Kitarović, předseda parlamentu a ministr pro záležitosti veteránů. Všechna popraviště v Gračani jsme označili pamětními deskami.“

Přítomnost tehdejší prezidentky Chorvatska, členky pravicového HDZ na pohřbu v Gračani, měla velmi silný, symbolický význam, který v té době vyvolal bouřlivou diskuzi chorvatské veřejnosti. Historici z levicové části politického spektra prosazovali názor, že se zde nejedná o oběti likvidace, ale o padlé ustašovce, kteří se po ukončení války odmítli vzdát a pokračovali v boji, a že některé pozůstatky patří i partyzánům, kteří padli v boji. Podle tehdejšího zvyku bývali partyzáni pohřbíváni přímo na místě skonu. Civilisté měli být údajně oběťmi ustašovců, kteří je likvidovali při svém ústupu před partyzánskými jednotkami. Považovali to za rehabilitaci ustašovské ideologie a útok na antifašistické dědictví zapsané i do Ústavy Chorvatské republiky (Šimičević, 2019). Přítomnost politiků na podobných komemoracích má podle Koestlera v základě reprezentační funkci, ve které si „elity pomocí takovýchto slavností upevňují svoje pozice a proslovy při takových událostech jsou vlastně prostorem politické sebe prezentace...další funkce je integrační – účast nebo naopak demonstrativní neúčast na festivalech je formou vyjádření vlastního přesvědčení o příslušnosti k danému kolektivu“ (Kessler, 2017, s. 42).

„Objevovali se návrhy, aby byly ostatky pohřbeny na jiných místech, v jiných obcích, protože je náš hřbitov malý. Trvali jsme ale na tom, aby byly ostatky pohřbeny tady, protože ti, jimž patří, zde byli zabiti. Většina zabitých ale nebyla Gračani, z Gračani jich bylo asi dvacet,

ostatní byli různých částí Chorvatska. Někteří byli přivezeni na autobusové nádraží z Kanalu, kde se nacházel koncentrační tábor, a někteří byli na cestě do Bleiburgu. Nikdy se přesně nevědělo, odkud jsou a bylo nejlogičtější, že byli pohřbeni tam, kde byli zabití. Snažili jsme se jim vzdát trochu úcty a mysleli jsme si, že když tito lidé nemohou být pohřbeni doma, bude nejlepší, když budou pochováni tam, kde jejich životy vyhasly.“

Dominik a členové sdružení odmítli návrhy na přemístění ostatků obětí poprav, které se odehrály v květnu 1945, do jiných měst a hřbitovů. Přestože většina těchto obětí nebyla původními obyvateli obce, ale lidmi z různých částí Chorvatska, kteří sem byli přivedeni a byli zde popraveni, Dominik a kamarádi trvali na tom, že oběti by měly zůstat pohřbeny na místě, kde byly zavražděny – v Gračanech. Takovýmto uznáním existence těchto pozůstatků by již Gračani nebylo tzv. „traumatickým místem, pro které je charakteristické, že jeho příběh nelze vyprávět, ale bylo by místem paměti, které je stabilizováno prostřednictvím příběhu, který se o něm vypráví“ (Assmann, 2018, s. 370).

„Cítili jsme proto jakousi lidskou povinnost, protože to bylo léta skryto a nesmělo se o tom mluvit, naši předkové je nesměli důstojně pohřbít a dá se říct, že to to byl jakýsi projev našeho vzdoru. Protože jsme byli velmi mladí, nebáli jsme se s tím přijít na světlo, nakonec se ukázalo, že se nám to povedlo. Motivy se neustále nabalovaly, až vytvořily pomyslnou sněhovou kouli, kterou již nešlo zastavit. Mohu říci, že tyto oběti jsou součástí identity občanů Grače i dnes.“

Podle teorie Jeffreyho Alexandera kulturní trauma nastává, když se „členové kolektivity cítí být vystaveni hroznému události, která zanechává nesmyvatelné stopy na jejich skupinovém vědomí, navždy značí jejich vzpomínky“. Pro Alexandra trauma není něco „přirozeně existujícího; je to něco, co je konstruováno společností“ (Alexander, 2004, s. 1–2). Když společnost prožije nějaké trauma, takzvané „carrier groups“, což jsou skupiny, které přenášejí trauma, a kolektivní moderátoři tohoto procesu, přisuzují tento traumatický charakter skutečným nebo imaginárním událostem. Důvodem není jejich aktuální škodlivost nebo objektivní náhlá změna, ale přesvědčení, že tyto události náhle a škodlivě ovlivnily kolektivní identitu. Traumatický status je události přiřazen jen tehdy, když jsou významové vzorce kolektivity náhle vytrženy z kontextu (Alexander, 2004, s. 10).

„Cestuji po Chorvatsku a debatuji s lidmi z profese, historiky, ale i obyčejnými lidmi, kteří se zajímají o společenské dění. Když řeknu, že jsem z Gračani v Záhřebu, slýchám reakce typu ‚...tam přeci bylo zabito tolik lidí‘. Určitá část chorvatské identity je proto zcela

rozpoznatelná. Ano, jsou to vzpomínky, které se dědí z generace na generaci a dnes už jen těžko najdete mladšího člověka, který by se v tom neorientoval. Tento příběh znají i děti na základní škole. Dokonce i lidé, kteří se sem přistěhovali, se o těchto událostech velmi rychle dozvěděli, takže se staly součástí místní identity i kolektivní paměti. “

Alexander dále uvádí že, „zažívání traumatu“ lze chápat jako „sociologický proces, který definuje bolestivé zranění kolektivity, určuje oběť, přisuzuje odpovědnost a rozděluje ideální a materiální důsledky. Pokud jsou traumata takto prožívána, a tedy představována a reprezentována, dojde k významné revizi kolektivní identity. Tato revize identity znamená, že bude probíhat proces znovu zapamatování kolektivní minulosti, protože paměť není jen sociální a proměnlivá, ale také hluboce spojená se současným smyslem pro sebe. Identity jsou neustále konstruovány a zajišťovány nejen čelem k současnosti a budoucnosti, ale také rekonstrukcí dřívějšího života kolektivity“ (Alexander, 2004, s. 22). Podle Dominika se vojáci a civilisté kteří byli v Gračanech a jejich okolí popraveny po druhé světové válce, staly nedílnou součástí identity obyvatel této obce. Pohřbem, který symbolizuje přijetí padlých vojáků NDH do obce Gračani, se tam ustanovuje návaznost na ideje, za které bojovali a zemřeli.

ZÁVĚR

V srpnu 2023 jsem si užíval slunný den v Perušiči, seděl jsem s Janem na terase kavárny, odkud jsme měli výhled na park s památníkem. Kolem památníku bylo nově instalováno několik prolézaček. Na jedné z nich byla umístěna informační tabule, oznamující, že obnova byla financována z fondů EU. Okolní prostor, včetně trávníku, stezky a areálu mezi prolézačkami, byl pečlivě upraven. Děti si v parku vesele hrály na prolézačkách, a jeden z chlapců dokonce využíval pamětní desku s jmény obětí jako skluzavku (viz Příloha 2). Když jsem se Jana zeptal, co se všechno stalo během posledních dvou let od mé poslední návštěvy, odpověděl mi, že Ministerstvo válečných obránců zamítlo povolení k odkrytí kostnice a navrhlo radnici vyhledat kompromis s občanskou iniciativou. Park začal být tichým způsobem rekonstruován a prolézačky byly měněny v loňském roce. Během této rekonstrukce byl památník do jisté míry opomíjen. Nakonec, památník zůstává součástí parku, občanská iniciativa podala žádost o jeho zařazení mezi národní kulturní památky a plánuje jeho opravy. Po této schůzce jsem cítil, že můj výzkum je ukončen a že jsem připraven napsat o tomto příběhu.

Ve své analytické části, během narativních rozhovorů, jsem se snažil proniknout za hranice běžných rozhovorů a domnívám se, že se mi to ve většině případů podařilo. V textu mé práce jasně rozlišuji mezi vyprávěním respondentů, jejich perspektivou – nebo spíše jejich interpretací událostí – kterou zprostředkovávají prostřednictvím příběhů, a mou vlastní interpretací, tedy mým porozuměním jejich narativům, jež považuji za můj výzkumný materiál. Tyto interpretace událostí a osobních postojů jsem následně analyzoval.

Respondenti ve většině případů opírají své morální postoje o vlastní životní zkušenosti a příběhy svých rodin, které významně ovlivnily formování jejich názorů. Jak vysvětluje Rabinow: *„To, co přijímáme od našich informátorů, jsou interpretace, které jsou zprostředkované historií a kulturou. Nasbíraná data jsou dvojnásobně zprostředkovaná – naší vlastní přítomností a sebereflexí, kterou požadujeme od informátorů.“* (Rabinow, 2020, str. 113).

V samém závěru mé práce bych chtěl něco uvést o problematice reflexivity etnografického výzkumu. Ghosh a Stöckelova uvádí, že *„reflexivitu pojímáme jako průběžný rozměr výzkumu, který k němu patří počínaje pobytem a pohybem v terénu, přes vytváření a zpracovávání dat, po psaní, čtení a užívání antropologických textů“* (Ghosh, Stöckelová, 2013, s. 20). Skoro celou dobu pobytu v terénu jsem měl pocit, že jsem schopen zaujímat

neutrální postoj mezi střetávajícími se narativy a moje reflexe dat a nakládání s nimi se mi zdály být přiměřené. V průběhu psaní jsem měl ten samý pocit, což se změnilo na samém konci práce, když jsem po nekolikáté pročítal už téměř hotový text. Pochopil jsem že při zpracování interview/ výzkumných dat a interpretaci postojů různých aktérů jsem postupoval dle vlastních morálních preferencí, případně dle dominantního narativu ve společnosti, ve které jsem strávil velkou část svého života. Uvědomil jsem si své ponoření do „iluze výzkumníků“, kteří považují způsob vlastního uvažování jako „čistou mysl“ bez subjektivity a věří, že naše postoje nemají žádný vliv na naše chování v průběhu výzkumu. Když mají na mysli sociální svět, neuvědomují si, že jím rovněž myslí sebe. (Bourdieu, 2014, s. 123–130). Při analýze narátora Antona jsem ihned odhalil, že relativizuje počet obětí, manipuluje s interpretací charakteru koncentračního tábora, čímž znevažuje obrovské lidské utrpení, které se v něm odehrávalo. V samotném závěru práce jsem pochopil že moje „souznění s aktérem“ Rudym vedlo k tomu, že jsem si neuvědomil, jak znevažuje a ospravedlňuje utrpení (včetně poprav), jemuž byli vojáci NDH na konci války vystaveni. Jak to uvádí Rabinow: „*My sami jsme historicky situováni prostřednictvím otázek, které klademe, a způsobem, jakým usilujeme o porozumění světu a jeho prožívání*“ (Rabinow, 2020, s. 113). Toto mě přivedlo k jasnějšímu uvědomění si výzkumníkovy role při zpracování dat.

Dalším pro mne významným poznatkem byla důležitost teorie která, jako analytický nástroj může posloužit k rozšíření úhlu pohledu a otevírá nové možnosti interpretace a pochopení sociálních jevů. Narátorka Soňa během interview věnovala jen zlomek času tomu, co jsem potřeboval zjistit, tedy svému postoji k odstraňování památníku, a většinu času vyprávěla o svém komunitním projektu v Drežnici. Vyzvala mě, abych ji za dva měsíce navštívil v Drežnici a seznámil se s jejím terénním výzkumem. Tato část jejího vyprávění mi však byla velmi vzdálená a pro účely mého výzkumu nepoužitelná. Když jsem se v samém závěru práce seznámil s konceptuálním přístupem k sociální paměti autorů Nikra a Hegasy, najednou ta rozsáhlejší část Sonina interview, resp. etnografická data, doposud mnou považovaná za bezvýznamná, se ukazují jako nosná, tedy jako zdroj, který mi umožnil popsat a pochopit sociální jevy v Drežnici, místě památných událostí.

Ve své práci jsem ukázal, že se na vliv sociální paměti nemáme dívat jako na uzavřený příběh, který patří určité skupině, ale jako na něco, co se neustále proměňuje v závislosti na sociální změně nebo jiné konstelaci. V souvislosti se střetem kolem památníku se vede

pomyslný boj o budoucí směřování společnosti, konzervativismus, mezietnickou toleranci, ekonomický rozvoj, sociální spravedlnost, genderovou rovnost a právní stát.

Můžeme se také podívat na Chorvatsko jako na zemi pamětihodných událostí, kde v určité horizontální perspektivě nacházíme různé skupiny, jejichž vzpomínky se mezi sebou odlišují, ale občas i překrývají. Chorvati a váleční veteráni vzpomínají u památníku vlastenecké války, ale zároveň jako antifašisté a potomci partyzánů u památníku druhé světové války; chorvatští nacionalisté vzpomínají u památníku vlastenecké války, na poli v Bleiburgu a u různých znovu postavených náhrobků; Srbové vzpomínají u antifašistických pomníků, ale zároveň vzpomínají na hřbitovech na své oběti ve vlastenecké válce. Podle Michaela Rothberga není možné stanovit společnou perspektivu kolektivní paměti. Rothberg pochybuje o možné homogenitě sociálních skupin a jejich kolektivních vzpomínek. Navrhuje nahlížet kolektivní paměť ne jako konkurující, ale vícesměrný fenomén (multidirectional memory), jako vznikající dialogický proces plný ozvěn překrývání, půjčování a sdílení, při němž při setkávání různých perspektiv kolektivní paměti jedna veřejná vzpomínka nemusí vymazat druhou, nevlastní vzpomínku (Rothberg, 2009, s. 1–14).

Vzpomínání v Chorvatsku ukazuje aktuálnost Rothbergova konceptu vícesměrné paměti, která se ale v Chorvatsku projevuje ve disonantní formě, kde různí aktéři udržují a posilují traumatické vzpomínky na složitá historická období. Různé formy „*nesouladu a vymezující se reaktivní a vícesměrná kolektivní paměť narušují jakýkoliv hegemonní narativ a přivádí na popředí napětí a místa tření*“ (Vatan, Silberman, 2013, s. 2). Stíny násilí a křivd minulosti pronásledují a rozdělují značnou část chorvatské společnosti a hledání usmíření zůstává náročným úkolem. Aleida Assmann ve své stati o kolektivním násilí a možnostech společné budoucnosti navrhuje možné způsoby zacházení s traumatickou minulostí. Jeden z jejích modelů se zakládá na „*vzpomínání jako vyrovnávání se s minulostí, jde o zkoumání a zpracování traumatické minulosti (...) utrpení obětí se dočká empatie a porozumění (...) jde o transformaci násilí do podoby struktur morální zodpovědnosti a úspěšnou reintegraci obětí a pachatelů do společnosti (...) nejde o to minulost trvale uchovat, nýbrž se s minulostí „vyrovnat“, tedy překonat konflikt, usmířit se a otevřít společnou budoucnost*“ (Assmann, 2015, s. 253). Proces usmíření, jak jej popisuje Assmann, nebyl v chorvatské společnosti zatím nikdy zahájen, ani žádný jemu podobný. Složitá minulost se v této společnosti naopak stále vrství a upevňuje.

Závěrem bych uvedl, že během výzkumu a poslechu různých příběhů jsem si začal uvědomovat, že k tomuto tématu mám mnohem bližší vztah, než jsem se domníval při výběru tématu mé diplomové práce. Druhá světová válka měla významný dopad i na osud mé rodiny, mých rodičů a prarodičů. Můj dědeček byl zajat na Bleiburském poli jako Domobranec a ušel stovky kilometrů v „pochodu smrti“. Podle jeho vyprávění přežil jen díky tomu, že v okamžiku zajetí měl na sobě roztrhané vojenské boty, o které vojáci neměli zájem. Můj druhý dědeček zahynul ve válce jako partyzán, zůstala po něm moje babička se sedmi dětmi.

POUŽITÁ LITERATURA

ALEXANDER, Jeffrey, C. *Toward a Theory of Cultural Trauma*. In: ALEXANDER, Jeffrey, C., EYERMAN, Ron, GIESEN, Bernhard, SMELSER, Niel, J., SZTOMPKA, Piotr (eds.). *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkley: University of California Press. 2004. ISBN: 9780520235953

ASSMANN, Aleida. *Od kolektivního násilí ke společné budoucnosti: Čtyři modely jak zacházet s traumatickou minulostí*. In: KRATOCHVIL, Alexander (ed.). *Paměť a trauma pohledem humanitních věd*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR/ Akropolis. 2015. s. 240-257. ISBN 978-80-88069-12-6

ASSMANN Aleida. *Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past*. In: Karin TILMANN, Karin, van VREE Frank, WINTER Jay (eds.). *Performing the Past. Memory, History, and Identity in Modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press. 2010. s. 40-44. ISBN: 9789048512027.

ASSMANN, Aleida. *Prostory vzpomínání: podoby a proměny kulturní paměti*. Přeložil Jakub FLANDERKA, přeložil Světlana ONDROUŠKOVÁ, přeložil Jiří SOUKUP. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. Limes (Karolinum). ISBN 978-80-246-3433-3.

ASSMANN, Aleida. *Seven Types of Forgetting: Přednáška*. A. Assmann a Jan Assmann. FFUK, 2019. Praha: Lapidarium výstaviště Holešovice, moje zápisky/vlastní poznámky.

ASSMANN, Jan. *Collective Memory and Cultural Identity*. In: *New German Critique (Spring – Summer)* [online]. Duke University Press 1995, No. 65, *Cultural History/Cultural Studies* (Spring - Summer, 1995, s. 125-133 Dostupné z: https://pconfl.biu.ac.il/sites/pconfl/files/shared/assmann_1995-_collective_memory.pdf [cit. 2021-05.15].

ASSMANN, Jan. *Communicative and Cultural Memory*. In : Erll A., Nünning A.(eds). *Cultural Memory Studies* [online]. Berlin, New York: *An International and Interdisciplinary Handbook*, 2008, s. 109-118. Dostupné z: https://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/1774/1/Assmann_Communicative_and_cultural_memory_2008.pdf [cit. 2023-09-25].

ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Praha: Prostor, 2001. ISBN 80-7620-051-6

ASSMANN, Jan. Mojsije Egipćanin: Dešifriranje traga u pamćenju. Zagreb:Antibarbarus, 2010. ISBN 978-953-249-105-0

ASSMANN, Jan. Communicative and Cultural Memory. In: MEUSBREGER, Peter HEFFMAN Michael, WUNDER Edgar (eds. Cultural Memories. The Geographical Point of View (Knowledge and Space 4 [online]. Heidelberg ; London ; New York: Dordrecht, 2011, s. 15-27. Dostupné z: http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/4111/1/Assmann_Communicative_and_Cultural_Memory_2011.pdf [cit. 2021-05-25].

BACHTIN, Michail Michajlovič. *Francois Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-776-6.

BERDAHL, Daphne. „(N)Ostalgie“ for the present: Memory, longing and East german things. *Ethnos: Journal of Anthropology* [online]. 1999, 64:2, s.192- 211. Dostupné z: <https://psi329.cankaya.edu.tr/uploads/files/Berdahl%2C%20N%20Ostalgie%20for%20the%20present%20Memory%20longing%20and%20East%20German%20things%20%281999%29.pdf> [cit. 2021-07-21]. DOI:10.1080./00141844.1999.9981598.

BERGER, Peter L. a LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii věděni*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. ISBN 80-85959-46-1.

BISERKO, Sonja. *Yugoslavia's Implosion: the fatal attraction of Serbian nationalism*. Oslo: Norwegian Helsinki Committee, 2012. ISBN 978-82-91809-01-4.

BOURDIEU, Pierre. Znanost o znanosti i reflexivnost. Zagreb:Jesenski i Turk.2014.ISBN 978-953-222-704-8

BURKE, Peter. Historians, Anthropologists and Symbols in: Emiko Ohnuki-Tierney, ed. *Culture Through Time. Anthropological Approaches*. Stanford: Stanford University Press, 1990, s. 268-287.ISBN 9780804717915

BURKE, Peter. *Variety kulturních dějin*. Klasikové společenských věd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006. ISBN 80-7325-081-0.

CONFINO, Alon. Collective Memory and Cultural History: Problems of Method" [online]. Oxford University Press, 1997. *American Historical Review*, vol. 102, pp. 1386–1403. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/2171069> [cit. 2023-10-12].

CONNERTON, Paul. *How Societies Remember*. 22. vydání. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. ISBN 978-0-521-27093-9

CONNERTON, Paul. *Seven types of forgetting. Memory studies*. Sage, 2008, s. 1-59.

Dostupné z: <http://mss.sagepub.com/cgi/content/abstract/1/1/59>

DOI: 10.1177/1750698007083889

DANAS.HR. Propalo konstituiranje zagrebačke Gradske skupštine, Esih: 'Ovo je dokaz koliko smo bili nesprenni'"[online]. In: DANAS.hr, 29. 6. 2017, 9:55. Dostupné z: <https://danas.hr/hrvatska/bandic-ce-s-hdz-om-i-strankom-brune-esih-formirati-vecinu-u-gradskoj-skupstini> [cit. 2022-04-05].

DANTO, Arthur C. The Vietnam Veterans Memorial: The Nation, 31.8 1985 [online].

Dostupné z: https://hettingern.people.cofc.edu/Aesthetics_Fall_2010/Danto_Vietnam_Veteran%27s_Memorial.pdf s. 152-155. [cit. 2023-09-11].

DARNTON, Robert. Review: The Symbolic Element in History: *The Journal of Modern History*. 1986, Vol. 58, No. 1., s. 218-234. Dostupné z:

<https://www.jstor.org/stable/1881570>

DREŽNICA: Tragovi i sjećanja / Traces and Memories 1941-1945. In: Facebook [online].

Dostupné z: <https://www.facebook.com/bastina.dreznica/>

GHOSH, Abu Yasar, STÖCKELOVA, Tereza. Úvahy o etnografii: Od dogmatu k heterodoxii. In: GHOSH, Abu Yasar, STÖCKELOVA, Tereza. (eds.). *Etnografie. Improvizace v teorii a terénní praxi*. Praha: Sociologické nakladatelství(SLON).2013. ISBN 978-80-7419-148-0

GOLDSTEIN, Ivo. Odpor k centralismu. In: BISERKO, Sonja. ed. *Yugoslavia's Implosion: the fatal attraction of Serbian nationalism*. Oslo: Norwegian Helsinki Committee, 2012, s. 126-162. ISBN 978-82-91809-01-4.

HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard a Marie JAISSON, ed. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. Klas (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-016-2.

HALBWACHS, Maurice. *Društveni okviri pamćenja*. Mediterran Publishing. Novi Sad, 2013. ISBN 978-86-86689-95-5.

HIRSCH, Marianne. *The Generation of postmemory: writing and visual culture after the Holocaust*. New York: Columbia University Press, c2012. ISBN isbn978-0-231-52627-2.

HOBBSAWM, Eric. Introduction. Inventing Traditions. In: Hobsbawm, E. & Ranger, T., ed. *The Invention of Tradition* [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 1-14. ISBN 0-521-43773-3. Dostupné z: https://psi424.cankaya.edu.tr/uploads/files/Hobsbawm_and_Ranger_eds_The_Invention_of_Tradition.pdf [cit. 2021-09-27]

HOCKENOS, Paul., Croatia's Far Right Weaponizes the Past in *foreignpolicy.com*, 6. 5. 2016 [online]. Dostupné z: <https://foreignpolicy.com/2016/05/06/croatias-far-right-weaponizes-the-past-ustase-hasanbegovic/>. [cit. 2021-04-06].

HORVATINČIĆ, Sanja. Spomenici iz razdoblja socijalizma u Hrvatskoj: Prijedlog tipologije [online]. Disertační práce. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2017. Dostupné z: <https://dr.nsk.hr/islandora/object/unizd%3A1970> [cit. 2021-03-22]

HRVATSKA REPUBLIKA. Ustav Republike Hrvatske. In ZAKON.HR. Dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=z&id=22427>>. ISSN 1211–1244.

HULTON, Thomas. *Introduction: 'face the dark confusion': experiencing monuments*. In: *Monuments as Cultural and Critical Objects. From Mesolithic to Eco-queer*. Oxon:Routledge. 2022. ISBN: 978-0-367-18675-3

INSTITUT za povijest umjetnosti [online]. *Heritage from Below / Drežnica: Traces and Memories 1941-1945*, 2019. Dostupné z: <https://www.ipu.hr/article/en/761/heritage-from-below-dreznica-traces-and-memories> [cit. 2023-09-12].

KENNEY, Padraic. *Karneval revoluce: Střední Evropa*, 1989. Praha: BB, 2005. ISBN 80-7341-562-3.

KESSLER, Vojtěch. *Paměť v kameni: druhý život válečných pomníků*. Praha: Historický ústav, 2017. ISBN 978-80-7286-308-2.

LEKSIKOGRAFSKI ZÁVOD MIROSLAV KRLEŽA. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. [online]. Dostupné z: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29463>>.[cit. 2023-10-05].

LEŠAJA, Ante. *Knihocid - uništavanje knjiga u Hrvatskoj 90- tih*. Zagreb: Profil knjiga d.o.o, 2012. ISBN 978-953-313-086-6.

Megill, Allan. History, Memory, Identity. In: *History of the Human Sciences*. London: Sage. 1998. Volume 11 Issue 3, s.37-62
<https://doi.org/10.1177/095269519801100>

- MADDEN, Raymond, 2017. *Being ethnographic: a guide to the theory and practice of ethnography*. 2nd edition. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications. ISBN 978-1-4739-5214-0.
- NIKRO, N. Saadi, HEGASY, Sonja. Introduction: Memory Between Lieu and Milieu. In: NIKRO, N. Saadi, HEGASY, Sonja, (eds). *The Social Life of Memory*. Cham: Palgrave Macmillan, 2017, s. 1 – 24, 195 -217. s. 1-23. ISBN 978-3-319-66622-8
- NIKRO, N. Saadi. ReMemory in an Inter-Generational Register: Social and Ethical Life of Testimony. In: NIKRO, N. Saadi a HEGASY, Sonja, (eds). *The Social Life of Memory*. Cham: Palgrave Macmillan, 2017, s. 1 – 24, 195 -217. ISBN 978-3-319-66622-8.
- NIVEN, Bill. Reactive Memory: The Holocaust and the Flight and Expulsion of Germans. In: *Memorials and Postwar Memorials. Confronting the Violence of the Past*. ed. Marc Silberman and Florence Vatan, 2013. Hampshire: Palgrave Macmillan. s. 51-69. ISBN 978-1-137-34351-2.
- NORA, Pierre. Mezi paměti a historií. Problematika míst. In BENSA, Alban, ed.. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Cahiers du CEFRES. Praha: CEFRES, 1998. s. 40-63. ISBN 80-902196-3-2.
- Pavlaković, Vjeran. Komemorativna kultura Bleiburga, 1990-2009. In: *Kultura sjećanja: 1945*. Zagreb: Disput. 2009. s. 167-194. ISBN 978-953-260-105-3
- RABINOW, Paul, 2020. *Reflexe terénního výzkumu v Maroku*. Přeložil Michaela KONOPIKOVÁ. Praha: Malvern. KULA. ISBN 978-80-7530-231-1.
- ROTHBERG, Michael. *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford: Stanford University Press, 2009. ISBN: 9780804783330.
- SANTINO, Jack. Spontaneous Shrines, Memorialization, and the Public Ritualesque [online]. Kyoto: Bulletin Institutu humanitních studií Ritsumeikan University, 2006, č. 94, s. 51–65. Dostupné z: https://www.ritsumei.ac.jp/acd/re/k-rsc/hss/book/pdf/no94_03.pdf [cit. 2023-11-23].
- S. D. M. Izglasana promjena imena: „Ovim je Trg maršala Tita otišao u povijest“ [online]. In: DNEVNIK.hr, 1. 10. 2017, 00:48. Dostupné z: <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/zagreb-gradska-skupstina-odlucuje-o-preimenovanju-trga-marsala-tita---487458.html> [cit.-2021-04-11].

SCHÜTZE, Fritz. *Narativní interview ve studiích interakčního pole*. Biograf.org [online],1999, biograf (20). Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=2003> [cit. 2021-11-27].

SCHWARTZ, Berry. Abraham Lincoln and the Forge of American Memory In: OLICK, K., Jeffrey, VINITZKY-SEROUSSI,Vered, LEVY, Daniel. (eds.). *The Collective Memory Reader*. Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 242-247. ISBN: 9780195337426

SRPSKO NARODNO VIJEĆE (bez data) [online]. Dostupné z: <https://snv.hr/en/category/news/what-we-do/> [cit. 2023-10-10].

ŠIMIČEVIĆ,Hrvoje. Polegli ustaše [online]. Portalnovosti.com, 2019. Dostupné z: <https://www.portalnovosti.com/polegli-ustase>>.

VATAN, Florence, SILBERMAN, Marc. Introduction. After the Violence: Memory. In: Memorials and Postwar Memorials. Confronting the Violence of the Past. (eds). SILBERMAN, Marc, VATAN, Florence, 2013. Hampshire: Palgrave Macmillan.s. 51-69. ISBN 978-1-137-34351-2.

WHITLING, Frederick. Damnatio Memoriae and the Power of Remembrance: Reflections on Memory and History. In: PAKIER, Malgorzata a STRATH, Bo, (ed.). *A European Memory? Contested Histories and politics of remembrance*..New York: Berghahn Books,2010. Dostupné z: https://www.academia.edu/4494117/Damnatio_Memoriae_and_the_Power_of_Remembrance_Reflections_on_Memory_and_History [cit. 2022-10-12].

YOUNG, James. E. *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven: Yale University Press, 1993. ISBN 978-0-300-05991-5.

Další zdroje

Lag Lika – výsledek „Soutěž na implementaci opatření 7.4.1. Investice do zahájení, zlepšení nebo rozšíření základních místních služeb pro venkovské obyvatelstvo, včetně volnočasových a kulturních aktivit a související infrastruktury“ ze dne 8.04.2020

Věstník právních předpisů kraje, číslo 14, ze dne 31.05.2019

Zápis z jednání rady města Perušic ze dne 17. 1.2020

Dopis SABA ze dne 19.5.2020 adresovaný Obci Perušic

Dopis Obučina ze dne 20.05.2020 adresovaný SABA

Dopis SABA ze dne 21.05.2020 adresovaný Obci Perušić

Dopis SABA ze dne 29.05.2020 adresovaný Obci Perušić

Dopis občanská Inicijativa ze dne 17.08.2020 adresovaný Obec Perušić

Zápis z jednání rady města Perušić ze dne 26.8.2020

Dopis Obce Perušić ze dne 01.10.2020 adresovaný občanské Inicijativé

Dopis občanská Inicijativa ze dne 21.10.2020 adresovaný Místopředseda Vlády Republiky Chorvatska

Dopis Místopředseda Vlády RH ze dne 23.10.2020 adresovaný Ministru Chorvatských obránců

Dopis Obce Perušić ze dne 24.2.2021 adresovaný Odboru veteránů Parlamentu Republiky Chorvatsko

Dopis SABA ze dne 09.03.2021 adresovaný Obci Perušić

Rejstřík pojmů

SABA – Savez antifašističkih boraca i antifašista - Svaz antifašistických bojovníků a antifašistů

Domovinský rat – Vlastenecká válka

VEDRA – Veterani domoviskog rata antifašiste – Veteráni Vlastenecké války – Antifašisté

INICIJATIVA - Inicijativa za obranu spomenika u Perušiću - Inicijativa za obranu památníku v Perušiću

NOB – Narodno oslobodilačka borba - Národní osvobozenecý boj

Smrt fašismu sloboda narodu (Smrt fašismu, svoboda národu) – Pozdrav partyzánů v období 2. světové války

JNA – Jugoslavenska narodna armija (Jugoslávská lidová armáda)

HDZ – Hrvatska demokratska stranka (Chorvatská demokratická strana)

SDP – Socijaldemokratska partija (Sociálně demokratická strana)

NDH – Nezavisla država Hrvatska (Nezávislý stát Chorvatsko)

Za dom spremni – Připraveni za vlast

Ustaše – Ustašovci (chorvatští povstalci)

Domobrani – Domobranci (Ozbrojené síly NDH)

Četnici – Srbské kolaborantské vojsko, bojovalo proti partyzánům, spolu s italskými fašisty, Němci a Ustašovci

Osa – pakt Itálie, Německa a Japonska

HOS – Hrvatske obrambene snage - Chorvatské obranné síly - Nacionalistická dobrovolnická milice z 90. let, inspirovaná Ustašovskými vojsky z 2. světové války

OPG – Obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo - Rodinné zemědělské hospodářství

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1 Antifašistický památník v Perušicích	92
Příloha 2 Dětské hřiště v parku v Perušicích	92

Příloha 1 Antifašistický památník v Perušicích

Příloha 2 Dětské hřiště v parku v Perušicích

